

24626

SÁRKÓZI

Mint

oldott

kéve

OSZK

II

N. M.

SÁRKÖZI GYÖRGY

MINT OLDOTT
KÉVE

30

PANTHEON KIADÁS

S Á R K Ö Z I G Y Ö R G Y

MINT OLDOTT KÉVE

TÖRTÉNELMI REGÉNY

II

PANTHEON-KIADÁS

OSZK

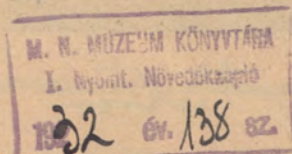
Országos Széchényi Könyvtár

84626

~~P. Schump.~~

~~24.340~~

MÁSODIK RÉSZ.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

I. FEJEZET.

— Mindnyájunk köztudomása szerint a mult országgyűlés alkalmával a méltóságos főrendek elfogadták a közös teherviselés elvét, ezáltal tehát igazságtalanságnak ismerték el azt, hogy a nemzet számosabb osztályának az alkotmányból csupán csak terhek jutnak, a másik osztálynak pedig csupán jogok.

Elöttem szóló tisztelt gróf azt kérdezi, mi történt hazánkban az azóta lefolyt évek alatt? Megmondom, mi történt. Nem csak csatornák, hidak, vasutak épültek. Nemcsak gyárak, ipartelepek, kereskedőházak létesültek. Három olyan év folyt le, mely alatt az európai civilizáció napsugara elhatott a nemesség legszegényebb, legműveletlenebb osztályának gunyhóiba is, oda, ahol a közös teherviselés vállalásából bizony a legkevesebb anyagi és szellemi haszon várható.

S miután ez megtörtént, feltehető-e, hogy a nemzet arisztokráciája, mely magát oly műveltnek hiszi, s melynek zsebébe a felvirulandó haza életfájának legszebb gyümölcssei hullanak majd, nem fogja elvállalni az adóterheket, s így jognak, méltányosságnak, civilizációnak ellenáll? Lehet-e, hogy azon néposztály, mely néhány százezer emberből áll, de akinek birtokában e hazának kétharmad részénél több van, semmit se adózzék, azon része pedig a népnek, mely a haza egyharmadának is csak fél birtokosa, egyedül viselje a haza minden terheit?

Tudom, hogy a méltóságos főrendek közül sokan behúnyják szemüket struccmadárként, aki midőn homokba dugja fejét, azt hiszi, hogy egészen el van rejtve. Álarcosdit játszanak méltóságok, még pedig úgy látom, hogy

sokuknak álarca oly rémítő kicsiny, mint amilyent álarcosbálban szoktak a frakkra tűzni, — mindegy, ha ráösmernek is mindenkire, csakhogy ki-ki magát álarcosnak képzelje. Mert különös! egyik azt mondja: én a házi adót akarom, másik: én nem akarom, harmadik: én elhalasztani kívánom, negyedik: én teljességgel nem akarok adózni!

Sőt vannak, s megfoghatatlanul éppen a főméltóságú klérus tagjai közt, kik azt mondják, hogy a közös terheknek a nemzet birtoktalan osztályára hárítása nem igazságtalanság. S miért nem? Azt mondja a skodári püspök úr: azért, mert az, hogy mi kiváltságosak legyünk, s ők egyedül legyenek elnyomva, pozitív törvényen alapszik. Ha tehát mind igazság az, ami pozitív törvényen alapszik, akkor a tisztelt püspök úr nem emancipálta volna a katolikusokat Angliában, mert a katolikusok elnyomása törvényen alapszik, s a tisztelt püspök úr nem vívna a katolikus egyház jogai mellett Írlandban, mert hiszen a protestáns egyháznak jogállása a katolikusokkal szemben ott törvényen alapul. A tisztelt püspök úr minden keresztényi szeretete ellenére sem törölte volna el a rabszolgaságot, ahol létezett, mert az ő értelmezése szerint törvényesen, tehát igazságosan létezett. Én sohasem fogom a keresztény felebaráti szeretettel megegyeztetni tudni, hogy világi törvényekre hivatkozzak, melyeket mult korok szeretetlensége véres betűkkel írt föl törvénykönyveinkbe!

Fogadják el tehát a méltóságos főrendek a karok és rendek izenetét legalább a házi adó közös viselése tárgyában, — hiszen ennél kevesebbet nem tehetnek. De kérem! ha nem akarják azt elfogadni, álarcosdit ne játszunk, s oly választ, melyet egyikünk sem ért, ne küldjünk a karokhoz és rendekhez. Mondják ki a fehér vagy feketét, a fekete is jobb és helyesebb a semminél. Meglehet, hogy leszavaznak, hiszen mi már hozzászoktunk okaink leszavazásához, de jobb volna a fő-arisztokrácia számára, ha most ezúttal kérésünknek engedne. Mert, ha idejében lemond azon kiváltságokról, melyek e hon kifejlődését gátolják, melyeknek tehát jövőjük nem lehet, fönnttarthatja azon előjogokat, melyek a haza érdekével

egybeférhetők. Ha azonban ezt az arisztokrácia nem teendi, ki fog száradni, elhervadni a haza földjén, mint olyan növény, melynek gyökere megrohadt!

A pozsonyi országház főrendi terme, melynek magas ablakain hideg, kékes fényt vet be a januári nap, zsúfolva van a meghívott főrendekkel s a hivatlan ifjúsággal, amely izgatott kíváncsisággal egészen a hosszú, zöld asztalokig nyomul. A rozoga oszlopokon nyugvó s örökösen leszakadással fenyegető karzatok csillogószemű dámák szoronganak, s látcsővel nézegetik a fekete atillában feszítő szónokot, akinek előrebígyenő s szaporán mozgó alsóajka egyszerre elnyugszik s aki befejezván beszédét, mutatóujjával kissé meglazítja sovány nyaka köré csavart fekete kendőjét, sötét szemét gyorsan, szinte zavartan körülhordozza a teremben, s aztán vékony testét meghajló háttal, fáradtan a székre ejti. Egy pillanatnyi halotti csönd áll be, melyben hallani a szónok székének reccsenését. Itt-ott néhány lelkes szem fordul felé, az együttérzés néma üzenetével, a többség azonban kelletlen fintorral vagy bajús alá rejtett gúnyos mosollyal, avagy zárkózott, ellenséges merevséggel raktározza el elméjében az izgatott, éles s itt-ott ideges dadogással elakadó szavakat. De az ifjúság közt hirtelen fölzúg az éljenzés, a taps, s a pelyhedző szakállú jurátusok eszeveszetten kezdik csörgetni kardjukat, míg a nagyhomlokú, kopasz országbíró oda nem súg az ifjú nádornak, hogy intse rendre a zajongókat.

A nádor leteszi az elefántcsontból készült operacsövet, amelyen át a szemközi karzat mágnás-hölgyeit nézegette az izgága gróf tüzes szónoklata alatt, s még csak félig elsimult mosollyal újonnan növesztett hetyke magyar bajúsa alatt, s félig kihúnyt csillogással fiatal szemében, ráreccsent a hallgatóságra.

— Rendre kell utasítanom a zajongókat... mégsem járja!

S hosszúujjú kezével már int is a gúnymosolyú urak egyike felé, aki széles mellén keresztbefont karral várja, hogy megszólalhasson.

— Gróf Teleki László ömértósága által közbevetőleg egy álarcosbálra lévén meghíva, — kezdi mély, erélyesen ropogó hangon, — én azon megjelenek: de megbocsásson a tisztelt gróf, szokásom szerint álarc nélkül. Hogy a közteherviselés kérdése oly mértékben, mint a méltóságos úr hiszi, megérett volna, nem merném állítani. Magam is megyei ember vagyok s több megyékben megfordulván, a hangulatot a maga természetes állásában ítélem meg. A méltóságos úr a morális igazságra hivatkozott a törvénnyel szemben: de hogy cél- és okszerű-e a jövőndő sejtelmét egyedül a morális igazság alapján, sem az ország fennforgó körülményeit, sem a nemzet érettségét, vagy készütségét nem tekintve, rögtön életbeléptetni akarni, ennek megítélését a méltóságos főrendek törvényhozói bölcseségére bízom. A morális igazság bizannyal a politikai téren is erős és főleg méltánylandó elv; de hogy döntő indok legyen, tagadom. Hiszen ha a morális igazság útján tovább megyünk, akkor oly kiterjedt tére érünk, melytől visszaborzadna a méltóságos úr is! Mert akkor az a morális igazság a mult időkre is visszahat s ha az igazságot szoros mértékbe kellene venni, akkor a nemességnek egy pár száz évig egyedül magának kellene fizetni a közterheket, s ezáltal némileg visszapótolni az adófizetőknak azt, mit a méltóságos gróf úr állítása szerint oly igazságtalanul fizettek . . .

A tolnai főispán szavait sűrű bólogatások kísérik az ország főurainak, zászlósainak és főpapjainak soraiban, mindenki úgy érzi, mintha ő maga találta volna meg az érveket Teleki esztelen szavai ellen. Az elégedetlen s csak imént rendreintett ifjúság csupán némi bátortalan köhéscselésre és türelmetlen csoszogásra szorítkozik: hiszen lesz még alkalom meglökdösni a lépcsőn Ürményi főispán urat! A főrangú hölgyek viszont feszülten figyelik a szónokot, jóllehet szónoklatával nem sokat törődnek, de a jókiállítású férfitest s az izgalomban kiszínesedő kemény arc felcsigázza képzeletüket s elgyönyörködteti őket. Aulikus vagy ellenzéki: számukra nem sokat jelent. A nagyhomlokú, villogószemű, feketeszakállas Batthyány Lajos gróf-

nak, az ellenzéki vezérnek, „a rombolás démonának“, ahogy Széchenyi nevezi, épp annyi titkos bámulója akad, mint magának a nádornak, István főhercegnek, aki karcsú, magas alakjával, hosszúkás, halvány Habsburg-fejével, ifjúi közvetlenségével s mégis elérhetetlen távol-ságával nem egy hölgyet kísér el nyugtalan, párnaforgató álmái közé is.

István főherceget különben a végtelen adózunk-nem adózunk vitánál szintén sokkal jobban érdeklik a karzat szépei s Batthyány Kázmér már kezdi sokallani a felesége felé lövellt pillantásokat. A főherceg azonban ezt is elúnja, szórakozottan kezd babrálni irónjával, majd hirtelen megakad a szeme a kövér szentmártoni főapá-ton, aki a terem álmosító melegében elbóbiskolt, s néhány vonással ügyes karikatúrát rajzol róla egy szelet pápirosra.

A papirszelet persze nyomban vándorútra indul az elnöki asztaltól lefelé, kézről-kézre jár a hosszú asztalok mentén s egy-egy elismerő mosolyt csal a komoly ajkakra. Mint tréfás falevél, melyet a hódolat s a kíváncsiság szele fú egyre messzebb, már a terem leghátsó székeinél jár, ott, ahol a legfiatalabb, korengedélyes főurak ülnek, s a főherceg baltenyerébe támasztott állal, elégedetten figyeli műve hatását. A torzkép most egy fiatal pap kezébe kerül, akinek ferde mosolya hirtelen ráncokba vonja félarcát, s a tolnai főispán komoly beszédét egyszerre csöndes, fojtott vihogás szakítja meg.

Mailáth György, az országbíró, fölkapja jegyzeteiből nagy, kopasz fejét s már-már megszólal, de a nádor diadalmasan súgja fülébe:

— Tetszik a papocskának a rajz... ki az?

Az országbíró megerőlteti vörös ráncgyűrűkbe fogott apró szemét, s kelleetlenül dünnyögi kese bajusza alatt:

— Mednyánszky Cézár báró... a dévényi káplán...

A dévényi káplán fizetése egy esztendőre harminchat forint. Ezenkívül lakást kap a plébánián s ott kosztol a plébános asztalánál. A szobácska azonban, mely az istállóval szomszédos, állandóan dohos és nedves, falain fodros rajzokat vet a salétrom, s ha az ember az édesanyja képét a falra akasztja, azonnal barna foltok ütnek ki a kis daguerreotipen, majd zöld penész kezdi enni s a háta odaragad a málló mészhez. Az étkezések meg szűkek, soványak, mert a plébános úr gyomorbeteg s olyan étrendet talált ki a maga számára, amitől jógyomrú fiatal káplánja többnyire éhkoppon marad. Aztán az is a káplán-sorssal jár, ha lucskos, ködös őszi éjszakákon fölzörgetik, hogy jöjjön a falu másik végébe földadni a haldoklók szentségét ennek vagy amannak a hektikás öregasszonynak, mert már száján ül a lélek, vagy mikor a dermesztőn hideg templomban órákig kell a gyóntatószékben kuporogni s türelemmel hallgatni a fülbesúgott gyim-gyom vétkeket.

Cézár hamar megúnta ezt az életet, amely amúgyis silány kedélyállapotát a búskomorságig elsötétítette. A sovány, savanyú plébános, akinek arcát kegyetlenül összebarázdálta az örömtelen élet, s mély gödrökkel ásta tele az ifjúkori himlő, nem igen szólt hozzá; ebéd után föltette pápaszemét, fityegő ajkával a breváriumot kezdte mormolni s csakhamar elszunyókált. De ha szólt is, a szó keserűbben fakadt ki fekete fogai közül, mint a budai források vize: csak panaszai voltak a parasztok, a kegyuraság, az egyházi felsőbbtség, az egész világ ellen. Korán-sötét esteken néha leültek együtt kártyázni, s míg a két szakállas templomi gyertya ugrándozó fénye nyugtalan árnyakat vert a falon, ők szótlanul keverték, gusztálták, s ütötték ki kártyáikat, egy-egy önkéntelen mosollyal üdvözölve a jó lapokat s összeránduló szemöldökkel fogadva a gyengébbeket. S ha még legalább ilyenkor egy kancsó bor került volna az asztalra; de nem: aszalt körtét és aszalt szilvát kellett csípkednie a jobb élethez szokott fiatal káplánnak is egy csorba cseréptányérból. Máskor meg sakkoztak. Ide-oda tologatták a félhomályban tompán csil-

logó bábokat s míg elmélkedve fölébehajoltak a sakk-táblának, a plébános kissé féloldalt billent székén, s erre mintha valami ördögfióka dugta volna ki vigyori pofáját az asztal alól, kénköves lehelettel. Vagy egészen hátravette magát székében, éles szemmel tekintve át a helyzetet és sokáig dörzsölgette csontos ujjaival kezefejét, melynek pergamenszerű, száraz bőre csöndesen hersegett, mint mikor a karcoló vesszőseprűvel a homokos kerti utat tisztogatják. Cézár gyűlölte ezt a neszt, szinte fájt neki, mintha a koponyáját fűrésznék, de semmit sem tehetett ellene — s tehetetlenségében gyűlölni kezdte magát a neszezőt, Istvánffy főtisztelendő urat. Igen: egyre elviselhetlenebbnek érezte ezt a környezetet.

Mikor hát 1847 novemberében szétküldték a királyi meghívókat az új országgyűlésre, Cézár korengedélyt kért, s egy rozoga hintón, melynek bőrernyője lilára kopott s barkáit meg lehetett olvasni, bakja pedig olyan magas volt, hogy a vörösorrú, cingár kocsis úgy ült rajta, mint a gólya a háztetőn, — egyszóval ezen a díszes alkalmatosságon bevonult Pozsonyba, hogy mint született főrend végighallgassa az izgatott vitákat az öreg országházban, eljárjon a nagy ebédelésekre, amiket a püspökök és főméltóságok napról-napra rendeztek palotáikban, s résztvegyen a csillogó estélyeken, amelyek egy-egy főúri terembe gyűjtötték az ország legszebb nőit, legjobb táncosait s legvakmerőbb kártyáisait. Ebből a kábító fényből aztán annyi lett volna visszatérni a dévényi paplakba, mint királyfiból varangyosbékává változni — félelmetes és undorító rá gondolni is!

A politikához persze Cézár nem sokat értett.

A választások izgalmairól hallott egyet-mást: hallotta, hogy a fokos és a bunkósbót ugyancsak forog ilyenkor a dühödt markokban, s a nemcsi koponyák ugyancsak ropognak-repednek a csapások nyomán. Hallotta, hogy itt-ott egy-egy izgága legény holtan vágódik el a halántékába csapódó kő alatt s a szuronytszegezve rohamozó katonaság elől menekvő tömeg egy-egy kíván-

csi asszonyt nyomorékká gázol. Hallott a napokig tartó eszem-izsomokról, amelyek után a mezővároskákba gyült bocskoros nemesség részegen üvöltötte annak a jelöltnek a nevét, akiét az ügyes kortesek fülébe sügták. Hallott a kövérerszényű kormánypárti követjelöltek ablaka alatt adott macskazenékről s a macskazenét követő betört ablakokról s hallott arról a nagy pénzbe kerülő diadalmenetről, amely Kossuth Lajost, az új pestmegyei követet kísérte a vármegyeházára. S bizonyos göggel és megvetéssel gondolt a gyülekezetre, mely e választások sarából egybekerült.

Ám az Úristen is sárból teremtette az embert. S Cézár, aki kíváncsian járt-kelt a főrendi kluboktól a Hollinger-kávéházig, (ahol az országgyűlési ifjúság lár-mázott, billiárdozott s izgult a főpincér mindennapos lutri-játékán,) s izgatottan ténfergett a behavazott utcákon, amerre a nevezetesebb államférfiak szellőztették ki gondterhes fejüket, s lábzsibbadásig üldögélt az alsó és a felső táblán, ha egy-egy híres szónok beszédére volt kilátás, egyszerre azt kezdte érezni, hogy itt valami igen nagy dolog forr mindenütt, s csupa lángpallosos arkangyal nyitja szóra száját. De hogy mi az, ami forr, s aminek már látni gőzét és hallani egyre élesebb és gyorsabb bugyogását, — azt senki nem tudta neki megmondani, még Geiza sem, a nagy politikus, akit annál kevésbé szeretett, mert rokona volt, ereikben közös vérel, de lelkükben jeges idegenséggel, ám annál inkább bámult, mert olyan más volt, olyan hidegvérű és világosfejű s már fölszólalni is hallotta a főrendeknél a kormány mellett.

És hogy ki az igazi csodatévő a sok apróbb-nagyobb politikai szent között, — erre meg ő nem tudott feleletet adni.

Igaz, ott volt — ez alkalommal a követi táblán — Széchenyi István, akinek gúnyos, sötét, hol szürke, hol fekete szemében, az egymásbafolyó, dúlt szemöldök alatt volt valami parancsoló és megbűvölő s rekedtes, kellemetlen hangjában, kesernyés, vagdalódzó szavai-

ban valami izgató és kíváncsvá tévő. Csontos homloka körül, melyen láthatók voltak a sötétvérű erek, a zseni és az örület viaskodtak; epéssárga bőrét néha csaknem feketére sötétítette a harag, s nagy, táltos, szőrös orrlikait fujtatóvá tágította a gyűlölet, de máskor önkínzó, benső nyugtalanság fátyolozta el égő szemét s csüggesztette le darabos, keményvonalú fejét. Voltak hívei, akik tűzbe mentek volna érte, s mégis irtózatosan magányos volt, — akik szerették, azokat megkínozta s titkon azoknak szeretetére vágyott, akiknek nem kellett. A hamarfeledkező ifjúság már elfeledte nagy tetteit, amelyek nem szemük láttára születtek, s a mult összeroppanó hősétől a jövő választottja felé fordult. Még tiszteletbe fojtott belső ellenkezéssel hallgatták, amint föl-alá sétálva, nagy lépteivel és nagy gesztusaival tisztást söpörve maga köré szónokolt a gyűlésekben, de az igazi lelkesedés, az eleve készen álló elragadtatás már a sudár, szelídszemű, látszólag lágy kenyérből gyúrt Kossuth Lajosnak szólt, akinek mégis egész lénye ellentmondás volt annak, ami volt és van, és nyugtalanító, delejes ígérete annak, ami lesz.

Mikor nagy haját hátrasimította homlokából kopaszodó koponyájára, vagy végighúzta ujjait bodros körszakállá itt-ott ősszel vegyült barna szálain, s aztán meleg, zengő, akaratának nagyszerűen engedelmeskedő hangján beszélni kezdett, szinte testi hatást tett hallgatóira: mint a cimbalom kemény pengése, vagy a hegedű forró bűgása borzongott végig a hátgerinceken szava. Sohasem kellett félnie, hogy érvei az ész ellenkezésére találnak, sohasem kellett küzdenie a meggyőzésért, mert miután néhány szép mondattal megteremtette azt a bódító atmoszférát, amelyben az ítélő ész elveszti önuralmát, hirtelen az észen túl, az ösztönökbe csapott, s kiemelt onnan valamit, ami tulajdonképen mindenki előtt ismerősnek tűnt föl, s már régóta a levegőben volt, de egyúttal egészen meglepő újdonságúnak is látszott. Éppen ezért, a hallgatók minden szónoklata után arra ébredtek, hogy régóta hányódó eszmék most

végső fogalmazásban kerültek elébük, s minthogy ezek az eszmék mindenkié voltak, ellentmondani nem lehetett, csak elfogadni: s evvel egy vonallal már tovább is sodródtak azon az úton, amelyet senki sem ismert, talán a szónok maga sem. Az óvatosak, a félénkek, vagy akiknek érdekeit sérthette ez a sodródás, meg is rettentek ettől az iramtól; megrettentek, mert érezték, hogy ezek a szép szavak nem olyanok, mint az ő szép szavaik: ezeknek szükségszerű következménye a tett. Az ifjúságot azonban épp ez gyújtotta fel: a rohanás, a tempó, az ismeretlen cél, a váratlan állomások nagyszerű szédülete.

A kisebb csillagok közül, akik Cézár előtt fölragyogtak, de nyomban ködbe is veszttek, az édeskés mosolyú, s gyönyörű hajbodont pöndörítgető Szemere Bertalan néha ugyanilyen szépen beszélt s talán több európai műveltséggel is, de azért csak olyan volt Kossuth mellett, mint a selyemből kivágott s parfümmel illatosított virág a föld húsából kifakadó eleven vegetáció mellett. A sovány és savanyú Szenkirályi Móric metsző logikájú, de hideg és tanárosan szörszálhasogató szónoklatai pedig lényegüknél fogva kevés hatással lehettek ennek az országgyűlésnek túlfűtött levegőjében, s mióta azt a hírt kezdték terjeszeni róla, hogy két hónappal kevesebbet töltött anyja méhében a kelleténél, a többnyire makkegészséges, életerős követek, még a leg-egygyübbek is, titkon egy kis fölényérzéssel hallgatták a nagyeszű, de vékonydongájú férfiút.

A nagyobbbrészt németnevelésű főrendek, akik csak újabban kezdtek lázasan magyarul tanulni, gyengébben álltak ékesszólás dolgában: de köztük is akadtak egyesek, akiknek vonzása magához tudta ragadni az ideált kereső fiatal lelket.

Batthyány Lajos, a „rombolás démona“, emberfeletti testi alakjával, sötét pillantásával, kopasz homlokával, hatalmas szakállával mint egy ifjú, még meg nem öszült Úristen állt föl szólásra az asztalon heverő üres papírlap s frissen faragott, használatlan lúdtoll mellől, csak akadozó, fogyatékos magyarsága, s valami nagy testéhez

mért nehézkesség akadályozta őt az igazán elragadó, gyújtó beszédben. Batthyány Kázmér, aki finom szőke-ségében, bodros fürtjeivel, sudár karcsuságával olyan volt rokona mellett, mint az éjszakában az udvaros hold fénye, védegyeleti magyar ruhája ellenére szintén elég gyatrán törte a magyar szót; társaságban elragadó volt, de a politikától néha túlságosan elvonták őt szenvedélyei, s mintha a politika is csak szenvedély lett volna nála, mint a kártya, vagy a nő.

Cézár, — kapálózva rokonai befolyása ellen, akik mindenáron a pecsovicsek érdektelen s ellenszenves táborába akarták kényszeríteni, — csak azért is az ellen-zékről várta a szót, amelyre szívének fel kellett dobog-nia. Várta olyasfélekép, mint a nagyon fiatal ember tárgyaltan szerelemmel való telítettségében várja, hogy egyszerre elébesodorja a tavaszi szél az igazi, húsból-vérből való nőt; vagy mint a hallhatatlan hangoktól megütött költő várja, hogy a semmi, — amely számára mégsem üres, — fülébe zendítse versének ritmusát, első rímét . . .

Teleki László gróf igénytelen, beteges külsejében, sárgás, szakálltalan, szomorkásbajszú arcában semmi sem volt, ami egy ifjú embert avval a titkos belső érzéssel lelkesíthet: ilyen akarok lenni! Szónoklatai ötlete-sek, szenvedélyesek, sőt epések voltak, a legjobbak a főrendi táblán, de az alsó-táblán ugyanakkor Kossuth szónokolt! S még az a kis dadogás is, ami csak azért nem vált feltűnővé, mert a pillanatnyi elakadások után annál zuhatagosabban folyó mondatok következtek! Cézár a „Kegyenc“-et sem ismerte, s így az író sem tisztelhettele Teleki Lászlóban, — különben is a darab annakidején megbukott s nem túlságosan öregbítette szer-zője hírnevét.

Hogy miért éppen az ő szava, — ez a mély indula-toktól fűtött, de az értelem hideg szelével mindig vala-melyest lehűtött, halk szó — csapott szívébe, s plán-tálta belé azt a nyugtalanságot, amely körülötte minden-kit többé-kevésbbé hatalmában tartott, azt megmagya-

rázni maga sem tudta. Talán csak azért történt így, mert egy olyan percben hallotta meg szavát, amikor valami okból érzékenyebb és fogékonyabb volt, mint rendesen. Vannak olyan percek, amikor meghallunk a közömbös ismerős hangjában egy rezdülést, amelyet eddig sohasem hallottunk, s amely egy életre barátjává láncol; s amikor elénk emelkedik valaki, akit addig észre se vettünk, és — egy világ soha vissza nem térő konstellációja s lelkünk soha vissza nem térő hangulata kényszerít rá, — a következő percben alázattal nyomába szegődünk.

Cézár, — aki papi kötelmeinek Pozsonyban is eleget tett: gyóntatott, misézett, — egy nap meglehetősen elkésve, s különös, fölzavart lelkiállapotban fordult be a Mihály-utcai rengeteg Országház-épület kapuján. A főrendek termében éppen Teleki László beszélt. Körülötte kopasz és sörényes fejek, csupasz és torzonborz-szakállas arcok, tenyérbe támasztott homlokok és összefont karok, — emberek, akiknek a sors vagyont, birtokot, tekintélyt és hatalmat adott s akikben épp olyan bűnök hánytortohtak, mint azokban a nincstelen, keserves munkába tört, elernyedtt lelkű jobbágyokban, akik odahaza, a dévényi gyóntatószékben súgták fülébe vétkeiket, vagy abban a szurtos, bűdös tímárinasban, aki egy órával előbb kért feloldást rettenetes bűne alól: egy egész kenyeret lopott a piaci kofáktól.

De Teleki László hiába tüzelt a szerencsétlenekért, akik a mult téli éhínség alkalmával úgy lopóztak be Pozsony utcáira, mint a korgógyomrú farkasok, éhkíntől lógó nyelvvel, hidegtől kéken, lefoszlott ruhákban, vádolóra tágult szemmel s ott estek össze a Hosszú-utca vasrácsos, zárt ablakai alatt.

A főurak nem tudtak beletörődni a gondolatba, hogy a régi magyar világ megváltozzék s nem is igen hitték, hogy egyhamar megváltozhat.

1848 január tizenötödike volt.

Sziciliában három nappal előbb tört ki a forrada-

lom a Bourbonok uralma ellen s most ért a híre Pozsonyba, — de ott csak mosolyogtak rajta.

A vöröshimlő-járvány elrontotta a farsangot. De a februári hideg elkergette a betegséget, a betegek sebei elmultak, bőrük lehámlott, némely hölgy szebb lett, mint amilyen volt, legfőleg egy kis kacér jegy maradt a homlokukon, vagy az orruk szárnyán.

A farsang vége felé jár, — táncolni, táncolni hát, amíg lehet... A föld forró és a komor hamvazószerda már közé-közéfé egy-egy szem tapadó szürke hamut a farsangolók színes konfetti-zuhatagjainak.

Február utolsó napja van. Cézár egyik Zichy-gróf estélyére hivatalos, akinek az ellenzéken is vannak közeli rokonai s így estélyein, — a megszokott klikk-estélyekkel ellentétben, — minden pártárnyalat tagjai résztvesznek. Teleki László is ott lesz, — s ez elég ok arra, hogy Cézárt valami diákos izgalom fogja el, s különösen is különös gonddal készüljön a megjelenésre.

Az átfűthetetlenül nagy szobában, — a diéta tartamára az évszázados kisprépost-házban kapott lakást, — vacogva ölti magára új talárját, amelyet a legjobb pozsonyi papi szabónál csináltatott s szinte sajnálja, hogy semmi szín nem elevenítheti feketeségét: sem piros cingulum, sem lila gombok. A kis tükör előtt, a gyertyafényben, vakoskodva feszíti arcát torz fintorokba, hogy símára borotválja minden zugát; aztán kipirosodott bőrét megmossa valami illatszerrel s rizsporral meghinti. A homályos sarkokban fehér fénykarikák röpködnek: a tükör mozog jobbra-balra, hogy megmutassa Cézár mindkét profilját, s megmutassa en face, mosolyogva, aztán elkomolyodva, aztán összehúzott szemöldökkel, majd megint lekötelező, figyelmes mosollyal. Mikor az utcán közeledő hintó zörgését meghallja, — László bátyja jön érte, akit szintén Pozsonyba csalt a mozgalmas élet, — még hamar lekap egy könyvet a

polcról: éléről lefújja a port s kinyitja: Teleki drámája, a Kegyenc... Ezt bizony el kellett volna olvasni; mit csinál majd, ha szóbakerül s milyen véleménnyel lesz róla Teleki, ha megtudja, hogy nem olvasta?

De László már itt is van, fodrász-bodorította fürtökkel, elegáns kis szakállal, csillogó szemmel, kigombolt, lengyelszabású bundában, kesztyűs kezében lengetve selyemszőrű köcsögkalapját.

— Allons, enfants de la patrie! — harsogja, hogy az öreg falak csak úgy bonganak, — kihül a leves, siesünk! A kocsi előállott.

Valahonnan az előszoba ablakmélyedéséből fölmerül egy reszketőkezű, törpe öreg szolga Cézár prémgalléros köpönyegével s ágaskodva fölnyúl hozzá a magasba, hogy a köpenyt vállára terítse. De László türelmetlenül kikapva kezéből a köpönyeget, maga dobja öccsére s egy pillanat múlva már a hideg utcán kapaszkodnak föl a hintó magas lépcsőjén.

— Schmidegg Kálmánnal lesz szerencséd ma este találkozni, — mormolja László kedvetlenül s gúnyosan, miközben becsukja az ajtót s lehellete fehér gőzzel száll ki a hidegbe.

— Kálmánnal? Hát Pozsonyban van? Hiszen nem kapott meghívót az országgyűlésre!

— Éppen azért jött tüzelni...

— Zsedényi mesterkedése a kancelláriánál... Hogy egy szavazóval gyöngítse a főrendi ellenzékét...

— Ugyan... az ellenzék... egy tucát nyugtalan ember...

— Hogy mondhatod? Olyan emberek, mint a két Batthyány, Wenckheim, Teleki...

— Ugyan, menj a te Telekiddel...

Nem, ezt a beszélgetést nem lehet folytatni... Laci mindenkit megvet, fitymál, akit ő szeret... Laciban semmi sincs abból a... És néha olyan idegen tud lenni, hogy az emberben meghül a vér. Cézár már régóta érez valami alig öntudatra riadt, alig érzésbe fogható neheztelést László ellen: hogy miért, maga sem tudja, de nem

is merne tépelődni rajta. De azért mégis, néha belevág a szívébe egy világos sugár, — kivált, mikor László ingerkedése kezdi türelmetlenné tenni, — ám a bizonytalan világosság nyomban kialszik, mintha valaki ijedt lihegéssel rálehelne a sercegve föllobbanó gyufaszálra.

A hintó dörögve fut a hepe-hupás kövezeten s csakhamar mindenfelől kerekek zörgése, lópaták dobogása visszhangzik, — a kocsis visszakapja lovait, hogy össze ne fussanak a szembejövő lovakkal s a hintó méltóságosan begördül a Zichy-palota kapualján. Az udvarban s az utcán mindenütt hintók s cifra cselédség, Keglevich gróf kocsisa és huszárja vérző vörösben, Batthyány Kázméré kék-ezüstben, az angloman Palochay báróé csupasz arccal s cylinderben. A palota előtt szurkos-kosarak füstös lángja vet színpadias világosságot s mint jelenésükre váró kóristákat világítja meg a bámészködők csoportjait. Benn az előcsarnokban, a lépcsőházban, a termekben pedig gyertyák ezrei hunyorognak a gyülekező vendégseregre: a feketefrakkos, fehér selyemnyakkendős urakra, akik kényelmetlenül forgatják nyakukat a merev és magas gallérban s a csupaszvállú, csupaszkarú hölgyekre, akiknek fodros, széles, himbálódzó szoknyáján csinált bokréták remegnek, de hájában eleven rózsakoszorúk illatoznak, fölfrissítve a női haj nehéz szagát.

Cézárt, mint mindig, most is elkábítja a túlságos fényesség s a meztelen háta villogása, amelyekre oly szívesen szorítaná csupasz arcát s a csipkében rejtekező keblek feszülése, melyeknek elválását éppen hogy sejteti lehet a mélyen kivágott derékban. László szeme is szabadon egerész a női keblek s vállak között s ujjai sem restelnek egy-egy lopott érintést, — Mária otthon, a gácshatármenti faluban szoptatja most fiacskáját s miközben melle bimbóját a szopósgyermekek szájába adja, bizonyosan órá gondol, s a tej édes gerjedelemmel szökik át fia testébe.

A nagy szalónban s a mellette lévő szobákban már mindenütt kialakultak a traccsoló női és politizáló férfi-

csoportok; élénk francia fölkiáltások vegyülnek a zörgő német szóval. Az ősz háziasszony merev mosollyal s magasravont szemöldökkel, de fiatalos barna szemmel fogadja az érkezők üdvözlését, míg gömbölyű kis ura gyermeketeg örömmel rázogatja a vendégek kezét. A kifent bajszú, csillogó foggal mosolygó Lamberg tábornagyot, régi katonapajtását, lábujjhegyre állva meg is öleli s apró mozdulatokkal veregeti hátát, mintha ki akarná a kabátját porolni. A kártyaszobában néhányan már leültek tarokkozni, mások még csak a játszók körül lődörögnek, várva partnereik érkezését; a fiatalság, a jeunesse dorée, az egyik teremben a francia négyesre készül izgatottan, fordulók ígérődnek el és titkos pillantások váltódnak; a szép Batthyány Kázmérené, szivarra gyujtva, néhány hódolójával a sarokba vonul és csípős megjegyzéseket tesz minden belépőre.

— Mednyánszky Cézár átlépte a Rubikont... Jaj a legyőzött női szíveknek! — szól kedves, csiripelő hangján, kúsza történeti alluziókkal, ahogy a Mednyánszky-fiúk megjelennek a küszöbön.

— Il est bien charmant, — mondja a mellette ülő feketefürtös hölgy, szeméhez emelve lorgnonját, — kellemes volna gyóntatóatyának.

— Ah, ha mégegyszer katolikus lehetnék... — sóhajt föl a grófnő, — csúf dolog a sorstól, hogy protestánsná kellett lennem... De ha nem válhattam el másként... Kázmérért mindent!

— Ki az ott, az a szomorú ember?... — kérdi most a fekete hölgy, aki Lengyelországból érkezett frissen.

— Le comte Teleki...

— Il est bien laid... — fintorítja el rózsaszín orrát a lengyel hölgy, de azért annál figyelmesebben lorgnonozza.

— A nők szeretik... mindamellett... — feleli a grófnő tompán s aztán hirtelen barátnője füléhez hajolva, gyors, suttogó beszédbe kezd.

Lászlót csakhamar elkapják a csillogószemű mágánáskisasszonyok, akik valami vidám társasjátékra ké-

szülnek. Cézár azonban néhány mentegetőző szóval, — papi ruhájára hivatkozva, — elszabadul s tétován megindul Teleki László csoportja felé. A gróf ott ül a sarokban, keresztbevetett lábbal, egyik kezében szivarral, a másikkal átvetett lábát fogva, majdnem a bokánál. Úgylátszik, valami vitát indított el, mert körülötte izgatott szóharc folyik: a símaarcú Palochay báró, amint hevesen hadonászik, teleszórja szomszédai ruháját szivarhamuval s a kisded Mesznil báró, akinek félszeme fekete selyemkendővel van átkötve, ide-oda futkos, mint az egér a cserép alatt. Csak Teleki ül nyugodtan, elnémultan, majdnem mozdulatlanul, — csupán a szivarját emeli időnkint szájához, vagy veszi ki a szájából s kékes, misztikus füstöt fú barna fakir-feje köré.

De Cézár éppen csak ezt a fejet látja a sokaságban, a rengeteg fej között, s miközben vakon nekiütődik egy-egy vendégnek, bocsánatért hebegve, s beleakad reverenda-ujja gombjaival egy tüll-sálba, arca alatt érezve valami női váll felcsapó melegét, s meztelen illatát, — ki az, tán a csinos Leiningen grófné? — végre odaér a májvörös oszlophoz, amelynek tövében Teleki László ül a vitatkozók között, mint egy aranyarcú, közböcs bálvány.

— Szervusz! . . . Szehevusz! . . . Szerrrvusz! . . .

Kezek nyúlnak feléje s egy támlátlan széket lök alá valaki. Teleki pedig tovább fújja a füstöt, mintha semmit sem látna abból, ami körülötte történik. Cézár szíve hideg lesz s vonásai idegesen megfeszülnek. Nem ismeri meg? Vagy mi . . . De a fekete szemek ránéznek s mintha zavar lenne bennük, a félálomban lévőknek zavara. A kéz lassan tágul a fehérharisnyás bokán . . . Cézár nem tudja levenni szemét a hegyesre viaszolt fekete bajuszról, amelynek közepén, az orr alatt, egy csöpp el nem kent viasz csillog. Most megrezdül a bajusz, valami mosolyféle tolakszik a gróf biggyedt ajkára s hirtelen fölugrik, Cézár elé vágva tárt tenyerét:

— Á! A kis Me-Mednyánszky! Sze-szervusz!

És sebesen, dadogás nélkül hadarja tovább:

— Szerencsés nap! A második pap vagy, akivel ma este találkozom; idejövet pedig szürke szamarat láttam! No ne haragudj, ezt már a veszprémi püspöknek is elmondtam ma, — ott benn whistezik a kopasszal, a mi Lajosunkkal, a kártyaszobában... De komolyan: veled beszélni szeretnék, ti Mednyánszkyak mind kormánypártiak vagytok, szeretnék megtéríteni... Hiszen tudod; inkább örül az Úr egy megkerült báránynon, mint a kilencvenkilencen, amelyek nem tévedtek el...

És hevesen karonragadva Cézárt, elsétál vele társaságából s össze-vissza vezeti a termekben és szobákban s aztán megint leveti magát valahol egy karosszékbe s az inasnak, akit majd feldönt a teás-csészékkal és ártatlan édességekkel, int:

— Pe-pezsőt kérek...

Cézár boldog: s máris meg van győzve mindarról, amit Teleki gróf viharos logikával iparkodott a körséta alatt belédisputálni, — annál inkább, mert minderről már eleve meg volt győzve, hiszen a főrendiházban szomjasan itta hónapok óta az ígéket, amelyek megrendítették tulajdon jóléte alapjait, az apja, a bátyja, a rokoni gazdagságát s amelyekről legközelebbi hozzátartozói azt állították, hogy csupa sült bolondság... De milyen furcsais elképzelni: hogy a jobbágyok nem jönnek többé robotba s nem adnak tizedet és dézsmát s hogy nem csinálnak utat, nem fizetik a füstpénzt és hogy nemcsak ők fizetnek adót, — szinte föllázadt titkon a tudat ellen, hogy ki akarják fosztani, mert hiszen a harminchat forint fizetéséből nem élhetne meg, ha hazulról nem kapna még ezret; de adhat-e majd az apja, ha nem lesz ingyen munkása, ingyen terménye, hanem még neki kell adóznia? De ha Teleki azt állítja, hogy ez így jó és igazságos, sőt azt, hogy ez a földesuraknak is érdeke, mert a kényszermunka semmit sem ér, a modern gazdálkodás ilyen alapokon lehetetlen s végül még azt is mondja, de ezt már csak súgva, hogy amit nem adnak meg szépszerével, azt el lehet venni erőszakkal is, ez pedig pár száz birtokos fejébe kerülhet, — akkor ő máris

meg van győzve... Végre is, mi köze hozzá, ha... Hiszen Lászlóé a föld... és a föld miatt kellett neki erre a pályára... és Hedvig a föld miatt... hát csak... — De micsoda fölháborító, szégyenletes gondolatok ezek? Fúj!... Hiszen itt jogról, méltányosságról és igazságról van szó! Itt hősök küzdenek egy emberségesebb jövőért! tízmillió magyarért! Micsoda tisztátalan érzések mocsarába süllyedt az ő szíve!... Füle piros lesz a szégyentől s percekig nem is hallja, amit Teleki mond, mert egészen más tájakra csavarogtak el fegyelmetlen gondolatai...

— ... Tudod, az én Petróniusom is azt mondja... ismered a Kegyencet? Mi? Nem? De csak olvastad?... Vagy azt se? Persze: irodalom, az nektek...

S az elébb még oly szíves mosoly elsavanyodik, a ragyogó fekete szemek fénye eltompul s a sovány ujjak lemondón legyintenek... Cézár pedig sápadt zavarban rágja száját: persze, ő semmivel sincs tisztában, sem ami a politikában történik, sem ami a szépliteratúrában esemény... De holnap elolvassa, még holnap biztosan...

— Há-hát mi-mi az ördögöt csi-csináltok ti egész nap? — kérdi Teleki gróf, hangjában egy csöpp ellenséges indulattal s idegességében ismét elbotló nyelvvel. — Hiszen semmi dolgotok! Olvasol te egyáltalában valamit?

— Hogyne! — felel Cézár elpirulva s azt gondolja: milyen szerencsétlenül szerepel ő ebben a fontos pillanatban! — Most Rousseau-t olvasom... a Confessions-t...

— Haha... Az rendkívül egyházas olvasmány!

Cézár már nem tud tovább pirulni s megpróbál mentegetőzni:

— Ha tartalmára nem is... de módszerére Szent Ágoston vallomásai mellé lehet állítani... Önmagunk őszinte vizsgálatára és lelkünk legtitkosabb zugainak megismerésére tanít...

— Nonono... mit érünk vele, ha önmagunkat is-

merjük? Csak a betegek akarják önmagukat megismerni... akikben valami nincs rendben. Másokat kell megismerni, édes lelkem, mások lelkének legtitkosabb zugaiba látni... Csupán ennek van értelme... Érted?

S mosolya már ismét édesedik, annál inkább, mert amint leül, már gyűlnek köré a hallgatók s most egy nyurga, hosszúfejű ifjú lohol épp felé, a fiatal Podmaniczky Frici báró:

— Laci bátyám! A tánc rögtön kezdődik... A négyest neked kell rendezned... okvetlenül neked...

Valóban, a zenészek hangolnak az emelvényen s a nagy teremben kezdik falhoz tologatni a székeket. Cézár szemrehányó pillantást vet Podmaniczky Fricire, aki épp most ragadja el Telekit, mikor egy kis összekülönbözésen át kezdtek egymáshoz melegedni! Milyen csodálatos eszű ember! Az ilyen embernek már van joga hiúnak lenni!... s öneki ismernie kellett volna egy ilyen ember munkáját!

— Te persze nem táncolsz, csuhás! — legyint vállára Teleki s elrobog a vékonypénzü bárócskával a táncos ifjúság csoportjai felé.

Nem, ő nem táncol: pedig mennyit táncolt odahaza, a szünidőkben, mikor ledobhatta magáról a gúnyolt csuhát! Hányszor forgatta meg a karcsú vendégkisaszszonyokat, akiknek kis keble pihegve szállt, emelkedett az ő dobogó szíve közelében! S hányszor fogta meg a vén Nanette derekát, aki alig tett nagy vonakodva néhány lépést, már szédülésről panaszkodott s hamar a nagy karosszékhez kellett támogatni, leültetni s a szájába tölteni egy korty vizet, amitől meg rendesen fuldokolni kezdett...

Nem, nem táncol: pedig a zene már szól s a párok mind a terem közepén tolonganak s Teleki fürgén futkos, rendez, kiabál: játszik, mint a gyerek s élő emberek a játékszerei. S különös, most mindenki engedelmeskedik neki, még azok is, akik a tanácskozó-teremben konokul szegülnek ellene érveinek és gúnyos gyűlölettel vágják oda a nemet fölforgató javaslataira. Dehát melyik já-

tékoť kell komolyan venni: azt, ami nappal folyik az országházban, vagy azt, amely a főúri paloták éjszakáit tölti be? S Teleki melyiket veszi komolyan? . . . Nos hát, bizonynyal a nappalit . . . Szabad-e ezt gondolatban is kérdeznie? Hiszen nyilvánvaló, hogy mikor ebben a társaságban játssza a maitre de plaisirs-t, csak fölösleges energiáit tombolja ki . . . Oh, mikor fog megszabadulni ezektől a hirtelen, akaratlan fölmerülő szennyes gondolatoktól, amelyek csúf nyálként fröccsennek mindenkire, aki a szívéhez közel ér . . .

Cézár nem akarja hallani tovább a zenét s látni az egymás felé hajbókoló párokat, akik olyan komikusan emelgetik lábukat és nyujtogatják karjukat . . . Besiet a távoli kártyaszobába, ahová csak az időnként megnyíló ajtón át csap be a táncterem hangvihara.

A sűrű szivarfüstön át két fekete szem csillog felé... A csillogásuk ismerős . . . Egy pillanatra Cézár azt hiszi, hogy Teleki László, a mindenütt jelenlevő ül a kártyasztalnál is . . . De a két fekete szem közeledik s a nagy karvalyorr, a széles száj, az erős áll, a hátrafésült, torzonborz haj . . . hiszen ez Schmidegg Kálmán!

— Isten hozott, pajtás! — kiált rá erős, durva hangján a régi barát s jóságos mosollyal megöleli. — Ebben a percben nyertem el a bátyádtól ezer forintot!

— No, ez szép adjon-Isten, — felel Cézár mosolyogva s a nagy füstben nem látszik, hogy elsápad. — Whist? Tarokk? Piquet?

— Fenét . . . Nasi-vasi, — nevet Kálmán fehér foggal, — jeu de hasard! Nekem mindig átkozott szerencsém van: a kártyában . . .

Cézár kutatva néz Kálmán arcába. Mi van a szeme gondtalan csillogása mögött, mi van az ismerős mosolya mögött? . . . De kíváncsiságában most kevés az igazi baráti részvét: ördög tudja . . . pedig hogy rajongott Kálmánért, egy-két éve még! Melyikük változott meg? Az idő szele elsodorja a szív érzéseit, mint a virágok illatát: néha Hedvig se fáj már . . . De ha most előtte

állana, mint ahogy Kálmán itt áll: csak ennyi volna, amit érez?

— Ah... — sóhajt föl s görcsösen kapja kezét homlokához, — könnyelműek vagytok...

S László mögé lép, akinek arca vörös az izgalomtól s egy ponton, az állkapcsa közelében, idegesen remeg, hangja rekedt s folytonosan iszik az asztalon álló sherryből.

— Mennyit vesztettél eddig? — kérdi csöndesen s figyelmeztetőn.

— Nem tudom... nem érdekel... — mordul rá a bátyja s amint szép arcát felé fordítja, kék szeme tele van vörös szálakkal, amelyek idegenszerűvé és ijesztővé teszik... S maga elé söpörve a kártyákat, gyors kézzel kiválasztja a piros szín nyolc lapját s kirakja szép sorban. Aztán vatermörderéhez kap, mintha le akarná tépni a nyakáról és rekedten kiáltja: — Uraim, adom a bankot!

Körülötte fojtott izgalomtól remegő ujjú öregurak s hidegvért affektáló ifjú mágnások.

— Hát jó... — mormolja Cézár s elfordul. Kálmánt már leültették a Batthyányak ártatlan tarokkpartijához: s ő egyedül áll a szoba ködében. Legjobb szeretne hazamenni: nem táncol, nem kártyázik, alig iszik, fecsegni nincs kedve, egy kicsit álmos is.

De most ismét a komikusan nádszáltermetű Podmaniczky-fiú rohan feléje — ellenszenves paprikajancsi, örömeleányok öröme...

— Kérlekalássan, — lihegi elfúlva s naiv gyerekszemével tisztelettel mered rá, — Ágosta grófné kéret... Egy elragadó lengyel hölgynek akar bemutatni... Gratulálok, barátom...

Cézár kedvetlenül néz vissza a legénykére, — de az karonragadja s már vonszolja is a szép Batthyány Kázménné felé, akinek szőke loknijai úgy rázkódnak a gyors beszéd közben, mint a cégérnek akasztott szőke forgács a szélben. Felső fogsorának két középső foga valamivel nagyobb a rendesnél s ez felső ajkát kissé

macskaszerűvé teszi, mikor beszél, — tehát mindig. A kis Podmaniczky szerint „csókolni való száj“. Cézár közeleddé elhallgat, — ami Cézárban nyomban azt a gyanut rezzenti föl, hogy épp róla volt szó s a kellemes ívben feléje nyújtott, ingerlőn puha kezét némi zavarral csókolja meg.

— Nézze csak, Cézár, magára szükségünk van... — mosolyog rá a grófnő, a kis hiba ellenére is gyönyörű fogsorával s hamar elintézi a bemutatást. — Mint papra... természetesen... Nem nekem, én eretnek lettem... mondhatnám, önhibámon kívül... hanem a báránómnek... Magyarul nem tud, németül is rosszul... Maga olyan jól beszél franciául... Gyóntató-atyára volna szüksége szegénykének... Borzasztó, ha az ember senkinek se vallhatja meg, ami a lelkét nyomja... De mit tegyek, nekem nem akar vallani, holott én is elég jól beszélek franciául, s elég könnyen meg tudnám bocsátani a bűneit... És gondolja el: olyan kíváncsi vagyok... De hát, ha nem: nem... Magának majd elmond mindent...

— A pap nem kíváncsiságból fogadja fülébe a gyónást, — feleli Cézár szárazon és komolyan s a csillogószemű, fehérbőrű lengyel hölgyhöz fordulva kimért udvariassággal teszi hozzá: — Rendelkezésére állok bármikor...

— De úgy-e, nem a templomban? — kérdi az idegen asszony s közelebb hajol a fiatal paphoz. — A céljában is fogad?

— Nem fogadok, — mondja Cézár s összevonja szemöldökét, jelezve tántoríthatatlanságát, — az én fogadósobám a templomi gyóntatószék...

A néhány frakkos férfi, aki az udvart alkotja, fojtott mosollyal kapja szájába a szivart.

— Ez kár... — feleli a feketefürtös szépség, hirtelen meghűvösödött hangon. — Nos hát, mi újság a politikában?

Cézár tudomásul veszi, hogy máris kegyvesztett lett s ő is hűvösen felel:

— E percben semmi: de minden pillanatban lehet. Valamelyik úr kíváncsian dugja közelebb hosszú orrát:

— No... talán tudsz valamit?

Cézár maga is megijed attól, hogy most szerepelni kell, de fülében egyszerre fölzsibonganak Teleki László eldadogott s elhadart szavai, s önkéntelenül meg-megbotló nyelvvel ismétli el, amit az imént hallott:

— Egész Európa forrong: Guizot megbukott, az emberek menekülnek Párizsból, Nápoly, Szicilia, Toszkána, Szardínia kivívta az alkotmányt, Rómának a pápa ugyancsak alkotmányt ígért...

— Evviva Pio nono... — dörmög közbe valaki gúnyosan, de Cézár lázasan folytatja:

— Metternich menni készül, a bécsi börzén zuhanak a papírok, Felső-Ausztriában és Stiriában a jobbagyok megtagadták a tizedet... Galiciában még nem olyan rég folyt a nemesek vére, mint a grófnő igen jól tudja...

— Galiciáról ne beszéljen... — emeli a lengyel grófnő riadtan szeme elé kezét.

— Nos hát: a régi világ utolsó perceit éli s mi nem akarunk kaput tárni az új világ előtt.

— Ah... kész ellenzéki szónok... — mosolyog elismeréssel Batthyányné.

A hosszúorrú úr, hegyesre fent vörhenyes bajusszal az orra alatt s behegedt seb piros csíkjával az arcán, kesernyésen szól:

— De hiszen eddig a többséggel szavaztál?

Cézárnak ideje sincs válaszolni, egy lengő szőke szakállú, bodroshajú s kellemetlenül metsző hangú vendég, a goromba Zichy Eugén is ráripakodik:

— Gyerekbeszéd... Ostobaságokat fecsegsz... Ha egész Európa a fejetetejére áll, Magyarországon akkor sem változik meg semmi... No, de nem haj: mire püspök leszel, benő a fejed lágya...

Batthyány grófnénak megint közbe kell csicse-regnie:

— De uraim... Ha már itt tartunk, talán beszéljünk mégis inkább arról, ki lesz az én szegény barátnőm gyóntatója...

*

Hajnal felé, — a Duna fölött aranypirosan kezd föl-törni az új nap, március első napja, s nagy sötétség-tömbök buknak alá, szürke-fehér villózást hagyva helyükön, — a tánc még egyre tart a Zichy-palotában. A zenészek izmai már zsibbadtak a munkától s arcuk fakó a fáradtságtól, a pirosra hevült leányarcok pirossága alól is kiüt valami sárgás bágyadás s az erősebb szőrű ifjak állán, — ha nem szakállasak, — színesednek a másnapos sörték. De azért járják a Martinovics-nótájára a csárdást, keringik a valcert, dobogják a polonaise-t s mikor az első hajnali derengésre fakulni kezd a gyertyafény, annál vadabbul, utolsó nekiszilajodással lobog fel a lábak és szívek hevülete.

A kártyaszobában is dúlnak az utolsó csaták: Mednyánszky László másfél üveg erős sherryt ivott meg és nyolcezer forintot vesztett, mikor fölkelt a játékasztaltól. Most a bortól kissé pityókosan s a veszteségtől mégis feszült-józanon lödörög teremről-teremre s menni szeretne haza, aludni, álomba fojtani a frissen nyakába zúdult gondot, amit nem sikerült borba fojtania. De tudja, hogy már túl van azon az órán, amikor az álom bódulata még győzni képes a megviselt idegeken s retteg a lefekvéstől is: rossz szájjal, álmatlanul forgólódni az egyre melegebb s egyre gyűrtebb párnán.

Az egyik szobában majd belébotlik Telekibe, aki izgatottan ragadja karon:

— La-la-lajost nem láttad?

— Milyen Lajost? — kérdi bódultan László.

— Eh... — legyint Teleki türelmetlenül s otthagya.

De egy-két pillanat múlva már újra fölbukkan Batthyány Lajossal, aki elgondolkodva lógatja kopasz-homlokú fejét s egy sereg frakkos úrral, akik bortól,

táncról, éjjelezéstől s a friss hírek izgalmától sápadtan beszélnek össze-vissza s értesítik a még értesületleneket:

— Párisban kitört a forradalom... Lajos Fülöp elmenekült... Az orleansi hercegnő lett a régens... Dehogy... A Bastille-téren vasárnap kikiáltották a köztársaságot... Micsoda, a köztársaságot?... Ez a világ vége... Őlik a főnemességet, fölguytják a házaikat... Álhír: csak a Palais Royal-ban rombolnak... Lesz valami hatása nálunk?... Semmi... A csöcselék zavarogni fog... Várjuk meg a végét...

A tánc abbamarad, a vendégek mindenfelől össze-
csődülnek, csak néhány csökönnyös kártyás veri még a lapot.

— Kikiáltották a köztársaságot?... Bemondom a négy királyt... Ha elmenekült, hát elmenekült... Tous les trois... Kontra tous les trois... Rekontra... Mit érdekel ez minket... Pagát ultimó... Pássz... Pássz... Nálunk dugja ki az orrát a csűrhe, majd... Te is pásszszolsz? Akkor gyerünk a klopiczkival...

Legtöbben azonban hazafelé készülnek s a zürzavaros zajgást csakhamar fagyos, nyugtalanító csönd váltja föl a termekben. László öccsét keresi:

— Menj haza te a kocsival... én gyalog sétálok hazáig... Ki akarom szellőztetni a fejem...

Szegény feje, mely még így hajnali gyűrtségében is szép és megható, — mert a szépségben, amely múlt-kony, van valami megindító, — ráfér, hogy kiszellőztessék. A nyolcezer forint veszteség... hogyan fizesse meg? Neki nincs... Az apján, aki oly rosszul vezeti a gazdaságot, szintén nagy érvágás lesz ez az összeg. De hát más út nincs... Kölcsönt ezekben az időkben... ilyen hírek után... lehetetlen... Szörnyű hírek. S ő már érzi rég, hogy Batthyánynak, Telekinek, Kossuthnak talán igaza van: ez így nem maradhat... Azon a pénzen, ami csak ma este Zichyéknél a kártyaasztalon elúszott, egy falu megválthatta volna magát... De hát Batthyány is ott ült a másik asztalnál... Kossuthról is azt mondják, hogy szereti a kártyát... S nem is azon

múlik . . . Itt gyökerében van a hiba . . . Igen, ez így nem maradhat . . . Meg kell változnia mindennek . . .

S amint szétnyitott bundában, kissé félrecsúszott cilinderrel, magányosan bandukol a kopogó kövezeten, a homályos utcákon, ahol a harmadik ház már sűrű ködben úszik, hirtelen borzongani kezd az agyát és szívét körülcsapkodó zavaros érzések fuvallatára, — aztán valami meleg pára futja el a szemét.

— Mária, Máriácska, ha most itt lennél . . . — gondolja nagy melegséggel. — De a kis Lizerlnek megígértem, hogy még az éjjel felnézek hozzá . . . már hajnalodik . . . no de se baj . . .

II. FEJEZET.

A két ijedtszemű, szőszke kislány, szoknyácskájuk alól majdnem bokáig nyúló fehér bugyogóban, még mindig ott ült a zongoránál, a lilapárnás székeken, Redtenbacher professzor mahagóni-bútoros szalónjában; s vigyázatos ujjal pötyögteti Khulau valamelyik mézes-mázos szonatináját. Egy esztendő azért fölöttük is elmult; még vékonyabbra nyujtotta vékonyka karjukat-lábukat, még tágabbra nyitotta tág szemüket s még rövidebbé tette tavalyi kis ruhájukat.

Mögöttük három nő ül, — az anyjuk, Angelika néni és Adél, — mint a három párka, fehér pamutgombolyaggal az ölükben, bókoló-hajladozó kötöttükkel az ujjaik közt, s olyan elmerült arccal, mintha csakugyan az élet fonalát gabalyítanák lifegő fehér harisnyává.

Redtenbacher professzor nincs itthon, — e szép vasárnap-délután tudós kollégái közt tölti, valamelyik pincében, ahol habzó sör mellett csintalan viccekkel mulattatják egymást.

A sarokban, a karos fali gyertyatartó alatt, pápaszemmel az orrán, keresztbevetett lábbal Görgey úr ül, aki a lepedőnagyságú Allgemeine Zeitung-ot olvassa s

időnként megreszelve torkát, s túlkiáltva a zongora csipegését, jelenti az olvasottak rövid tartalmát:

— Malagában egy kereskedő öt lányát szöktették meg ugyanazon éjjel...

— No, ennek jól ütött ki az idei farsang, — mondja a kövérkés professzorné vidáman s némi szünet után röviden fölnevet.

Artúr Angelikára néz, aki mozdulatlan arccal köti egymásba a szemeket s ha néha föltekint, úgy tud elnézni a semmibe, hogy lehetetlen a tekintetével találkozni. Semmi megjegyzése nincs? Hát olvassunk tovább.

— Kossuth a pozsonyi diétán beszédet mondott, melyben az örökös tartományok számára alkotmányt s Magyarország részére felelős minisztériumot kért öfelségétől. A kormánynak evvel szemben nincs szándékában engedményeket tenni.

Csönd. Ez nem érdekes. Politika. A nagy papiroslepedő zizzen, amint Artúr átfordítja.

— Blaison csipkeárus, aki Párisból a forradalom elől menekült, a keresztes lovagok terén nyitotta meg üzletét és kéri a hölgyközönség támogatását...

— Csipkeárus? ... Párisból? ... Menekült? ... — riadnak föl a hírre a hölgyek mindannyian, mint a nevezett tér galambjai, akik hangos szárnycsattogtatással rebbennek föl egy-egy hintó közeledtére a Károly-híd tornyára, vagy a Salvator-templom szobros balüsztrádjára.

— Holnap megnézzük a csipkéket... — petyeg Wilhemina asszony Angelikához fordulva s a vásárlás láza előre kiül alacsony homlokára s kerek arcát is pirosra festi. — Tudod, a bársonyköpenyemre szeretnék olyan fekete csipkét, mint Jerzabek professzor feleségének van... És a ruha-ujjak is csipkével lesznek az idén divatosak, tudod, bő ujjak és még bővebb csipkekarmantyú, plisszírozva... Talán találunk valamit... Tudod, nem muszáj venni... Az ember válogat, ha nem talál, kimegy és azt mondja, majd máskor... Nem igaz?

— Elmehetünk, miért ne, — bólint Angelika s ritkán hallható, komoly althangja úgy zsong Artur fülében, mintha tengeri kagylót szorítana oda. — Szeretem a francia csipkét... A menekült bizonyosan olcsón adja.

— Olcsón? Mi olcsó a mai világban? — sóhajt föl a nénje. — Ma megint drágább lett a tejszín. Eddig harminc krajcár volt egy itce, most azt mondja a tejes, nekünk harmincegy krajcárért méri, másnak harminckettő... Tudod, az is lehet, hogy az a menekült nem is igazi menekült... Most mindenki párisi menekültnek adja ki magát... Mért kellene egy csipkeárusnak elmenekülnie?... A köztársaságban is csipkével szegik be azért a bugyogót... Pardon, Görgey úr!

S a professzorné fürgé ujjakkal tovább köti a fehér harisnyát, elszólása fölötti zavarát azzal jelezve, hogy szaporán szipákol kettőt-hármat... Angelika zöldsugarú, közömbös tekintete azonban azt hirdeti, hogy neki semmi közössége a tejszín drágulásával, a köztársasági bugyogókkal s az illetlen szipákolással... Semmi közössége evvel a jólelkű libával, aki a nénje, evvel a kisírt szemű csirkével, aki a cselédje, evvel a pápaszemes kígyóval, aki olyan büvölőn néz rá jeges kék szemével s olyan szolgálatkészen vonaglik körülötte, csaknem egy esztendő óta, hogy ez már igazán gyanus... szegény! Mit képzelsz? Hogy ezekkel a savmarta, sárgavégű ujjakkal hozzá lehet érni? Hogy néhány ügyefogyott citátummal el lehet őt kábítani? Hogy evvel a patkánybüvölő nézéssel el lehet csábítani valami istenverte fészekbe, ahol Görgey úr katedrát kap, Lembergbe, vagy Pestre? De hiszen ez az ember egy Beethoven-szonátát nem tud egy Strauss-valcertől megkülönböztetni! És hogy érthetné meg akkor az ő lelkét, amely csupa zene! Ah, Franz egészen más. Franz költő. Muzsikus. És hogy tud beszélni! Neki csak hallgatni kell. És hogy tud csókolni! Ezt nem lett volna szabad megengedni, — nem... De milyen jó, hogy megengedte! Miért is nézi még mindig ez a vadember avval az

alázatosan kemény tekintettel! Szenvedés elviselni ezt a tekintetet! Csak menne már a dolgára! Vagy mit bánja...

— Ha időm engedné, örömmel elkísérném a hölgyeket a csipkevásárra... — udvariaskodik Artur s magában azt gondolja: útközben talán tudna Angelikával néhány bizalmas szót ejteni. Ez a helyzet tűrhetetlen. Meg kell tudnia: igen, vagy nem. Egy kicsit hátramaradnának... vagy előresietnének... és mindent megmondana.

De a professzorné élénken ellenkezik:

— Nem, nem! Férfi nem kell oda! A férfiak mindig csak türelmetlenkednek, idegeskednek... Az ember elsiet a dolgot... Nincs idő válogatni. Nem, majd Adél velünk jön, ő úgylis ért az ilyesmihez és jobban is tud franciául alkudni...

Szegény kis francia lány, majd pergő francia szóval fog alkudni a forradalom durva vihara elől menekvő kényes, úri csipkékre s közben szivárgó könnye rácsordul Blaison mester árujára. A szemelja már napok óta piros az éjszakai sírdogálástól, vékony kis hangja egészen fölszállt a kontya alá s orrocskája olyan, mintha tavaszi nátha költözött volna belé. Mert a hazuról kapott levelek is könnyesek, siránkozó, panaszkodók: micsoda felfordulás! micsoda erőszakoskodás! Szegény király, konflison menekült Párisból s úgy hírlik, a hajó, amelyen Angliába akart átkelni, elsüllyedt... A volt minisztereket elfogták és vád alá helyezték... A nemesi címeket eltörölték s nyilvános használatukat eltiltották... A csőcselék mindenütt rombol, a nemeség viszont odáig süllyedt, hogy tömegesen ajánlja föl szolgálatait a köztársasági kormánynak... Ez a világ vége. Tout est perdu. Pénzt mostanában nem küldhetnek. Igyekezzék, hogy mindenre fusson kis fizetéséből. Maradjon külföldön, ameddig lehet s imádkozzék Franciaországért.

Hiszen imádkozni eleget imádkozik, de maradni már alig bír. Angelika, amilyen márványból-faragott a szalonban, idegenek előtt, olyan nyughatatlan, sőt kiáll-

hatatlan tud lenni a hálószobájában. Hogy tud fölsziszszenni, mikor a haját fésüli reggel: idegesen, türelmetlenül, sértőn, megvetőn, majdnem gyűlölettel. Hogy tud a szemébe sziszegni, ha alkalmatlan percben nyit be hozzá, amikor kimeredt zöld szemmel, gonoszra görbült szájjal, homlokán jeges borogatással futkos szobájában, mint egy félbolond. Néha Adél néhány félénk, szipogó szóval fölemlíti előkelő eredetét, gondos neveltetését, vagyonos rokonait s a kitüntető bánásmódot, melyben az altenburgi uralkodó herceg bálján részesült s odaírja, hogy igazán nem érdemelte meg ezt a hangot, — de erre rendesen hisztérikus nevetés, artikulátlan sikongás, néhány gúnyos felkiáltás a válasz, esetleg néhány olyan szó, ami elől Adél földultan menekül a félreeső helyre, hogy ott alaposan kizokoghassa magát.

Nem, — ezt nem lehet sokáig bírni. Haza, hazal! Vagy férjhezmenni egy derék férfiúhoz, lehetőleg katonatiszthez, vagy vidéki birtokoshoz, — avagy végső esetben valami tanárhoz. De ki látja meg őt, a szerény kis félcselédet, úrnője árnyékában? Ruzicka úr, aki brácsázni jár a házhoz sárgán lengő pofaszakállával s talán nem is csak brácsázni jár? . . . Vagy Görgey úr, aki egy árva szót nem váltott még vele: s különben is folyton-folyvást Angelika körül sündörög és a zsírsavak analízisével szórakoztatja? . . . Ó, milyenek a férfiak! Hiszen ő van olyan szép, mint Angelika, azonfelül fiatalabb is . . . de persze, pénze nincs . . .

Ám Artur nem is sejti, hogy a szívalakú arcocska mögött milyen gondolatok és vágyak nyílnak és fönnyadoznak, mint soványföldű kiskertek hamarletörő buja virágai s a bogárbarna szemek hogyan isszák be titkon az ő képét, mint elhagyatott tavak a szivárványt, amely még akkor is megszínesíti vizüket, amikor már elmúlt . . . Artur begubózott a maga álmaiba, amelyek egy cseppet sem álomszerűek: a lélek kusza párái helyett laboratóriumi lombikok józan s képletekben kifejezhető párlataiból szóttek. Egyszerűen arról van szó, hogy rideg esztendők után a párosodás szükségét érzi, amelyet

a házasság törvényes és évezredek óta bevett keretei között vél legjobban levezethetőnek. Vagy legalább is egyszerűen erről kellene, hogy szó legyen: Artur maga sem tehet róla, hogy a lélek zavaros párái az ő laboratóriumába is betolakodnak. A képleteket kibetűzhetetlen hieroglifek keresztezik: az egyik talán a menekülés jele a magányosságtól, amely néha már-már elviselhetetlen szorítással ül a szíven, a másik a sóvárgásé valami csöndes melegség után, amiben a rideg otthonban, a lélekgyilkoló katonai internátusokban s a kietlen garnizonokban sohasem volt része, a harmadik . . . ki tudja, mily titkáé a léleknek?

Artur, — ha a maga lelkébe nézne, — bizonyára nem látná ott azt az égető vágyat Angelika után, amiről a regények s a költők versei beszélnek. Ezt a szerelmet inkább csak kitűzte maga elé, mint valami elérendő célt, feladatot, — mint ahogy kitűzte maga elé a kókuszdíóolaj vizsgálatát s hosszas, kitartó munkával eredményre is jutott. De azért ez a feladat olyan, amit nem lehet elhalasztani, félretenni, amely megoldást követelő makacosságának erejével szinte egyenrangú a lélek önkéntelenségükben hatalmas érzelmeivel. Ennek a szerelemnek meg kell születnie, — s talán a kitartó akarat már meg is szülte? Annyi bizonyos, hogy Artur az utolsó időben napról-napra sápadtabban ébred a kemény szalmazsákon s rögeszméjévé vált a megoldás problémája:

— Nem, nem, ez így nem mellet tovább. Ez a helyzet tűrhetetlen. Meg kell tudnom, igen vagy nem . . . Azután majd . . .

S monoton hangja újra megszólal s még tompábban hangzik a kezében tartott papirosfalón át:

— A világ legöregebb asszonya százhatvannyolc éves korában most halt meg Moszkvában . . .

Néhány nyugtalan forgolódás közben átvirrasztott éjszakán, a koratavaszi csillagok hideg fényénél, gondolatban megszülettek a szavak, melyeket csak ki kellett mondani, hogy minden kétség megoldódjék.

— Angelika, úgy érzem, maga az, akivel boldog lehetnék . . . Akivel egygé tudnék lenni, mint vas a vassal a kohó pörölye alatt . . . Maga az, akiért megzaboláztam testemet, undorodva a szerelmetlen szerelmektől . . . Maga az, akiért fájni és éhezni engedtem lelkemet, várva az igazi tűzre s az igazi lakomára . . . Szeretem magát, legyen a feleségem . . .

Persze, magányos éjszakákon, amikor az éj vakságot küld testi szemünkre, s a valóság csúfsága, tökéletlensége és alacsony szennye elmerül az egyenlő feketeségben, mikor nem pörgetjük egyik markunkból át a másikba sohasem elég garasainkat, mikor nem látjuk ingünkön s gallérunkon a szürke ködöt, melyet a szegénység és a hosszas viselés tapasztott oda elfúthatatlanul, mikor nem érezzük szánkban a gyenge étel únott ízét, mikor nem látjuk saját testünknek sem fogyatékosságait, szeplőit, görbeségeit, — könnyen szédül a szellem testetlen s magasröptű szavak felé s nem gondolunk rá, hogy nappali világosságban e fellengző mondatok hogy elbotlanak nyelvünkön, hogy bennfulladnak mellünkben, hogy hálnak meg kimondatlanul szégyenükben . . .

De most, hogy a professzor megint sörözni ment tudós kollégáival, s Wilhelmina asszony, becsukva a zongorát, kiszaladt egy percre a konyhába utána nézni a vacsorának, s Adél a gyerekeket vitte lefektetni a hátsó szobába, — most, hogy végül egyedül maradt Angelikával, Artur jégbeborult, elszorult szívvel áll a lány közelében. Érzi, hogy homloka megnedvesedik s nyelve megduzzad szájában, — soha életében nem érezte magát ilyen tehetetlenül nyomorultnak.

— Nohát: itt az alkalom, — nógatja magát s mozdulni se tud. S belülről ordít: — Mi ez? Gyáva vagyok? Fúj!

De egy hang nem jön ki a torkán.

Angelika a hegedűjét csomagolja vissza a zsákba. Az imént szonátázott a nővérével s még mindig abban a más-világban van, ahová a zene távolította. Észre se veszi a fiatalembert, aki ott gyötrődik és vérzik egy méternyire a testétől.

— Szólj meg hát, bitang! — üti homlokát képzeletben Artur s egy lépést tesz a lány felé. — Minden pillanatban visszajöhet Adél, vagy az asszony, vagy a professzor. Elszalasztod az alkalmat... te! bivaly!

S csakugyan léptek közelednek. Az ajtó megcsikor-dul: a professzorné jött vissza.

— Angelika, a kulcsokat nem láttad? — mondja sietve s gyanakvó pillantást vet a két emberre, mintha arcukon valami elváltozottat látna. De nem ér rá elmélkedni, kis kövér keze izgatottan tapogatja végig az asztalt, a pohárszék lapját, a zongorát. — Mindig ezek a kulcsok... ó, Istenem... Na, itt van...

S újra kimegy.

Most, most! Ha most nem, akkor mindcnek vége! Artur nem ismer rá saját hangjára.

— Én... — tör föl belőle egyetlen szó, s a nyelve nem bírja tovább.

Angelika feléje fordul s hideg tekintetében mintha zavar s valami ijedtség volna.

— Én szeretem önt... — remeg Artur rekedt s indulatos szava, — legyen a feleségem!

Kimondta! A szöveg nem az, amit kigondolt, durván, szinte parancsolón hangzik, — de mindegy, az érzések melódiája ugyanaz a szavak mögött.

Angelika csak néz rá, kitágult szemmel s villámgyorsan zúgnak el benne ki nem mondott szavak, meg nem tett mozdulatok. Nem emeli fel kezét, hogy ellökje a fiatalembert, mint egy kellemetlen tolakodót, nem kiált rá, hogy: utálom, hagyjon, hagyjon! A szája kissé remeg, egy csepp gúnnyal, egy csepp szánakozással, aztán hideg közönnyel szól:

— Sajnálom, nem érzek semmit ön iránt...

Néhány pillanat kell, amíg Artur meghallja a már elhangzott és semmibetűnt választ. Felsötteste, mintegy hőköelve, visszahajlik kissé s aztán magas és mély hangok, suttogva és dörgedelmesen, sírva és kacagva, igen, kacagva, kacagva visszhangozzák benne:

— Sajnálom, nem érzek semmit ön iránt... Sajnálom, nem érzek semmit ön iránt... sajnálom, sajnálom...

Node hiszen mindegy, nem is ez a fontos, — ő ki mondta a szót s most eldőlt a kérdés: hogy nem... Ha nem, hát nem... Hogy fáj a szíve, mintha bárdal csapdosnák, mint a véreskező mészáros a húst... De ez nem azért van, mert fáj neki Angelika szava, ez csak fizikai fájdalom... Igen, ő rosszul van... Nem is lát tisztán... Mi ez?... Ezek könnyek... Jézus! Könnyek... Szégyen, gyalázat... Letörölni az öklével... Úgy... most már minden tiszta körülötte... mindent tisztán lát... Ott a hegedű, zöld vászontokban... Ez egy kotta... De Angelika? Nincs a szobában. Nem is vette észre, amint kiment... Hát nincs, hát nincs... Hát jó... A feje olyan nehéz... őneki is legjobb lenne elmennie... Mit keres itt?... Mit keres itt még?... Menni, elmenni, elmenekülni...

Már megint jön valaki. Akkor hát hamar kell valania: minden perc drága... Én önt szeretem... Node hiszen már elmondta ezt... ó, milyen szégyen, milyen megalázás, milyen halálos vereség!

Ez az úr, nagy vörhenyes szakállal, lombos szemöldökkel, pici barna szemekkel, aki most belépett festői köpönyegében: ez Redtenbacher professzor. Igen, ő. És lám: már ő is mindent tud. Az arca, amennyi kilátszik a szakállból, sápadt s a máskor mosolygó kis szemekben zavart meghökkenés bujkál. A hangja is olyan vékony most, mint egy leckét mondó kamaszé.

— No lássa, megmondtam, — kiáltja köszönés nélkül, — Bécsben kitört a forradalom! Már ölik egymást a nép és a katonaság! A polgárságot fölfegyverzik. Metternich lemondott. No? Kinek volt igazza?

S nagy homlokát diadalmasan kopogtatva, lázasan közli híreit belépő feleségével is:

— No, mit mondtam? Bécsben kitört a forradalom! Már ölik egymást . . .

— Jézus Máriám, micsoda világ! — csapja össze kezét a professzorné s tömpe orra egészen elfehéredik. — Micsoda drágaság lesz itt! A húst már amúgy sem lehet megfizetni, ma megint két krajcárral drágább lett fontja . . . A papirospénz senkinek se kell . . . szentséges Isten . . .

— Hogy drágaság lesz? Ugyan! Vér fog folyni Prága utcáin, vér! Csak várj holnapig! A kávéházban már Nagy-Csehországról beszélnek! A diákok szíven fehérpiros kokárda! Én mindent előre megmondtam! Úgy-e, Görgey úr?

De Görgey Artúr nem hall semmit a derék német négyfal közt elhangzó recsegő lamentumából, amelyben forrongó utcák távoli puskaropogása, sebesültek üvöltése, menekülők lábdobogása hal el s közelgő vihar halálordításos, vérhullámos, iszonyú zúgása kezd még alig hallhatóan sivítani. Arturt nem érdekli most semmi, csak a maga lelkének forradalma, a maga vérének vörös lobogása. Csak áll, halálos sápadtan, megfagyott kék szemmel, előrehajtott fővel az asztalnak támaszkodva s mellkasában, mint a túlfűtött vaskályhában szinte pattognak az elfojtott kiáltások: Hát én senki vagyok? Én senki vagyok neki? Koszos kutya? Koldus idegen? Hát hadd legyenek még semmibb! És aztán valaki! Hatalmas, eltipró, császár, Isten! Majd elválik! S behúzott nyakkal, mert úgy érzi, akkorára nőtt, hogy fejét beleverné az ajtófélfába, kirohan a szobából, hogy megkeresse a legmocskosabb szolgálot, mint az utca lányát Mahadó isten . . .

De aztán a konyhához vezető sötét folyosón megtorpan, s kemény koccantásokkal bekopogtat Adél kis szobájának ajtaján . . . Nem vár feleletet, szinte nem is látja a lányt, aki kibontott dióbarna haját fésüli s mez-

telen fehér karját feje fölé emelve felejtí dermedt rémületében.

— A feleségem lesz . . . — lihegi feléje, — megyünk innét . . . Rőgtőn . . . holnap . . . két hét múlva . . . Megyünk Magyarországba . . . az én hazámba . . . akarja, úgy-e . . . Mondja, hogy akarja . . . Mondja, mondja . . .

*

A francia lány előtt mindez s ami ezután következett, úgy tűnt föl, mintha valami regényt olvasna, s egy percre fölnézve a könyvből, magát álmodná a hősnő helyébe . . . Férjhezmenni egy idegenhez, akivel alig szólt, akinek lelke titok előtte, s aki egy istenhátamögötti országban, egy istenhátamögötti faluban akar gazdálkodni valami vízkórságos nagynéni birtokán . . . Mikor rokonainak megírta, hogy Magyarországra megy férjhez, azok kétségbeesett levelekben intették, hogy ne térjen rossz útra s ne akarja kitalált országnevekkel nyomát tévesztetni . . . Végül is azonban beletörődtek, hogy van egy ilyen nevű ország Európában, elhitték, hogy a vőlegény művelt, csinos, a nyugati társadalmi formákkal ismerős fiatalember, de azt megírták, hogy nehéz viszonyaik között sem hozományról, sem kelenyéről nem gondoskodhatnak . . . Artur pedig még örült is e leveleken s maga vette meg a szükséges kelengyét, kölcsönzött pénzen.

Azután egykettőre megtartották az egyszerű esküvőt a kopár kis evangélikus templomban. A prágai élet akkor már nagyon lármás volt: népgyűlés népgyűlést ért az egyetem termeiben s egyebütt, a diákok nemzeti viseletben futkostak az utcákon, mint holmi maszkabálban, a csöcselék nagy füttyszóval rombolta a zsidók bódéit az ócskáspiacon s éjjelente a gettóban csörömpöltek a bevert ablakok. Az új pár hamar postakocsira ült, — útközben folytonosan egymás kezét fogták, de csókot nem mertek váltani a félszemmel szunyókáló, félszemmel egymásra sandító, fölgyűrtgallérú útitársak előtt,

— s reggelre megérkeztek Bécsbe, ahol az Aranybárány szüette s ijesztőn recsegő ágyában, a kissé állottszagú vánkosok között, végre karjai közé vette az ifjú férj riadt feleségét.

Ám Bécsben se volt maradásuk: a gyönyörű áprilisi éjszakákat mindúntalan fülhasogató s komikumában is félelmetes macskazene verte föl, az újszülött szabadság panaszos és még mindig éhes nyávogása: hol a bécsi érseket, hol egyik-másik minisztert tisztelték meg e szerelmetlen szerenáddal. Adél többször sírógörcsöt kapott a közelben fölhallatszó üvöltés hallatára, a férj hálóingben szaladgált föl-alá a kis hotelszobában s a fülét fogta. Görgey, vérében huszárfőhadnagyságának csökevény göggyével, a pohos polgárokból s inci-finci legénykékből vedlett nemzetőröket sem tudta keserű mosoly nélkül látni, akik lompos polgári ruhában, összecsavart s melükön keresztbekötött asztalterítővel, cylinderükre tűzött kokárdával s hasznavehetetlen, ócska puskákkal cirkáltak a városban s ha a vékony tavaszi eső megindult, esernyőt dugtak a puskacsőbe. De a keserű mosolyt hamar megfagyasztotta a szorongás: itt minden alaposan fölfordult és megváltozott: ki tudja, mit hoz a holnap?

Pesten ugyanez ismétlődött más színekben: a kókárda piros-fehér-zöld volt s inkább pörge kalapok mellett virult, a kókárda mellett pedig fantasztikusnál-fantasztikusabb tollak lebegtek, — itt-ott már a köztársaságiak vérvörös tollai. A kávéházak itt is tömve voltak állandóan, a tereken, a bizsergető verőfényben, németül-magyarul kotyogó tömeg s a népgyűléseken elkeseredett kiáltások: „Kenyeret adjatok!“ Az utcasarkokon nagyban szögezték ki az új névtáblákat: „Szabadsajtó-utca“, „Március 15-ike tér“, „Diadal-utca“. A zsidólakta utcákban pedig föl-fölhangzott a népmozgalmak örök kísérezeneje, az obligát üvegcsörömpölés.

Mikor a fiatal házások néhány napi időzés után a „Vadászkürt“ előtt fölszálltak a parasztszekérre, amely Toporcra, a néni birtokára indult velük, Görgey Artur bo-

rúsan nézegette a mindenfelé kitűzött nemzetiszínű lobogókat. Egy hónap mult el március 15-ike, a pesti vértelen forradalom napja óta s a zászlókat megáztatta a márciusi zápor, nyelük köré csavarta az áprilisi szél s kifakította a tavaszi napsugár. Mintha ellebbent volna belőlük az első napok friss lelkesültsége s bizakodása, s a kétség csavarná-facsarná őket s az aggodás halványítaná el színüket. S mintha bennük egy börtönéből alig szabadult s már is ezer lappangó veszedelemtől fenyegetett nemzet kérdené azt, ami a fiatal férj szívét szorította: mi lesz holnap?

— Szép-szép, — gondolta Artur, mikor a kora reggeli órán fehér porköpenyében odahúzódott fázósan gubbaszkodó feleségéhez s a szekér nagy csattogva-zörögve megindult a görbe utcák görbe kövezetén. — De a szabadságnak ára vér szokott lenni. Ezt az árat meg kell fizetnünk, ha ma nem, hát holnap...

És egyszerre másfelé száll gondolata, karja elengedi felesége vállát, kissé odébb is húzódik a lópokróccal leterített deszkaülésen. Lebukott fejével magába merül, mintha egyedül volna, — lélekben egyedül is van, elszakadva mindentől, mindenkitől.

III. FEJEZET.

Wenn i mej Häusl verkauf,
Dann gé i ins Wirtshaus und sauf,
Sauf i die ganze Nacht,
Bis am die Sun anlacht...

Öblös, borízú hangok óbégatnak az ecetszagú, szűk ivóban, melynek padlóját kivert pipák ezreinek szutyka hízlalta zsirosra s meztelen asztalait évtizedek óta kiocssant borok itatták dülöngőre. Aztán az alkoholgőzös szájak becsukódnak, vagy pityókos mosolyra húzódnak a nedves bajusz alatt és egyideig csak a tambura gyors pengése s a ritmust verő nagy tenyerek szuttyanó össze-

csapódása hallatszik. A mocskos asztalon, az apró, vas-tagfalú poharakban sárgán csillog a budai hegyek leve s a pipafüst tömör ködében nagy koponyák derengenek, mint a szürkülő égen a hold, melyet duplán lát a bepityizált polgár.

Kienmayer, a budai főhadikormányzó házmestere, a borozgató kompániában a legnagyobb tekintély, most fölemeli vastag mutatóujját, megrázza a levegőben s közben lecsap vele az asztallapra, széles szája már meg is nyílik a torzonborz, vörös szőrbozót közepében, amelyet ő bajuszának és szakállának nevez. Az új nótához ő adja meg a hangot:

Heididdum!
Pfeif in a Strumpf,
Binds oben zua
Heididdum!
Legs auf Kraut,
Hast eppes d'kua...

És Weniger, az egyszemű borbély, aki a saját fakó fürtjeit mintha csalogatónak bodorította volna remekbe, és Schubenza, a Boldogasszony templomának vén sekrestyése, aki félvállasra harangozta magát hosszú életében, s most már az utcagyerekekre bízva a harangkötelet és Krempl, a városi írnok, aki gyomorgörcsöt kap a bortól, de azért keservesre fintorított, borotvált, sovány arcával örökösen ott ül Michel Jakáb kocsmájában s maga Michel uram is dörgő hangon zúgnak bele Kienmayer nótájába:

Heididdum!...

A Boldogasszony templomában egyszerre csak hetet ver a harang. A borbély kihúzza kövér rézóráját és az ablakon beszivárgó sárga fény felé emeli.

— Ajha, hiszen már este van... Egészen ráanksötédett. Michel uram, mért nem gyújtatja meg a lámpást? Sajnálja azt a kis halzsírt?

Az írnök is föltápáskodik az asztal mellől s rálehel a borbélyra:

— Érezni, hogy ittam?... Az asszonynak hamar eljár a keze... pláne, mióta ezek a zürzavarok vannak... Nincs többé tekintély...

— Na, amennyit maga ivott... Hanem azt mondják, ma megint lesz valami kravall...

— Ki mondja azt?... Itt fönn a várban?...

— Épp úgy, mint tegnapelőtt a Zichy gróf ablaka alatt... Tegnap éjjel már lovas patrol járt az utcákon... Nem hallották a dobogást?

A kocsmáros megrázza kisujját szőrös fülében s gömbölyű orra alatt fontosan dünnnyögi:

— Két és félakó bort vittek tőlem ma a katonáknak... Nem lesz ennek jó vége...

Csak a házmester nem szól semmit, mintha hallgatólag lelkiismerete küzdene locska nyelvével, hogy el ne árulja a fontos államtitkokat. De az egyházi egyenesen hozzáfordul:

— No, Kienmayer?... Te csak tudod, lesz-e valami?... A főhadiparancsnok házmestere csak tudja?...

Kienmayer nem állhatja tovább s nagyképpel kibökkenti:

— Éppen hogy a főhadiparancsnok várja a macskazenét... Megyek is haza: megteszem a szükséges előkészületeket...

Egy pillanatnyi csönd támad. Az írnök összefonja csontos ujjait s rémulten, de elfojtott kárörömmel hebegi:

— A főparancsnok... Nincs többé tekintély...

Az egyházi földreszegzi véres szemét:

— Az istentelenek...

A borbély pedig úgy érzi, hogy Kienmayer tekintélye is eleve csorbát szenvedett a gazdájáéval együtt s nekimerészkedik, hogy maga kezdjen el új nótát:

— Erre iszunk még egy pohárral, kamerád... mert

Mei Vater sei Häusl
'S mit Hoberstroh deckt,
Fadaradaralla, tiralla,
Mit Hoberstroh deckt...

A tambura sebesen cincog a homályos sarokban, ahol egy cingár, feketeképű rác legény gubbaszkodik a hideg kemence mellett s a társaság menőfélben még ki-issza a pohár alján maradt ujjnyi bort. A nagy tenyerek bút-gondot feledve, szaporán verődnek össze s a nyirkos füstben mély hangok brummognak:

Und wann i mal heirat
Muss 's Hoberstroh weg,
Fadaradaralla, tiralla,
Muss 's Hoberstroh weg...

— Node most már igazán menjünk... — makogja az irnok s fölteszi hegyes fejére zöldrefakult cilinderét. — Michel uram, írja föl azt a kis bort...

— Menjünk, — mondja az egyházi is borusan s még mélyebbre ereszti görbe vállát. — A horvátok ma-holnap a nyakunkon lesznek s ezek a pestiek csak szavalnak és rendetlenkednek... Hanem azt hallották-e, hogy Kossuth a nádor öfenségét akarja királlyá tenni?... Ferdinánd, a mi jó királyunk helyébe...

— Mesebeszéd... — mordul rá a borbély s ő is fölteszi füles sapkáját. — Ki az a Kossuth? Mi az a Kossuth?

— Pszt... — csitítja ijedten a sekrestyés, — elment a jódolgod? Most ő a miniszter... Még baj lesz...

— Mi baj lenne? — hepciáskodik a borbély, kicsit ingatag nyelvvel. — Majd én megmutatom... Én budai polgár vagyok. Énnekem csak a polgármester parancsol. A mi jó Ferdinándunkat nem hagyom... Én nem hagyom... — és vörös ökleivel megdöngeti a mellét, — én nem... fadaradaralla, tiralla...

— Ez sok limonádét ivott, — súgja a házmester a sekrestyésnek. — Vidd haza...

— Menjünk, menjünk, — sürgetőzik az irnok is, — az asszony leharapja a fejemet... Mindjárt éjszaka lesz...

S elindulnak hazafelé: a házmester Léderer bárónak, a főhadiparancsnoknak Szent György-téri lakása felé, a többiek be a görbe Színház-utcán, ahol a főparancsnokság épületén még mindig kétfejű sas vicso-
rítja két fejét és tárja ki sötét szárnyait, s a silbak háza még mindig csúf fekete-sárgára van mázolva.

Odakinn még nincs is olyan sötét: a lámpagyujtató a Vár túlsó végén csak most indul útnak létrájával, hogy utánamásszon a lassan emelkedő esthomálynak. A borbély útközben, a Balta-köznél, befordul egy újabb kocsmába s mikor az irnok a Szentháromság-téren, ahol az ütött-kopott szobor alján unatkozó fiákerosok szunyókálnak a bakon, elbúcsúzik a sekrestyéstől, az inasnyakú, hunyorgó szemű egyházfi sokáig kémlel a bástyáról át Pestre: jönnek-e a zavargók? A Duna túlsópartján terjengő város azonban, amelynek szűk utcái közé egyszerre hullnak a közeledő este barna árnyai s a távozó nap különös, tompa-arany fényei, inkább kihalt; a duna-parti kofák már összecsuhták sátrukat, a görög templom felé alig járnak sétálók, egy vesztelgő hajó kéményéből csöndes sárga füst lebeg el, a csillogó folyam felett feszülő pallótlan Lánchídról hazamentek az angol munkások s távolabb, a hajóhídon egyetlen, cserebogárnak látszó kocsi dög Buda felé.

— A borbély megint csak locsogott... — gondolja magában a sekrestyés és búcsút vesz a hatalmas, szürkülő tavaszi égtől, mely elmosódó, sötét vonalban ér véget a távoli tornyok, házak és mezők mögött.

De azért, míg a plébánia sötét lépcsőházában botorkál fölfelé, a falba erősített, kifényesedett karfába kapaszkodva, nyugtalan szívvel dörmögi: — Istentelen nép ezek a pestiek...

*

Mikor a fáklyászenék szép napjai letűnnek, s a macskazene korszaka lép helyükbe, mindenki beljebb húzódik szobája mélyére s szorosabban csukja be az ablakot, mint ősszel, mikor az utolsó bánatos derűjű

napot az első porkavaró szélvihar s ablakpergető zápor váltja fel. Mindenki ismeretlen veszedelmeket sejt, mindenki nyugtalan, mindenki úgy érzi, mintha a macskazene is valami változást jósoló természeti tünetemény volna s a fazékverők és sípolók vészes viharok tritonjai.

Az öreg Léderer báró azonban semmibe se veszi az effajta hecceket: Aspernnél, Wagramnál, Lipcsénél nagyobb hecceket is látott. Kicsit bele is siketült a sok ágyúörgésbe, amiben élete folyamán része volt s fehérszőrű, nagy fülét, melyben aranygombot hord, már nem igen bántja holmi ártatlan fütyörészés. A szerdai kis estélyekről sem hajlandó lemondani néhány izgága mesterlegény, s hepciás diák zenei tréfája miatt: nyolcvanadik évében jár, napjait már számlálva éli s az a heti sakkparti Boyneburg báróval, egy-két pohár gellért-hegyi édes hónigliból szüretelt bor mellett s az a kis tompa zajgás, amit a fiatalok csapnak körülötte, épp olyan szükséglete pislákoló életének, mint a haskötő és a langyos ülőfürdő.

A báróné, aki jóval fiatalabb az uránál, hatvan és egynéhány esztendő, aggályoskodott ugyan, hogy a vendégekre is tekintettel kellene lenni, de minthogy a vendégek nagyrészt a feloszlott helytartóság és kamara volt tanácsosaiból, valamint a helyőrség tisztjeiből kerülnek ki, az öregúr leintette feleségét:

— Ezek az urak úgyis megkapnák a maguk macskazenéjét... Hadd intéződjék el egyben...

Mindamelletts elrendelte, hogy éjszakánként lovas őrjárat cirkáljon a Vár utcáin s a kaszárnnyákban éjjel is álljon készenlétben egy-egy szakasz.

A szerdai vendégek egy része azonban jobbnak látta otthon maradni: Zichy Ferenc gróf, aki már „megkapta a maga macskazenéjét“, eltűnt a fővárosból, Török Bálint gróf megüzente, hogy podagrája kínzó mértékben jelentkezett s ágyban kell töltenie néhány napot, Szentiványi Vincének hirtelen dolga akadt Bécsben s a reggeli hajóval elutazott.

Akik eljöttek, — abból a gondolatból kiindulva, hogy mért éppen ma lenne az a zenebona, — annál fesztelenebbül érzik magukat. A ragadozóállú, vörhenyes-szőke Fiáth Ferenc, a megszűnt helytartóság legfiatalabb tanácsosa, bekötött szemmel tapog éppen a szalon közepén, egy csomó fiatal lány és fiatalember között s egy körbefeszített madzagon huzigált gyűrű után kapkod, amely azonban sohasem annál van, akinél keresi. A puha lánykezek s a csontos férfimarkok, melyekre rácsap, engedelmesen nyílnak szét: egyiknél sincs a gyűrű... A lányok kacagnak, a férfiak segítő és félrevezető kiáltásokkal uszítják, mint a medvére bocsátott kutyát s Fiáth feszes mosollyal, kissé szégyenkezve lótfut még egyre a kör közepén. Homloka vörös a hófehér zsebkendő fölött, mellyel szemét átkötötték s lassan nyaka is kivörösödik, csak egy hosszúkás forradás marad ki oldalt sárga szigetként. Látszik, hogy türelme fogytán s most már idegességében sohasem fogja a gyűrűt megtalálni, — tehát az erőszakhoz folyamodik. Hirtelen keményen megragad a madzagot tartó kezek közül egyet, — lágy, vékonybőrű, oldalt erősen pelyhes férfikéz, — s ugyanekkor letépve szeméről a zsebkendőt, indulatosan fölkiált:

— Itt a gyűrű...

— Nem ér!... Levette a zsebkendőt!... Ez nem játék!... — kiáltoznak össze-vissza a játszóok, méltatlankodva csipogó női s mélyrecsúszott férfiúi hangok.

Fiáth Ferenc azonban még mindig feszegeti a kezét, Mednyánszky Eduárd összeszorított öklét s makacsul hajtogatja:

— Itt a gyűrű... biztosan itt van. . .

— Nohát, nem ott van... mert itt van... — mondja hirtelen egy hűvös és biztonságos hang s Hedvig, a szorongatott ifjú kuzinja szétnyitja rózsaszínhúsú tenyerét, melyben mint karikára nyílt szem, ragyog a gyűrű, szinte maga is csodálkozva, hogy ott van és nem máshol.

— Akkor hát... — a tanácsos egy perczig tanács-

talanul néz a gyűrűre, aztán erőszakosan legyint s ott-hagyja az ifjúságot, — akkor nem játszom tovább....

S mire a játzók, kissé lehangoltan, mást állítanak a középre, — Eduárdot, aki hosszas gondolkodás után megfontoltan, de mégis ügyetlenül csap le egy-egy kézre, — Fiáth már a dereshalántékú, elegáns Szirmay Boldizsárral beszélget egy sarokban, aki arról nevezetes, hogy nem mindig feszül ilyen jól a frakkja s a nyakkendője sem mindig ilyen kifogástalanul fehér: mióta felesége és kisfia meghalt kolerában, rá-rájön a bolondóra s hol a rosszhírű, hamiskártyásokkal és bicskásokkal telt józsefvárosi kocsiskocsmákat, hol a Gellért-hegy oldalába vájt szennyes lupanárokat járja, krisztusi erkölcsöt prédikálva a „moral insanity“ betegeinek.

A játzók csakhamar szétrebbennek: fagyaltot hordanak körül s ez visszaadja szabadságukat, hogy annak közelében szopogathassák az édes fagyaltot, akivel legszívesebben váltanának szót. Eduárd nyomban odahúzza székét a külön Szirmay lányának széke közelébe s elragadtatásában, hogy a lenszőke Mary-Anne túlvilági mosolyát láthatja, akkora darabokat nyel le a sárga és piros fagyaltból, hogy a gégeje csaknem jéggé dermed.

— Tudja-e, — kapja föl egyszerre fejét, melyben már régóta motoszkál a mostanra megérett gondolat, — hogy Fiáth neveletlen volt velünk szemben? Faképnél hagyott a játék közepén...

Mary-Anne csak mosolyog s kifejezéstelenül szelíd mosolyában s kicsit rövidlátó kék szeme jelen nem lévő tekintetében megbocsátás és szórakozott kíváncsiság csillog: már el is felejtette, ki az a Fiáth?

De Eduárd nem hagyja annyiban:

— Gondolja, hogy helyes volna kihívnom párbajra? ... Igen, azonnal megkérem Móricot...

— Nem... — s Mary-Anne riadtan ragadja meg Eduárd karját, s világos szeme egészen elfeketedik, — hova gondol? Irtózom a vértől... itt marad....

— Ahogy parancsolja... — enged Eduárd s karjában végigremeg a vékony ujjak gyöngé szorítása. —

akkor engedje meg, hogy legalább gyűlöljem ezt a fickót...

— Gyűlölni?... Hova gondol?... Utálok a gyűlölködést... Inkább vigyázzon: nézze, a málnafagylalt a frakkjára csöppent...

— Ó, csakugyan... — s Eduárd füle kipirul, miközben szorgalmasan dörzsöli frakkját a zsebkendőjével. Inkább megrettent iskolásgyerekhez hasonlít e percben, aki fél, hogy kikap otthon a ruhájában ejtett pecsétért, semmint félelmetes párbajhőshöz.

Pedig Eduárd nem a régi többé: ha mozdulatai fél-szegek maradtak is, mint bajszosodó, mutáló hangú kamaszkorában, ha ugyanavval az előrehajlott tartással jár is és fölrebbenő, megható tekintettel néz is, mint amikor az első bálon álldogált a majomszigeten, ha elhatározásaiban félénknek s a kivitelben aggodalmasnak ismerik is új barátai, akárcsak a régi pozsonyi diák-társak, van benne mégis valami egészen új, valami pillanatnyi vadság és vakmerőség, valami leplezett önérzet és hetykeség s tekintetében valami bujkáló sóvárság és éhség, — mint aki sokáig érezte kisszerűségét és türte elnyomatását s aztán egyszerre föllázad benne az élethez való egyforma jogok követelése s a keserű hátrahúzódnak megelégedése. Azért a csalódásért, amit az erényes pozsonyi pékné okozott, Pesten tanult kárpótlást keresni, Podmaniczky Frici s néhány ifjú helytartósági fogalmazótársa vezetése alatt, a vármegyeház körüli Vénus-barlangokban s a Hímző-utcai hirhedett házban. Később, hosszú habozás után, a német színház egy kis színésznőjével kötött barátságot. Ez időben minden este ott ült az óriási, de csupán gyér olajlámpákkal megvilágított, örökös félhomályban úszó, fűtetlen hombár földszintjén, — télen bundában és lábzsákkal megfagyás ellen, — s részben a dundi kis énekesnőt bámulta, aki a színpadon zöld ruhában éppen Papagenát énekelte, részben a nagyszámú és elhanyagolt emeleti árnyékszékekből alááramló büzt szítta hősies kitartással. Mikor a német színház egy téli éjszakán leégett, a társulat szét-

szóródott, s a kis dundi valami porosz városba távozott. De Eduárd ekkor már könnyen tudott tájékozódni a nők világában: a Horváth-kerti aréna öltözőiben kezdett legyeskedni a művésznők körül s nem eredmény nélkül. Arca, ha nem is szép, de kedves volt, Eiselénél varratott ruhája elegáns s pénztárcája, — puhaszívű rokonai, vagy gaz uzsorások kegyelméből, — többé-kevésbé tele. Azt a hepciásságot, amit e kalandok közben szokott meg, s ami nem volt egyéb rajta, mint durva festék, amit a színész is lemos játék után, férfiakkal szemben gyakran érvényesítette, s gyakran igen indokolatlanul; holott a legjobb pajtás tudott lenni s kötekedéseit csak valami ideges félelem magyarázta: durva volt, hogy ne legyenek vele durvák. Ebből aztán párbajok eredtek s minthogy gyerekkora óta forgatta a kardot, túrhetón s nagy vehemenciával vívott s nem egy fület és orrot vágott meg a Hűvösvölgy tisztásain, vagy a lőrinci erdőben. Persze, ő sem menekült meg mindig szárazon: tesztén itt is, ott is viseli nyomait hősködéseinek. Ám társaságbeli nők körében nyomban megváltozik: féltékenysége és szegletessége olyan arányokat ölt, mintha soha titkaikat meg nem ismerte volna, a legkevésbé bájos arcot is elragadtatással s valami boldogtalan melankóliával szemléli s talán, hogy rejtett gondolataiért szerezzen nekik titkon elégtételt, olyan alázattal borul lábukhoz, mint a hindu a szent elefánt talpa alá.

Szirmay Mary-Anne angyali lenszőkeségébe első látásra beleszeretett s ez a szerelem immár jó féleszten-deje változatlan erővel él benne, mennybéli fénnel hintve be másik életét, melyet a Horváth-kerti bukott angyal karjai közt tölt. Megérinteni kezét nem kisebb kékj, mint a legforróbb pillanat ama bukott angyal ágyában s csak ránézni is fehér arcára, melynek tejszínébe egy mályvász-rózsaszín petty esett, elszomorítón boldog érzés...

A testes Léderer báróné, kinek mosolygó vörös arcában eleven kis barna szemek csillognak, némely szerelemből kiöregedett nő házasságközvetítői buzgalmával

sündörög körülöttük, hogy egy-egy tapasztalt félmondattal fölpszikálva érzéseiket, a legjobb percben tűnjön el közelükből.

— No, kis Eduárd, — mondja mély és barátságos hangján s gyengéden arconlegyinti a fiatalembert, ami nála éppoly kitüntetésszámba megy, mint Napoleonnál a fülcibálás, — a legszebb kislányt foglalja le a társaságból? Mást hozzá se enged? És mással nem is szól? Ez nem illik!

De biztató s örvendező tekintete nyomban megnyugtatja Eduárdot, hogy a tábornokné jónéven veszi ezt az illetlenséget. Aztán puha kezével ugyanúgy megveregeti Mary-Anne arcocskáját is és egy dédelgető pillantással kisuhog a szalonból a másik szobába, ahol még főbenjáróbb kötelességek várják.

A magasabb rangú és idősebb vendégek között, akik fontos arccal tárgyalják a politikai helyzetet, itt ül Móric fia, a budai vértések ezredese, látszólag a társasághoz tartozva, de valójában egészen külön, negyedkörben elfordított székkal Hedvig felé, szomorkás szemét merev figyelemmel szögezve a lány kicsiny, de már túlrett cseresznyeként gyűrődni kezdő szájára. A fiatalságukból kifelé lábaló férfiak, akik fiatal nőknek már csak a legkomolyabb szándékkal udvarolnak, önbizalmukat veszelve gyakran ugyanolyan félszeg szerelmesekké fejlődnek vissza, mint sihederkorukban voltak. De félénkségükhöz valami megfontolt komolyság is vegyül, valami apai nagyképűség a gyerekekkel szemben, s így egyszerre fölényesek és alázatosak, szigorúak és mindenre készek, nyakasok és — félelemből, hogy elvesztik a kapcsolatot az ifjúsággal, — túlságosan is hajlékonyak.

Léderer Móric vontatott szavaiban is van valami apáskodó, — az ezredes közeljár a negyvenhez s alig egy éve maradt özvegyen, — s megadó figyelmében, mellyel Hedvig gyors, rapszódikus beszédét kíséri, valami melankólikusan kamaszos. S talán éppen az búvöli el Hedvigben, hogy a gyermeket is érezheti hebehurgya hangulatváltozásaiban s naív szeszélyeiben, de a fölényes

nőt is hódító önbiztonságában s királynői önzésében. S mit tudja, — férfiúi együgyűségében, mely a korral inkább nő, mint hanyatlik, — hogy Hedvignek néha milyen nehéz játszania a fölényt és önbiztonságot, mikor arra gondol, hogy az évek mulnak fölötte, mint mogorván, nehézkesen vonuló felhők s egyszerre csak két vak vonal húzódik most még érintetlenül kerek nyakára, s arcára majd festenie kell azt a kis üde pirosságot, amit a ki nem elégülő vágyódások lassacskán lekoptatnak róla.

— No, mein Kind, — szól Mórichoz az anyja s megcsókolja homlokát a halántéka fölött, ahonnan a kávébarna haj már lekopaszodott, — a legszebb kislányt foglalod le a társaságból? Mást hozzá se engedsz? Ez nem illik...

S fia egy zavart és kelletlen szájrándítására, — akit szemérmességében sért ez az átlátszó anyai szemrehányás, ez az áldásadó kárhoztatás, — riadtan lehel csókot Hedvig szőke hajára is és gyorsan folytatja:

— De azért csak maradjatok... Itt úgyis mindenki arról az unalmas politikáról beszél... Ezek a magyarok! Micsoda rakoncátlan nép! Legalább ti mással foglalkoztok... Mikor én fiatal lány voltam, mi csak írókról és művészekről beszélgettünk... és szerelemről... Pedig akkor élt Napoleon... Node... hol van az az idő!

S rizporos arcát még egyszer odaértetve fia fejéhez, átsiet a női szalónba, ahol Mednyánszky Alajos vígkedélyű özvegye cseveg, — megválva örök gyászától, divatos, fehérsávos szürke selyemruhában, — a sógorasszonyával, Mailáth Károly szomorú feleségével. Azaz csak az özvegy fecseg, holott neki félszemmel még Hedvigre is kell lesnie az ajtón át, a szomorú grófné inkább csak bólogat s nagy, sötét szeme a ráncos, fityegő zacskókban tele van könnyel.

— Teneked fogalmad sincs róla, mi az a mai világban egy férjhezadó lány a háznál... — mondja pana-

szosan az özvegy báróné, — a te lányod már nem okoz gondot... Istennek hála, boldog...

A grófné bánatosan néz a szögletbe, ahol csak az öreg Léederer báró nagy lábát látja s Boyneburg báró pantallójából egy darabot, — közbül egy kis asztal áll s azon a sakktábla. Gondolkodik, hogy megszólaljon-e, hiszen valaki úgyszólván nyomban letorkolja, aztán mégsem tud ellentállni a szívét fojtogató keserűségnek.

— Micsoda boldogság az, hogy az ura soha sincs mellette? Előbb követnek választotta magát... Most meg beállt nemzetőrnek, mindenféle népség közé... Isten tudja, hol jár szegény, mi lesz vele... Árpádkának meg folyton megy a kis hasikája... az is csak Mária gondja... Ah...

Az ura azonban, aki nagy fejét lehorgasztva, hátra-kulcsolt kézzel sétálgat a szobában, mint egy óriási árnyék, ez egyszer egyetért vele:

— Laci tisztára megbolondult... Nem is csoda... A Mednyánszkyak vagy nagyon okosak, vagy nagyon bolondok... De hogy odaáll azok közé, akik kiforgatják a vagyonából, a tulajdonából! A gazok közé! Persze, Cézár csavarta el a fejét, az a nyughatatlan abbé... össze kellene őket kötözni és a Dunába dobni!

— De Károly, hogy mondatsz ilyent! — tárja szét kezét az özvegy bátyja felé s kis állát behúzza sima tokájába, amitől a feje olyan lesz, mintha megdagadt volna. — Hogy beszélhetsz így a tulajdon vődről! Én ezt nem hallgathatom tovább...

De azért tovább hallgatja s az öreg gróf nem is tartóztatja nagyon bika-hangját, hogy annál jobban hallja:

— Nohát, én meg nem ajánlom Lacinak, hogy velem összekerüljön, amíg ott nem hagyja azokat a zsványokat, akik engem kiraboltak! Azt a Batthyány Louist pedig lelövöm, ha megváltást nem kapok a jobbágyaimért!

— Károly! — ijed föl most már a felesége is és monoton siránkozással menekül vissza a maga apró-cseprő gondjaihoz a nagyobbak elől. — Mondom: Árpádka

folyton rí, folyton megy a kis hasikája . . . Szegény Máriának se éjjele, se nappala . . . A boldogságnak hamar vége van minálunk, hidd el, Ágnes . . .

Az ura vörös arccal jár-kei s bele-belemarkolva öszülő szakállába, egy ideig még dörgő szóval szidja az új állapotokat, aztán megállapodik a sakkozók mögött, s kedvetlen pillantást vet a bábuk állására.

A házigazda éppen királyt-bástyát cserél, mikor a hadsegéd, Zedwitz őrnagy hozzálép, s egészen közelhajolva a nagy, simára borotvált s ráncokba gyúrt fejhez, amely olyan, mint a szikkadt, s megrepedezett földgolyó, valamit belemond az aranygombos fülbe.

— Befejeznéd helyettem, Károly? — fordul a tábornok a grófhoz s már át is adja helyét, maga pedig sietős öreg léptekkel indul a teremből kifelé.

Kinn, az előcsarnokban, gyorsan pislogó szemmel meghallgatja a jelentést s a siketek szokása szerint átható, magas hangon adja ki rendelkezéseit:

— Fél század gránátos és huszonöt vasas a fegyvertárba. Kienmayer zárja be kaput. Tüntetés megakadályozandó: vendégeim vannak. Jóestét!

S visszatérve vendégeihez, elégedetten látja, hogy a megszokott csoportok mindenütt kialakultak, a fiatalok egymásra találtak, az asszonyok szája épp olyan szaporán mozog, mint máskor, a férfiak szivarfüstje épp olyan békés karikákban száll fölfelé, mint máskor, a szakállt eresztő gyertyák épp olyan táncos remegéssel hintik fényüket, mint máskor, — egyszóval minden rendben van, senki sem unatkozik s Boyneburg altábornagy három lépésen belül elveszti a partit.

*

Tíz óra felé jár az idő: a sárga májusi hold kövéren reszket az égen, mint fölfújt marhahólyag a mészáros ajtajában. A langyos, könnyű szél fölsodorja a várba a dunaparti tímártelepek s a vízivárosi csatornák bűzét, egyenesen a fegyvertár elé állított poszt bibircsókos orrába.

Az egyemeletes házak fekete ablakai mögött hálósapkában horkolnak a várbeli polgárok; egy serdülő lány hirtelen fölül az ágyán s riadt szemmel a sötétségbe mered. A Balta-közben kinyílik a meredek falba vágott egyetlen ablak, mint egy álmos szem, egy kéz nyúlik ki s egy csavargó lumpot nyakonönt a gyorsan kifordított éjjeli edény tartalmával. Bosszús káromkodásba vesző kiáltás sivít fel, aztán megint ráül a csend a magas tetőkre.

Léderer báró vendégei most kezdik csak igazán jól érezni magukat: Szirmay Mary-Anne odaült a szalon közepére s vállához hajtvva a nagy, aranyozott oszlopú, hattyúnyakú hárfát, vékony ujjaival belepenget a hideg borzongással megszólaló húrokba. A székeket mind a fal mellé húzták, kettős sorokba, elől a hölgyek ülnek, mögöttük az urak. Eduárd nyitott szájjal mered egy homályos sarokból Mary-Anne felé, Léderer Móric szomorú szeme az előtte ülő Hedvig vállára tapad, mely fehéren villog felé a kivágott ruhából. Fejét előre ejti, mintha a hárfa vékony pengését akarná jobban hallani, de valójában azért, hogy a női hús illatát szívja magába, kavargó emlékekkel s vágyakozásokkal. A házigazda egészen külön ül, aranygombos fülét édes mosollyal, elmerülten fordítva a szoba közepe felé, ahonnan azonban csak némi fátyolozott, könnyű nesz ér hozzá.

Mailáth Károly, aki legközelebb ül az ablakhoz, egyszerre nyugtalanul kapja föl a fejét s föl villanó szemmel mormolja szakállába:

— Mintha dobpergést hallanék . . .

De a hárfa zengése hangosabb lesz, Mary-Anne keze gyorsabban futkos előre s vissza s arcán a csöpp málnaszín folt vörösre gyúl. S mire a húrok zajgása-zúgása ismét elcsendesül, Mailáth gróf hiába hegyezi fülét, semmit se hall. De valami nyugtalanság azért ottmarad szívében s csakhamar észreveszi, hogy Zedwitz őrnagy összehúzott szemöldökkel, óvatosan föláll székéről és eltűnik.

Egy pillanat mulva az ablakok alatt éles, sivító fütty-szó csattan föl. Nyomban rá valami bádogfüttyülő keservesen vonítja el magát, kolomp riad, dob puffog, sípok jajgatnak s piszkavassal vert serpenyők csörömpölő, durva lármájában miákolás, rőfögés, füttyülés, pisszegés keveredik el s zavaros ordítások zúgnak:

— Vesszen Léderer! Nem kell Léderer!

A tábornok vendégei sápadtan ugrálnak föl, egyesek az ablakhoz futnak kíváncsian, mások menekülő mozdulatozt tesznek az ajtók felé. Mary-Anne ujjai megállnak a húrokon. Léderer báró egy pillanatig még édes mosollyal tartja füléhez kezét, aztán ő is meghallván a macskazene zaját s látván a ribilliót, fölemeli karját.

— Nyugalom, meine Damen und Herren! A láрма azonnal véget ér: már intézkedtem... Csupán a gyertyákat kell eloltani egy kis időre...

S mikor a vendégek tanácstalanul, riadtan, fölindulva megállanak a szobában, néhány inas már eloltott minden világosságot, csak egy falikar marad a sarokban égve.

— Ha esetleg be akarnák verni az ablakokat... — magyarázkodik Léderer báró átható, magas hangon, melynek jeges nyugalma még jobban megdermeszti a fölizgatott vendégeket.

— Miáúúú! Vesszen Léderer! Vesszenek a haza elenségei! Rőf-rőf! Csrrr! — hangzik az ablakok alatt a fültépő üvöltözés és zavaros láрма, amely egy föllázadt állatsereglet hangzavarához hasonló.

— Gazemberek! Kötözni való zsványok! — tör ki az izgalom egy rekedt kiáltásban a pulykamérgű Fiáth Ferencből s széket ragadva, az ablak felé rohan, hogy aláhajítsa a tüntető nép fejére: de egy kar, melynek a hirtelen beállt homályban nem látszik folytatása, elkapja a széket s kicsavarja a hosszú árny kezéből. Valaki elbotlott egy asztalkában s nagy zuhanással végigesett a padlón; riadt női sikolyok, a felháborodás fojtott kiáltásai hangzanak; a hárfa idegesen megzendül Mary-Anne ujjai alatt, melyeket dermedt ijedelmében ott-

hagyott a húrokon. Némelyek nyugodtan ülve maradtak, várva a zenebona végét. Móric a sötétben hirtelen előrehajol és gyors, mintegy véletlenül történt csókkal, megcsókolja Hedvig meztelen vállát. A csók végigremeg a lány egész testén, aki a mindent elfedő homályban elmosolyodik. Ez a szemtelenség! Ó, hiszen ez férfi a talpán! Az anyját hárman is támogatják: elájult, de azért mindent hall.

Mindez azonban alig egy perc alatt történik. A következő percben megrezegenek az ablakok s rohanó lovak patáinak csattogása, s a rohamra vert katonadob tüzelő pergése nyomja el a fülhasogató zenebonát. Nyomban rá velőthasító üvöltések, katonák rekedt káromkodása, legázoltak iszonyú jajveszékkelése s asszonyok örült sívítása kavarodik össze a macskazenénél százszor borzalmasabb hangzavarrá.

Fiáth Ferenc még mindig tajtékozva áll a sötét ablakban s a gyöngén világított tér clair-obscuréjében kísértetiesen kavargó jelenetben gyönyörködve, rekedten s szinte magánkívül dobolva az ablaküvegen, kiáltoz:

— Úgy! Úgy! Szétverni a csürhét! Letaposni! Canaille! Fordítsd ki a belét! Rajta! Rajta!

Most már a többi férfivendég is odacsődül az ablakokhoz, — a gyengédebb lelkűek a reszkető nők csillapításával foglalkoznak, — s maga Léderer tábornok is, odanyomva homlokát a hűvös üveghez, lenéz a csataképre. A gránátosok szuronnyal döfködik a menekülőket s puskatussal verik az elbukottakat, a lovasok pedig a szomszédos utcákban tűnnek el csapkodó s villogó karddal. Egy gazdátlan ló, — a vértés valahogy lebukhatott róla, — zavartan futkos a téren, a sebesülteken átugorva s patkója szikrát ver a kövezeten, segítve a gyér mécsvilágnak; egy gyermek a fegyvertár előtt sötétlő akácfák egyikére mászott s reszketve lesi, hogy a fa alatt álló nagykucsmás, fehérszíjas gránátos mikor döfi hosszú szuronyát ülepébe; egy ház hirtelen bezáruló kapuját, amerre polgárok menekültek, puskaaggal döngeti két katona; elszórt cilinderek, tollas kalpagok s

horpadt vasfazekak között jajgató s átkozódó emberek bukdácsolnak.

— Nana... — mormolja a tábournok gyors hunyorgással s a sötétben nem látni, hogy elsápad. — Ezt nem... ez sok...

S hirtelen fölordít:

— Zedwitz!... Hol van az a számár?

Zedwitz nincs sehhol, de Szirmay Boldizsár hirtelen visszahököl az ablaktól s reszkető kiáltással hajol a vén generális füléhez:

— Ezért ön felelni fog! Ez közönséges gyilkosság!

Léderer kedvetlenül legyintve fordul el s ráncos fityegője a nagy, lyukacsosbőrű áll alatt izgatottan remeg, miközben kisiet a szobából.

A Szent György-téri front elsötétített termei csakhamar kiürülnek: a vendégek mind hátravonultak Lédererék felsőbb szobáiba s ott várják a hírt, hogy a levegő tiszta: hazavonulhatnak a közeli palotákba, vagy az udvarban yarakozó fogatokon Pestre.

A sötét szalonban, az egyetlen gyertyatartó gyér világánál csak két férfi vitatkozik: heves taglejtéseik iszonyú árnyakat vernek a falon, melyek megtörve hajolnak át a mennyezetre.

— Igenis: gyáva gyilkosság! — kiáltja elrekedten, fölforrt vérrel Eduárd, akinek szemeláttára szúrtak mellbe az imént egy fiatal fiút s látta, mint csap a visszarántott szurony nyomán fölszökő piros sugár a gránátos arcába. S a friss emléktől borzongva, indulatosan támad a másik ellen: — Fütyülök ellen kard, fazekak ellen szurony! Fegyvertelen sihederek ellen lópaták! Vedd tudomásul, hogy aki ezt a gyávaságot védi, az maga is gyáva!

— Tudomásul veszem, — felel hideg, gúnyos udvariassággal Fiáth Ferenc, közelebb lépve Eduárdhoz, — s te tudd meg, hogy aki a csatornák zavargó söpredékét védelmezi, az maga is közbük való! S az ostoba szavaidért majd számolunk!

— Állok elébe... — rikácsolja Eduárd s még sze-

retne valami súlyosat kiáltani a gyors léptekkel távozó férfi után. De nem találja a szavakat, hogy kiöntse minden haragját, minden keserűségét s míg nyelve dermedten mozog, úgy érzi valami nagy világosság ömlik el benne: igen, ezen az estén tudta meg, hogy vannak erősek és gyengék, vannak hatalmasak és letiportak s ezen az estén értette meg, miért menekül időnként Mary-Anne apja is az erősek és hatalmasak közül a leggyengébbek és lelegejebb rugdosottak közé.

*

A párviadal — nehéz kardokkal — másodnapra hajnalban esett meg. A Húvösvölgy könnyű szélben borzongó hársai alatt, az üveges reggeli fényben csapkodtak a kardok. Fiáth Ferenc úgy vívott, mint egy ördög s ha Eduárdot előzőleg az öreg Szirmay néhány jó tanáccsal el nem látja, nem menti meg a bőrét avval a két-három karcolással s kék-zöld folttal, amit így kapott.

Az öreg Léderer báró másnap eltűnt Budáról, polgári ruhában, bérkocsin menekült Bécsbe, s tüstént nyugdíjaztatta magát. Eduárd többé sohasem látta. Az utódja: Boyneburg altábornagy megvult a sakk-parti nélkül is, nem adott estélyeket, de nem adta ki a magyar kormány-nak azt a tízezer puskát sem, amelyet Léderer báró is eltagadott s ami miatt a Pilvax-kávéház, — vagyis mint nagy, félkörű címtábláján most pingálva volt: Forradalmi Csarnok, — tüzes ifjai a macskazenét rendezték ellene.

Eduárd most már egyszer-kétszer maga is elmerészkedett a Forradalmi Csarnok jurátusai s ifjú óriásai közé; látta Petőfit nagy üstökével, benyomott nyergű orrával, kiugró szemfoga fölött gúnyosra ránduló mosolyával, látta Pálffy Albertet hosszú lábaival, keselyű fejével, összerántott szemöldökével, látta Degrét, a bozontos, sörtés vadkant, a híres Vasvárit, amint fekete bajszkáját pödörgette szép szája fölött, a kised Lisznyait, óriási tollal a kalapja mellett, — s hallotta, hogy átkoz-

zák a bécsi kamarillát, amely megbánván hirtelenségét, mellyel a birodalom népeinek szabadságot adott, most szeretné mindenkép visszavenni a kényszerű ajándékot, hallotta, mint osztogatnak dísztelen neveket Zsófia főhercegnőnek, aki a Magyarország elleni udvari fondorokodások legfőbb szövögetője, hallotta, mint tárgyalják a határszélekről érkező riasztó híreket, a szerbek, horvátok, oláhok fenyegető magatartását, a nemzetiségek forrongását, amit persze mind felülről szítanak s hallotta, ahogy szídják a magyar kormány tehetetlenségét, Kosuthot, Batthyányt, Széchenyit s néha — egy-egy véleményeltérés alkalmával — egymást is.

Egy hét se telt bele, újabb események rázták meg a forrongó országot, amelynek földje szüntelenül remegett, megvacogtatva a gyávák fogát s lábuk erősebb megvetésére készítette a bátrakat. Bécsben ismét kitört a forradalom s szegény, együgyü Ferdinánd udvarával együtt Innsbruck felé vette útját. A szerbek Rajasics érseket pátriárkának kiáltották ki s Zimonymál beütöttek az országba. Az oláhok Balázsfalván tartottak népgyűlést s a muszka és osztrák zászlókkal ékesített szószékről püspökeik követelték alkotmányos nemzetté nyilvánításukat. Jellasics, a horvát bán már szóba se állt a magyar kormányval s napról-napra várni lehetett, hogy vöröslebernyeges, vörössipkás szerezsánjaival megindul az anyaország ellen.

Ezekben a napokban jelent meg a miniszterelnök kiáltványa, a tízezer főnyi nemzetőrsereg felállításáról s a fölhívás, hogy ki-ki tegye nélkülözhető ércpénzét, aranyát, ezüstjét a haza oltárára. Eduárd elolvasta az utcasarkokon kiragasztott plakátokat, megbámulta a Múzeum lépcsőin kiállított adományokat: sokmázsányi arany-, ezüstkincset s ékköves burnótos-szelencéjét és aranyfogantyús lovaglópálcáját nyomban a haza oltárára helyezte. Az utcákon ugyanekkor mindenfelé toborzó csapatok vonultak, vadonatúj barna atillában, a Rákóczi-induló hangjai mellett, vagy avval a nótával, hogy

Muzsikaszó, verbuválnak,
Csapj fel öcsém katonának...

s a járókelők éljent kiáltottak a felvirágozott lovasok felé. Eduárd is megéljenezte a katonákat s jelentkezett az egyik sorozóbizottságnál. Beírták a helytartósági titoknok úr nevét a lajstromba, ahol kocsisok, suszterek és mészároslegények vegyest szerepeltek ügyvédekkel, diákokkal, és más kaputosokkal, s öszülő polgárok még növőben lévő sihederekkel. Aztán egy csapattal elküldték a roppant, kietlen Új-épületbe, mely úgy terjengett a város határában, mint valami Fourier-féle falanszter, amelyben a belétöltött sokféle nyelvű, fajú, állású emberből akarnak egy egységes katonatípust kitermelni; ott rámutattak egy ágyra, amely hepehupás szalmazsák-ból, szalmával bélelt párnából, durva pokrócból állott, fölötte fogas és polc volt: ez lett Eduárd lakosztálya.

Másnap kora reggel már kezdődött a gyakorlatozás: egyenruhájuk még nem volt az új katonáknak, így ki-ki a maga mándlijában vagy frakkjában, zubbonyában vagy pitykés dolmányában rukkolt ki s a fejeken csákó helyett egyelőre megtette a cylinder vagy pörge kalap is. Puskája is csak egyik-másiknak akadt, — az inszurrekció idejéből maradt szörnyű nehéz, hasznavehetetlen kovás pusákak, — a többi bottal egzcercirozott. Eduárdnak szerencséje volt: puskát kapott, amely úgy meghúzta a vállát, hogy aludni is alig tudott kínjában.

— Nem szokta a cigány a szántást, — gondolta s írt haza, hogy alkalomadtán küldjék el a jó vadászfegyverét.

A sorkatonaságtól való káplárnak addig is adott egy ötöst, hogy vegye el tőle a mennykő nehéz puskát. Az el is vette, de a gorombaságait nem lehetett semmi pénzen megváltani: úgy összeteremtettézte az úrfiakat, mint a krumplit. A tisztek is igyekeztek szolgálatban minél durvábbak lenni, — hozzá kellett a katonai szellemhez edzeni a civileket.

A nehéz gyakorlatozáson kívül különben más köte-

lességek is vártak Eduárdra. Mikor rákerült a sor, hogy karján nagy kosárral bevásárolni menjen, vagy hogy hosszú kanállal kavarja a bográcsban a menázsit, de különösen, mikor az asztalokat és lócákat kellett súrolnia, — az árnyékszékek súrolásától megmenekedett, — akkor rágondolt az elhagyott, vidám életre, az úri társaságra, a jó ebédekre, a finom ruhákra, Mary-Annera és szíve keservében elfacsarodott.

— Hogyan is . . . miért vagyok én itten? — kérdezte magában furcsa, édes-kínos érzéssel, s szemét meregette, mintha föl akarna ébredni.

Szenvedett és megalázottnak érezte magát: de valami különös gyönyörúsége telt ebben.

IV. FEJEZET.

Szeptember végén a magyar Alföld végeláthatatlan síkján még melegen süt a nap, ha már bágyad is kánikulai bika-tüze, s a feketére égett kezek, melyekben szaporán, ütemes dobogással zuhogva leng a hadarófa, megmegállanak néha, hogy az ingujjával végigtöröljék az izzadt homlokokat.

Odafönn azonban, a görbe hegyek között, Trencsén legfelső zúgában, ilyenkor már megdermed az országút sara, az ablakok hasadékait kezdik mohával tömni s a patakban villával fogják a hideg vízben nehézkessé vált halakat. A későn érő zabot, árpát még csak most aratják, s a krumplit is csak most kaparják ki a kavicsos, fukar földből kapával és tíz körömmel.

A kicsiny faluban, — egy nyájnyi piszkosbarna, mohos zsindeyű faház a girbe-gurba, köves, dombnak szaladó, dombról futó utcák mentén, — csak az apró gyermekek és az öregek vannak otthon, de a csecsemők már nem: azokat az anyák kivitték magukkal a krumpliföldre s két görcsös szilvafa között kikötötték lepedőben. Az öregemberek csöndesen üldögélnek a ház előtt

a padkán, nyakukba hulló fehér hajjal s borostás, vénhedt, kicsivé zsugorodott arccal, az összeaszott, görbevállú öregasszonyok pedig a homályos szobákban, ahol csak a nyitott tűzhely nagy lánggal égő fahasábjai világítanak, motoznak a csuprok közt s vakarják a krumplit vacsorára. Az utcákon egyingben hancúrozó, potrohos hasú gyerkőcök haja is nagyobbára csillogó fehér, mint a véneké, sovány kis arcukban világoskék a szemük, mint a lenvirág. Némelyiknek közülük nadrágja is van, bocskorkája egynek se, de azért egyik se fázik a csípős alkonyatban.

A levegő egyre hidegebb lesz, s a falu körül emelkedő fekete fenyőerdők egyre feketébbek. A tiszta levegőben sárgásan szállong a kéménytelen háztetők hasadécai közül szivárgó füst, mert itt a kémény csak a padlásig ér, onnan aztán ott bújik ki a füst, ahol tud. Messziről szekerek közelednek tompa döngéssel, ostorcsérgés hallatszik, de a falu szélén elhal a zaj: ott ássák vermekbe a krumplit.

A templom a falucska felső végén fehérlik egy kis dombon: kőből épült s tisztára van meszelve; csak közelről látszik, hogy a falakat már egészen meggörbítette a sok egymás fölé mázolt mészréteg, amely nagy foltokban mállik le s elporlik a homályos ablakok alatt. A paplak is kőből épült és fehérre meszelt: mint két fehér bárány, álldogál a két épület a sok fekete fölött. A paplak előtt parasztos őszirózsák lógatják fejüket s a tornácra valami loncféle kapaszkodik fölfelé, de még nem igen magasra ér, látszik, hogy nemrég ültették.

Az udvaron egy kövér asszony ül, háttal az utca felé, csak feszülő, piros prucclakja, barna tarkója s vékony koszorúba tűzött, fakó haja látszik. Mellette két hasas liba szürcsöli egy csorba agyagfazékból a vizet, a harmadik az asszony lába alá szorítva hortyog rekedten, mintha náthás volna s túri, hogy a kövér, vörös nyjak benyomkodják szétfeszített csőrébe a kemény kukoricaszemeket s legyúrják hosszú gégéjén.

Ahogy az asszony végzett a szerencsétlen libával,

kiereszti maga alól s engedi, hogy dülöngve ő is a lazékhoz siessen s belegörbítse nyakát, aztán a porba tenyereelve, szuszogva föltápáskodik s nehézkes járással, mely libái totyogásához hasonló, elindul a ház felé. Nagy arca, mely majd kicsattan a pirosságtól, láthatóvá válik: egykor szép lehetett, de most majdnem nevetséges az elterpeszkedett arcban a piciny orr és pici száj. Szürke szeme is csillogóbb lehetett valaha: most álmos és tompafényű, mint a lehajtott fővel hazafelé ballagó tehéneké. Vastag karjával hájas csípőjéhez szorítja a szalmából font szakajtót, amiben a kukoricát őrzi s mielőtt a tornácra lépne, elgondolkozva megáll s föl-emelve szoknyáját, kifujja az orrát.

Az egy csöppet se zavarja, hogy a tornácról látja a pap; nyilván a gazdáját se zavarja az ősi mozdulattal véghezvitt mívelet, mert nyugodt hangon kérdi:

— Mi lesz vacsorára, Magdusa?

Az asszony gondolkodik egy keveset, pedig már a tojásokat is összeszedte a rántottához a padláson, az istállóban, a tyúkólban s a maga ágyában, ahol a vörös tyúk szokott tojni. Végül kiböki:

— Rántotta.

Cézár arcán, — mert ő az istenhátamögötti kis tót falu papja, — kedvetlen fintor suhan át. S foghegyről érdeklődik:

— Hány tojásból?

Az asszony megint csak gondolatokba merül s jól megvárhatja Cézárt a felelettel:

— Tízből.

Cézár bólint s buzgón figyelmezteti Magdusát:

— Aztán jól paprikázd meg és szalonna is legyen rajta... Vagy ne... Inkább íróval csináld... íróval...

S hátamögé kulcsolva kezét, — mint öreg plébánosoktól látta, — visszamegy a homályos szobába. Két szobája van, az egyik iroda is; abban van egy rozoga, pecsétesposztójú íróasztal s egy nagy szekrény a naplónak, anyakönyveknek és egyéb iratoknak, — különben a szobák csaknem olyanok, mint más parasztszo-

bák. Jórészét mindegyiknek az irdatlan nagy kemence foglalja el, amelyben már hetek óta fűtenek: mert ez az a vidék, ahol nyolc hónapig tart a tél s a többi négy hónapban hideg van. Kéménye a pap házának sincs, csak a padlásig, de azt mondják, hogy a padláson jó a füst, megvédi a gerendákat a szútól. A deszkával padlózott szobák közepén, akárcsak a parasztházakban, egy-egy kiemelkedő négyszög látszik: ott a gödör, amelybe a télire szükséges krumplit beleöntik. Az ablakok elég kicsinyek, de az irodának három ablaka is van, — Cézár gyakran órákhosszat nézi a zöldesüvegű ablakokon át a feketének tetsző, végtelen fenyveserdőket s az erdőkön túl a messze havasokat s a havasok felett a szürke eget. Az ablakok felett polc vonul végig, ahol a parasztok fésűt, imádságos könyvet, miegymást tartogatnak, — Cézárnak sem igen van egyebe, legföljebb még a breviárium, pár új regény s egy-két régről ittmaradt, fülessarkú, piroskottás egyházi énekeskönyv. Az ablakpárkányon néhány megkopott nyúlláb hever, ezeket is az elődjétől örökölte és sokáig nem tudta, mire valók, míg egyszer észrevette, hogy Magdusa nyúllábbal söpri le az asztról a morzsát. A sarokban egérfogó, amelyben nagynéha megfogódik egy-egy sovány templomegere. Azután még egy nagy fészület tűnik szembe, amelyen a gipsz-Krisztusnak hiányzik az egyik lábafeje, az ajtó mellett szenteltvíztartó és sok primitív szentkép mindegyik szobában: mind-mind örökség.

A hálósobában csak az ágyának van díszesebb formája: azt Beckóráról hozatta el, mikor átvette a plébániát elődjétől, aki köszvényes ujjáival már a kelyhet sem igen tudta fölemelni s a nagyszombati rokkant papok menházába vonult lemorzsolni hátralévő éveit. Akkor történt, hogy Magdusa, — szintén örökség, — az új gazda tiszteletére mind újrafestette olajfestékekkel a bútorokat s olyan kiállhatatlan szagot csinált, hogy Cézár csak úgy támolgott egyik szobából a másikba. Nyár lévén, a nappalokat csak eltöltötte valahogy a kis-kertben, a ház előtt, az egyszerű szegfűk és violák között,

de aludni mégis kellett valahol s hamar hazaküldött egy szekeret az ágyért; s egyben ágyneműért is, mert a régi piroshuzatos dunyhák nagyon is tele voltak bolhával.

Mást nem akart változtatni a házban, se a bútorokon, se a háziszokásokon, se a konyhán, mely frugális volt, de bőséges. Cézár — aki Dévényben ugyancsak sovány koszton élt, — hamar megszokta a nagyevést: a levegő friss volt, Magdusa sokat főzött, s elvégre is valamivel kellett szórakoznia, hát evett. Egy-két hónap mulva már érdekelte is az étel, amit az asszony elébe tett: Magdusa nagy öröme kezdett válogatni, egyes ételekre kijelentette, hogy nem eszi, másokat megdicsért, s időnként maga hozott Zsolnáról olyan fűszereket, amiket közelebb nem is lehetett kapni. Bort minden ebédnél ivott, — utána szivarozott. Egy jámbor híve, aki ilyenkor állított be hozzá, kezében forgatva nagykarimájú, zsírtól nehéz kalapját, megilletődésében háromszor keresztet vetett magára: még sohase látott szívart.

Kezdetben előfordult néha, hogy mikor lefeküdt s a gyengefényű mécesnél szemét erőltetve olvasgatni kezdett, Magdusa némán megjelent a küszöbön s aláztos, állati szemével hosszan ránézett, mintegy parancsait várva. Cézár előbb nem tudta, mit akarhat az asszony, aztán hirtelen rájött és elpirult. Intett a kezével, hogy elmehet, jóéjszakát dörmögött s letéve könyvét kesernyés mosollyal, de mégis testvéries megértéssel gondolt a köszvényes, krumpliorrú papra, aki úgy itt-hagyta szegény Magdusát... Magdusa szomorúan távozott s csakhamar nem jelentkezett többé: belátta, hogy az új plébános nagyon is fiatal hozzá, s azonfelül szent ember.

Igen, Cézárban újból feltámadt a vágy, hogy szent legyen, noha nem egészen abban az értelemben, ahogy kékszoknyás kispap-korában, amikor kamaszképzeletének vágyölő túskebokraiban fetrengett. A paradicsomoskáposztát májashurkáival most nyugodt lélekkel

megenné akár bőjti napon is, (ám Magdusa ragaszkodik az egyház parancsolataihoz s halat ad sósvízben főve) s azért sem győtri különösebb lelkifurdalás, hogy Pozsonyban végül mégis engedett a fekete lengyel grófné kísértő bájainak. Még a trienti zsinat anatómáival is szembenéz: rokonszenvvel kíséri a papság fiatalabb tagjainak ágaskodását a cölibátus ellen, arról nem is szólva, hogy a bajúsz- és szakállviselet, valamint a reverdának atillával való felcserélése kérdésében szélső forradalmi állásponton van.

Cézár lelkében azonban valami más életszentség utáni vágy ébredt fel. A forró márciusi napokban, mikor az alsótáblán és a főrendiházban egymásután álltak fel az Egyház képviselői, hogy akarva-nemakarva bejelentésük lemondásukat a papi tizedről s ez alkalomból meghatározott szavakban emlékeztek meg a szegény jobbágynépről, a sokat szenvedett mostohatestvérekről, s azután is, hogy a szónokok ajkán s az újságok betűiben s az utcasarkok plakátjain szüntelenül ott kísértett ez a szó: nép, nép, nép... Cézár emlékezetében földeregték Konkoly Kelemen régi szavai a tízmillió magyarról. Tízmillió! Rettenetes nagy szám: s e számok mindegyike egy-egy lelkes teremtményt, egy-egy húsból-vérből való embert, férfit, nőt, csecsszopó gyermeket, zsenge ifjat, sír felé baktató aggastyánt jelent... Tízmillió! S ő egyet sem ismer igazán ebből a tízmillióból, csak szajkózza a többiekkel együtt: a fenséges nép... a nép akarat... a nép java...

Igaz, hogy gyermekkorában falun élt, zsellérek és cselédek közvetlen közelében: de a nyomorult zsellérházakba sohase lépett, napjait egy ősi fákkal árnyas, madárdallal zengő nagy parkban töltötte, filagóriák, antik oszlopok, és sziklagrották között, ahol a kertben dolgozó alázatos jobbágyokat is idilli, boldog pásztoroknak hihette — s hogyan is olvashatott volna a maga édes gondtalanságú gyermekszívével az ő gondoktól keserű szívükben?

Azután a kis-szemináriumban megint jórészt a nép

fiai vették körül; de ezeknek nem volt kevesebbje, mint neki, ugyanazt az ételt ették, csak nagyobb mohósággal, ugyanazt a kék ruhát hordották, csak nagyobb büszkeséggel, ugyanazon a szalmazsákon aludtak, csak édesebben és megszokottabban. S a félállati sorsnak ezek az apró menekültjei nem is beszéltek soha az otthoni állapotokról, koplalásaikról, szenvedéseikről, — gögből, szeméremből, s mert még nem érezték teljes erővel a szenvedések súlyát: csak maguk szenvedtek, de nem láthatták gyermekeiket szenvedni.

Végül káplánkodása alatt, — bármily rövid ideig tartott is, — a néppel való közvetlen érintkezésben bő alkalma lehetett volna bajuk-gondjuk irdatlan sűrűjébe pillantani. Ám mikor a haldokló házába lépett, csak a haldoklóra gondolt s nem nézett körül a kietlen nyomortanyán s alig érezte a szegénység évszázadok óta megüledett fojtó levegőjét, — és a gyóntatószékben, ahol a lélek olyan riasztó és szívfagyasztó titkaiba kellett belélesnie, mint a test birodalmában a szétboncolt hullák fölé hajoló anatómusnak, csak egyéni eseteket látott, csak kétségbeesett lelkek verdesésének tikkasztó szelét érezte szívéig csapni, s nem kutatta a távoli indokokat, amelyek az éhségfacsarta belekig, s a százados rabszolgaságban eltompult agyvelőkig vezettek.

De most, hogy új gályák repültek a forró, ragadó szélben, s régiék süllyedtek el meglékelve az örök egyhangúsággal zúgó tengerben, egyszerre megérezte, hogy ezt a forró szelet milliók fojtott lehellete kavarja, s ez a nyugtalanul zajgó tenger milliók gyorsan lüktető véreből folyik össze. S nem bírta elviselni, hogy ezek a milliók csak egy nagy számot jelentsenek számára, — első lelkesültségében ismerni szerette volna őket mind, egytől-egyig, titkaikkal, vágyaikkal, életük külső és belső folyásával egyetemben. Aztán számot vetett magával s eljárt, hogy egy kis plébániát kapjon. Minél kisebbet, minél szegényebbet, minél elhagyatottabbat, ahol nem emlékezteti semmi a régi világra, — újra akarta kezdeni az életét és elfeledni mindazt, amit eddig átélt.

Valami rejtelmes erő vonzotta lefelé, a legalacsonyabb sorsúak felé, s búsította, hogy műveltebb, finomultabb, emlékekben gazdagabb náluk — holott olyan szeretett volna lenni, mint a legegyszerűbb havasi pásztor, aki hosszú, fenyőfából vájt kürtjén tud csak néhány szívzaggatóan szomorú s együgyű nótát játszani.

S eljött közéjük: egy misszionárius hevületével, aki a vadak közé ereszkedik s egyetlen fegyvere a maga életszentsége, a maga különbolta, — de a tüszős-bocskoros tót parasztok nem ismerték el maguk közül valónak s bizalmatlanok és némák maradtak vele szemben. A templomba szorgalmasan eljárnak a legnagyobb hófúvás idején s a legtávolabbi pásztorházból is, a gyóntatószékben töredelmesen megvallják, apró-cseprő bűneiket, gyermekeiket hozzák hozzá keresztelni s azután legtöbbjét eltemetni, — de a lelkükhöz nem engedik közel. Cézár néha azt gondolja: talán nincs is lelkük. Elsorvadt bennük, mint egy nem használt tag. De máskor a tulajdon mellét kopogtatja keményen. Talán az ő lelke vakult meg, hogy sehogysem ismeri fel e szerencsétlenekben a testvért? Csak szörnyű nyomorúságukat látja, s életük még szörnyűbb vágytalanságát és eltompultságát, — de ez inkább valami idegenkedést ébreszt benne, semmint, ahogy várta, csorduló krisztusi szeretetet.

Mikor egy éjjel eltűnt három szép gyöngyűkja, — akiket az anyja küldött Beckóról kas alatt, — s aztán az egyházfitól megtudta, hogy a buzgó templomjáró Buncsala Pável sihederfiai lopták el, úgy érezte, hogy valami ideált loptak ki a szívéből. Igyekezett elfelejteni a gyöngyűkőket, — de nem lehetett. Ezekben a napokban nagyon vágyakozott vissza a pozsonyi főúri termekbe, ahol az embert legfeljebb a kártyaasztalnál, szemtől-szembe fosztják ki, — de hol voltak már ekkor a pozsonyi főurak? Füstszagot éreztek s a tűzvész elől egy-kettőre szétrebbentek, hirtelen szükségét érezve a külföldi tanulmányutaknak, s az angol vagy német vagy távol-keleti levegőnek. Ő pedig itt rekedt a megfekete-

dett faházak között, melyeknek zsendelyei közül csendes, hűvös estéken sárgán szivárog ki a füst, s arra gondol, mit fog enni ebédre, mit vacsorára s vajjon nem volna-e jó Magdusa helyett valami fiatalabb nőcseléd után nézni?

*

Vasárnap délután a falu nehéz csöndjét, amely ólmosan s gyakran elviselhetetlenül nehezedik a jövevény vállára, a megpezsdült élet önmagát mámorító zsbaja váltja föl. Mintha minden világosabb lenne egy árnyalattal: a szürke ég, a komor fenyőerdők, a távolban ködlő havas csúcsok, a templom megkopott keresztje, s maguk az esőmosta, napszitta faházak is. A falu néhány kakasa, akiket hétköznap ide-oda cipelnek az aszszonyok a tyúkoknak udvarolni, most gondtalanul kukorékolja el magát az istálló falának dülő trágyadombon, a felső sorról sipító női hangok egyhangú nótázása hallatszik, mintegy válaszként a főutcán föl-alá dülöngelő legénycsapatok hangos kurjongatására, egy padon, — a plébániáról jól odaláttni, — egy hosszú szál legényrángatja a harmonikát, amely hol keservesen nyúlós, hol szakadozott, kurtalélekzetű hangokkal nyávogja tele az egész utcát.

Cézár szereti ezt a zajt, amely megtöri a hatnapos nyirkos unalmat. Szereti elnézni az irodaszoba kis ablakán át a kiöltözött lányokat, legényeket, amint ugrándozó vérük üzésére egymáshoz dörgölődnek, majd megfutnak egymástól; szereti meglesni, amint a nagy férfitenyerek vidáman megcsapkodják a sivalkodó lányok farát, s amint az izmos lányok nekifeszített karral vállontaszítják a csintalankodó legényt, hogy fejről lerepül a széleskarimájú, piros hárász-pamuttal körülfont kalap, virágostól, kakastollastól. Az ifjú plébános öreg mosollyal mosolyog, mintha valami vágytalan messzeségből nézne vissza a vér kerge játékára, holott ő is szívesen megtapogatná a kemény mellecskéket a virágos prucclak alatt, vagy az erős combokat a sűrű ráncba rakott félszoknyák mö-

gött. De mikor erre gondol, már el is fordul az ablaktól s hamar fölkapja a breváriumot vagy a Pesti Hírlapot, melynek összegyűlt számaival vasárnap reggelenként gyalogpostás hozza el a legközelebbi — jó távoli — postaállomásról. Az ő lapjain s ritka levelein kívül csak a tanítónak hoznak újságot, a Slovenskje Národnje Novinyt, s a falubíró kap néhanapján holmi értesítést a körjegyzőtől, vagy a zsolnai főbírótól.

Ezeket az írni-olvasni tudó embereket azonban Cézár ritkán látja. A bíró egész héten át a mezőn dolgozik, s vasárnap a jól befűtött tanácsteremben pálinkázik az esküdtekkel, az iskolamester pedig valami okból, mintha kerülné az új papot, — szívesebben ül a faluvégi zsidó kocsmájában, ahová vasárnapra a favágók és kopanicsárok is bejönnek a határmenti erdőkből, s a rossz pálinkát szopogatva, lázasan csillogó szemmel, előreszegzett fejjel titokzatos beszélgetésbe merülnek. Azaz hogy rendesen csak Krupecz Mikulas, a tanító beszél, összehúзва keszeg testén bő halinakabátját, amely csak abban különbözik a parasztokétól, hogy cifra zöld sujtással van kihányva s hátralökve hosszú, zsírozott haján a nagykarimájú, fölfűzött csigákkal körülszalagozott kalapot. A többiek legtöbbször hallgatnak: de nedves szemükben fölkorbácsolt, ködös vágyakozások szivárványa csillog s félig megnyílt szájuk sarkán merev vonalat húz az erőlködés, hogy agyuk fölfogja a tanító beszédének értelmét.

— A föld, az erdő minket illet... A havasokban a mi juhaink fognak legelni... S a mi országunk nagy lesz, nagyobb, mint egész Magyarország, nagyobb mint a császár minden országa... A minden szlávok birodalma elnyeli a hitvány magyarokat, mint a hatalmas tengerszem vize a belédobott követ... Urak nem lesznek, csak parasztok... Az urakat kiirtjuk, vagy az ekeszarvához állítjuk... Ők fognak csert törni a malomban... ők fogják a juhokat őrizni a hegyekben...

De a parasztok között, akiknek van egy tenyérnyi

kis földceskékük, hitetlenkedők is akadnak, akik borúsán rázzák fejüket.

— Az urak erősek... Nem adják oda a földjüket...

— Elvesszük.

— De nekik ágyuik vannak és fegyveres katonáik. Nekünk csak kaszáink...

A tanító most még közelebb dugja tömpe orrát a pálinka- és zsírszagú fejekhez.

— A császár velünk van...

A császár! Megborzonganak, mintha kísértetet hívnának. A császár is kísértet, soselátott, ismeretlen, alakatlan, névtelen, mindenható hatalom. Ő mindent megtehet, ő a földet is elveheti az uraktól...

— És így a katonák is velünk lesznek... — folytatja a tanító. — Miavánál is velünk voltak... azt tudjátok-e?

Megint akad tamáskodó, aki már hallott valamit a multheti betörésről Nyitrában.

— Az urak ott is erősebbek voltak. Pán Hodzsa és pán Hurbán elszaladtak.

A tanító most föláll és az ablakhoz megy, ahonnan ellátni a fekete erdőkre s a távoli, kopasz szikla-csúcsokra.

— Majd visszajönnek. De most itt jönnek vissza, azokon az utakon, amelyeket csak ti ismertek. Ti fogjátok vezetni őket...

Az emberek hallgatnak s a tanító csak néz ki az ablakon, álmodozó, kék szemével, s mintha közeledő lovasok dobogását s gördülő ágyúk nehéz dübörgését figyelné, — de csak a harmonikaszó nyekereg be az utcáról, s a lányok vékonyhangú, távoli danolászása hallatszik. A tanító csak néz ki az ablakon. A szürke égen ködben bujdosik a nap, a fenyőfák csúcsa lassan mozog, szél járhat közöttük, az erdőszélen egy darabon látszik a kis patak, nehéz kövekkel lenyomott kender ázik benne. A hegyek felé minden olyan szép, olyan titokzatos, — s este ott születnek az álmok, amelyek éj-

szakára lassú ködként ereszkednek alá a falu apró házai fölé.

Krupecz Mikulás egyszerre, mintha elszánná magát valamire, megfordul s otthagyja a kocsmát. A poros, köves úton végigmegy a hancurozó ifjúság között s a suhancok és kislányok, akik nemrég még nádpálcájától rettegetek, szaporán dícsérik körülötte Jézus Krisztust.

A tanító a paplak felé tart, ahol újabb időben csak hivatalos ügyekben szokott megfordulni. A régi plébános más volt, — maga is közülük való, túróci olajkár fia, — avval naponta folytak a csendes suttogások. De ez az új nagy úr, báró, rokonságának a megyében nagy birtokai vannak, magyar érzelmű, a Pesti Hírlapot járhatja, egyik bátyja nemzetőri őrnagy s valahol a Délvidéken harcol a déli szláv testvérek ellen, a másik szintén önkéntes katonája a magyar kormánynak, — ezt Krupecz Mikulás már mind tudja. Dehát akkor minek jött ide közéjük? Egy Mednyánszky báró külön plébániát is kaphatott volna! Igaz, hogy még nagyon fiatal. A szegény ember fiából nevelt pap nyolc-tíz évig is káplánkodik, ez meg... De éppen az, hogy olyan fiatal... Ki tudja, mi lakik egy ilyen fiatal mágnásban, akit papnak adott a családja, nyilván a birtok miatt?... Aztán a neve is lengyel... S a tanító gyerekesen kék szemében már megint föllobban valami álmatag lelkesültség, s mintha képzeletében színes térkép bomlana ki, a nagy szláv birodalom térképe, melynek határai a Keleti-tengertől az Adriáig nyúlnak.

— Pohvalen pán Jezus Krisztus... — köszön be Cézárhoz, és két ujjal megigazítva kék nyakkendőjét s tisztességtudón megkaparva a tornác tégláin csizmatalpát, levett kalappal s lassú lépésekkel beballag az irodaszobába.

— Mindörökké... Mi jót hoz tanító úr? — kérdi Cézár kissé meglepve a szokatlan látogatáson, de némi örömmel is: a tompa magányosságban az is szórakozás, ha néhány szót válthat evvel a nyugtalankodó cso-

dabogással. Hiszen maga se más: csakhogy míg ő szégye szerint keverheti a maga kártyáit s az egész paklit eldobhatja, ha megúnta, ez a szegény lélek mindenét egy lapra tette föl. De ő vajjon hogy kerül a játékba?

— Nem hozok más jót, mint jószándékot s nem hozok más rosszat, mint a lyukas fogamat, — mondja Krupecz Mikulás ékesen, miközben leül egy szalmaülésű székre.

Cézár udvariasan néz a tanító csupasz arcába s nem tudja, mit feleljen.

— Hm... hát hogy aludt az éjjel? — folytatja egy kis szünet után tétován s együgyűn. Ördög vigye: a szalonok hölgyei szellemesnek tartották, de ezeknek az embereknek a cifra nyelvén sehogyan sem tud megtanulni.

A tanító válasza azonban gyorsan kész.

— Dobre, jakujem pekne, — jól, hanem az ébredés még mindig keserves.

S minthogy a plébános csak hümmög, a tanító hal-kan, s bizonytalanul félrefordított szemmel magyarázza magát.

— Amíg azt látom, hogy az én népem szolgaságban sínylődik...

Erről a kérdésről, — ha félszavakban, félmondatokban is, — nem most beszélnek először s Cézár csak úgy álmosan veti oda:

— Ugyan tanító úr!... Hogy sínylődné szolgaságban? Hiszen a jobbságából a haza minden fia egyformán fölszabadult!... S az urak önként adták meg szolgálk szabadságát!...

— Igen, mert torkukon érezték a kést...

Most Cézár néz el az ajtó mellett függő megbarnult szentkép felé. Ezt már Teleki Lászlótól is hallotta annakidején.

— Hát hiszen... Dehát mi kívánsága lehet még a népnek? Szabadok, urai a földjüknek, minden úrbéri szolgáltatástól mentek...

A tanító vékony, színtelen ajka önkéntelenül gúnyos mosolyra rándul:

— Urai a földjüknek? Annak a tenyérynyi kövecses, agyagos földdarabnak, amiből alig tudják a mindennapi krumplit kisajtolni? A grófoknak meg ezer és ezer holdjuk van, ami mind egy embernek terem, — övék az erdő, amiből nem törhetünk le egy gallyat, övék a legelő, ahol pénzért legelhetnek csak a juhaink...

Cézár szigorún vonja össze szemöldökét.

— Tanító úr, tudja mit beszél? Ezek kommunisztikus tanok! Ezt mind azokból a füzetekből olvasta, amelyeket az én nyakamra is küldöztek, — én azonban tűzbe vettem mind! Ez csak a nép bolondítására jó, amelyet föl akarnak lázítani a magyar haza ellen, hogy a romokon fölépíthessék a maguk nagy pánszláv birodalmát!

A tanító érzi, hogy elvetette a sulykot: a papnak egy szavába kerül, hogy kitegyék az iskolából, a négy apró porontyával együtt, vagy akár be is csukják. Sokáig nézi a deszkapadlót, amelyen ott feketéllik a maga csizmájának nyoma s töri a fejét, hogy közelíthetné meg a heveskedő fiatalembert.

— A báró úr a neve után ítélve lengyel eredésű... — mondja végre halkán. — A lengyel is szláv nép... testvér...

— Az én ősöm, aki árpádházi Kálmán herceg menyasszonyának, Salome lengyel hercegnőnek kíséretében jött Magyarországra, II. András magyar királytól kapta birtokát. A magyar föld táplál minket hatszáz esztendő óta, a magyar égre emeljük szemünket hatszáz esztendő óta... Hatszáz esztendő valóságát nem lehet egy álom kedvéért elfelejteni. És aztán: azé a népé vagyunk, amelyet legjobban szeretünk a világ népei között! Az apám hiába lengyel, az anyám hiába francia: én magyar vagyok...

— A főtisztelendő báró úr elveheti az állásomat, — mondja elkomorodva a tanító, s alázatos szavai alól is valami fenyegetés tör föl, — én csak azt akarom,

amit a császár akar... A császár azt akarja, hogy a birodalom egyesítse a szláv testvérnépeket a Keleti-tengertől az Adriáig... A császár szláv birodalmat akar, egy új szvatopluki országot, amelyben elveszik a kis magyar nép...

— A kenyerét ne féltse tőlem tanító úr... Magyarországot se féltse... A császár mellett gonosz emberek vannak, akik el akarnak veszejteni minket. Azok izgatják a tótokat, a rácokat, az oláhokat, a horvátokat ellenünk. Azok pénzelik a tanító úr Hodzsáját és Hurbánját is... Jellasics is az ő emberük odalenn délen... Hanem ahogy Hurbánék megfutottak, Jellasics is futni fog.

A tanító megránduló ádámesutkával vág vissza:

— Hurbán visszajön és Jellasics, a déliek Márkó királyfija, Pestig meg nem áll!

Most már Cézár hangja is ingerült lesz s rekedtes — pedig maga sem akarja, hogy a tanító sértődve menjen el.

— Vagy pedig egy embere se látja többet a Dráva vizét... Mi is ott leszünk a gáton!... Hanem tanító úr bizonyosan nem azért jött, hogy velem hiába vitatkozzék...

A tanító behúzza fejét a zöldsujtásos bekecs galérjába, s búzakék szemének tompa fénye kiélesedik, mint a megköszörült kés.

— Nem... — mondja, s nagy, gombócos ádámesutkája remegni kezd izgalmában. Hirtelen föláll, s Cézár szinte meghökken, hogy milyen magas tud lenni a hajlottjárású, nyomortól aszalt férfi. — Nem azért jöttem... — ismétli s szája kiszárad s nyelve akadozva készül a nagy szóra: — hanem, hogy fölszólítsam a csatlakozásra...

S lassan kinyújtja nagy, lapos, barázdás tenyerét Cézár felé, szertartásos komolysággal, mintegy kényszerítve, hogy csapjon belé. De most Cézár is kihúzza magát. Kivörösödött arcán idegesen vibrál gúnyos fél-

mosolya. Kezét gorombán hátrakulcsolja s megrázza fejét.

— Magyarország ellenségeivel nem cimbrálok, — mondja sebesen s egy pillanat mulva hozzát teszi: — Isten áldja tanító úr! És vigyázzon a bőrére!

A tanító leejti eres kezét és sárga fejét ismét visszahúzza a gallérba. Megkeresi zsírfoltos kalapját s kimenet halkan mormolja:

— Hát így is jó... Dícsértessék...

— Mindörökké ámen.. — mondja Cézár nagyon hangosan s döngve becsapja az ajtót, mintha a kísértő démont üzné ki, akit a paraszti udvarokról lármás ostor-durrogatással szoktak elijeszteni.

*

Mikor az első, bátortalan hópihék leestek a mohos tetőkre s nagy fehér foltokat festettek a fekete zsindelelyre, a mindig jókora késéssel érkező Pesti Hirlap rettenetes híreket kezdett hozni az istenhátamögötti kis parókia túlfűtött, párás ablakú szobájába.

A tanító egyforma alázattal köszöntötte a papot, de szeme sarkából egyre több fenyegető gúny villant felé, mintha ezt mondaná, ha merné: nohát, páterkám, kinek volt igaza?

Jellasics seregei, puskával, kaszával, vasvillával fölfegyverkezve, csakugyan úgy megindultak, mintha Pestig meg sem akarnának állani. Útjukat pernyéző, vörös tűzoszlopok jelezték, melyekben a szegény nép kifosztott ládáit, fölfeszített szekrényei, összetört bútorai égtek, fölöttük a nyomorult vánkásokból s dunnákból kieresztett tollút lebegtette a csípős őszi szél, talpuk alatt a földhöz csapdosott edények cserepei ropogtak s a pocsolyává ömlött bor tocsogott, mögöttük a vad erőszakkal letepert nők méllázó sírása s a kifosztott emberek nyelvetharapó átkozódása sustorgott.

A magyarságot mindenki cserbenhagyta: az ifjú nádor tanácstalanul ténfergett Bécs és Pest között

s vérenek és lelkiismeretének ellentétes parancsai közül végre megtörten menekült távoli jószágára; Teleki Ádám, a hadvezér sem tudta, kit szeret jobban, a császárt vagy a hazát, aztán mégis csak a hazát s a védősereget hagyta cserben; Batthyány, a miniszterelnök dermedten látta közeledni a nemzet sorsdöntő napjait, amelyeket azonban az idő már nem az ő nap-tárán számolt, hanem Kossuthén, — s megrendülve és csalódva állt félre; a lemondott minisztérium tagjai nagyrészt elszéledtek táblabírói kúriáikba vagy Helvécia hófedte bércei közé; a vén osztrák főhercegek és a politikus főhercegasszonyok kárörvendő mosollyal nyá-lazták cselszövényeik fonalát s a báb- király reszketeg keze alá a hitvány szószegés okmányait tologatták, hogy a szabadság íztől bódult magyarságot ismét a család főhajtó jobbágynépévé alázosítsák; s az ország vá-raiban osztrák főtisztek tanyáztak, várva az árulásra szólító jeladást, a kastélyok legtöbbszörében magukat megraboltnak érző aulikus főurak vicsorgatták fogukat, a püspöki székekben itt is, ott is síma arccal s alattomos hallgatással ültek a főpapok, ujjukat sem moccanva nyájukért.

A nemzet szívében megdermedt a vér, a pestiek sápadtan várták a horvát bán seregét. Voltak, akik vacogva mentették kincseiket, s szekérrre dobált hitvány holmijukkal megfutamodtak, de voltak nők és férfiak, gazdagok és szegények vegyest, akik ásót-kapát fogtak és nekiálltak sáncot hányni, hogy megvédjék városukat a közeledő horda ellen. A főváros utcái megteltek vonuló csapatokkal, a zászlók megint csapkodtak-lobogtak az októberi szélben, az utcasarkokon megint nyakukat nyujtogató, egymás oldalába könyöklő emberek ol-vasták az ujonnan kiragasztott plakátokat. S mint a sokáig ingerelt nagytürelmű állat, egyszerre fölűvöltött az ország, — Kossuth fegyverre lázító szava volt torká-ban a hang, — s dühödt mancsát belevágta az ellenség testébe. Az ellenség megtorpant, aztán meglepetve hát-rálni kezdett, végül véresen megfutott, — s nemsokára

fehércabátos osztrák tiszteket hozott a gőzhajó dél felől s utánuk gyalogszerrel lerongyolt, letört népség vánszorgott, a magyar sereg első foglyai.

A tanító épp úgy tudta az új híreket, mint Cézár s szeméből eltűnt a lappangó gúny ferde sugara s a konok várakozás éles villogásának adott helyet. De Cézár a néma párbajban nem érzett diadalt. Szomorú volt és csüggedt, érezte, hogy minden holnap bizonytalan s szorongva vette kezébe az újságot, — valamit várt, valami retteneteset, maga sem tudta mit.

A hírlap rendetlenül, össze-vissza érkezett, s az események rendje megzavarodott Cézár fejében. Egy nap sápadtan olvasta, hogy Lamberg tábornagyot, akit az udvar rendkívüli királyi biztosul küldött a rebellis magyarok nyakára, a felizgatott tömeg a Lánchíd közepén kiráncigálta kocsijából, összeszabdalta s tetemét diadallal a Károly-kaszárnyába hurcolta...

— Lamberg Ferenc... a pozsonyi... — s hirtelen maga előtt látta a tábornagy kifent bajuszát, sokfogú, szíves mosolyát s a két piros foltot, mely evés-ivás közben, — nem egyszer ültek egy asztalnál a pozsonyi diéta alatt, — kigyúlt az egészségtelenül fakó, öregedő arcon. — Hogy lehet ez?... Mi történik itten?...

S szeme elé kapta két kezét, mintha abban a percben borította volna el a vér az iszonyodóvá torzult arcot, amelynek ő csak mosolyát, s beszéd közben halványan mutakozó ráncait ismerte.

Szétbontott egy másik újságot, abban meg az volt, hogy Görgey Artúr nemzetőri őrnagy Csepel szigetén „a haza ellenségeivel való egyetértés s a délszláv lázadásban való tetteges részvétel“ miatt fölakasztatta Zichy Eugén grófot.

A goromba, szőkeszakállas Zichy gróf... ő is... soha ki nem állhatta... de ez rettenetes! És ez a Görgey... igen ez az a fura bogár, akiről Laci annyit beszélt... aki száraz kenyeret reggelizett, levegőt vacsorázott... aztán valahova Prágába vetődött... s most itt áll a neve az újságban. Őrnagy. Vajjon miért kötötte

föl megint a kardot? Magyar érzésből? Vagy mert nem volt jobb állása? És milyen ember lehet?... Kül-sőre bizonyára óriás... a hangja kemény és hangos... keze nagy, ujjai tompák s meg se rebben közöttük a papírlap, amelyről a halálos ítéletet fölolvassa... Szemében fekete tűz ég... vagy nem: hideg, acélkék, megborzongató. Van benne valami elijesztő, dermesztő, idegenszerű... s valami vonzó, a születésükkor megbántottak összeszorított fogú szenvedése, a halálig sértettek eltitkolt, érzékellenségbe burkolt érzékenysége... Talán megismeri még valaha... ámbátor mi köze hozzá?

A későbbi napokban már nem is izgatta föl a hír, hogy Bécsben ismét barikádokká tépik az utcaköveket, s hogy Latourt, az osztrák hadügyminisztert az Am Hof-piac egyik lámpaoszlopára húzták. Mit is jelent e népeket, trónokat rázó viharban egy-egy emberélet? Meg aztán ennek a Latournak soha színét se látta: semmi közössége vele... A gyengeelméjű király reszketeg betűivel aláírt, de gonoszabb agyakban tervelt manifesztumok, amelyek a nemzetet durván meg akarták fosztani szabadságától, szét próbálták kergetni a parlamentet, s a gyűlölt Jellasics kezébe adták a rendelkezést a sértett büszkeségében fölhorkanó ország felett, keserű mosolyra fakasztották. Tudta, mint mindenki az országban, hogy a királynak és a nemzetnek össze kell ütköznie: a magyar nép, mely távoli országokban annyiszor ontotta véréit idegen királyaiért, most ismét véréit fogja ontani önmagáért, a maga földjének szabadságáért, az idegen lelkű király ellen.

S már csak kevés idő kérdése volt, hogy a magyarságra uszított nemzetiségek után a császári hadak is meginduljanak a határok felől Magyarország eltiprására s a régi Habsburg-álmom, az egységes birodalom megvalósítására.

— Tehát ez a forradalom... — gondolta Cézár, s összerázkódott, mert úgy érezte, hogy egy óriás, véres kéz nyúl érte a fekete bérceken, zúgó erdőkön, csüggő

nehéz felhökön át s egy ujjmozdulattal belésodorja életét a történelem esztelenül forgó, iránytalan szelébe.

Mivé lett a békés tűzhely lángja, mely felett Széchenyi képzelete forgatta a jólétben s műveltségben élő magyar ember vasárnapi pecsenyéjét, s mívé a csendesen lobogó pásztortűz, amelyet Kossuth lelke gyújtott a végtelen ég alatt, hogy lelki és testi szabadságot, megújult életet hirdessen népének? A lángok füstbe és kormba facsarodva ijesztgették a magyar föld lakóit s iszonyú árnyakat, rémképeket festettek a magyar égre. Kossuth, érezve a maga mithikus voltát, fölnőtt az árnyak közé s kétségbeesett hadakozásra kelt ellenük, Széchenyi, emberségének legmélyéig megrázva, eltakarta szemét a rémképek elől: de hiába, látnia kellett őket, mert már agyának falába ivódtak, üldözték, kínozták, s bomlottá rágták a nagyszerű agyvelőt. Kossuth az országot járta s elrekedten, kicsorduló könnyel jajongta: fegyverre! fegyverre! Széchenyi a döblingi örültekházában viaskodott önmagával s láthatatlan ellenségeivel, fejét véresre verte a szoba falaiban, bottal csapdosta az üres levegőt, s ágyához szíjjazva még mindig remegve hallgatta a távoli ágyúk zúgását s egy nemzet irtóztos halálordítását.

V. FEJEZET.

Október végén a csendes fenyőerdők, amelyek mint bozontos, tüskés sövény védik az ország határát észak felől, végkép elcsöndesednek. Madarak nem csevetelnek az összeboruló, lompos ágak titokzatos sötétjében, gyík sem surran az elbarnult túlevelek, málló tobozok, lehullott, korhadó ágak nyirkos, vastag avarjában. A nehézjárású medve hajnalhasadtával eltűnik a kopár sziklák hasadékában, amelyek az erdő sűrűjéből kinyúlva, nagy kapubálványként állanak őrt a határon, a vaddisznó szuszogva meglapul mohával bélelt vackában s behúnyja

vörös szemét. Frissennőtt gomba, ázott fa s hasadt fenyő-ágak gyantaszaga lebeg a párás levegőben. Élő embernek sehol nyoma sincs. A bacsa Szent Mihálykor hazahajtotta a zsírosfüvű havasi legelőről a juhokat: tündéri kolompszavuk már nem zsong a távolból. A favágók rég ledöntötték a kijelölt fákat, meg is hántották, le is hengergették a lejtőn a hatalmas fenyőszálakat: a meztelen törzsek most különös torlaszokban hevernek, elzárva a hegyről lefutó keskeny utat. Még fuvarosok se járnak erre apró lovaikkal: ma nyugalom napja van, vasárnap. Az egyetlen nesz e szívszorító némaságban az esőtől áradt hegyi patak morajlása, amely meredek medrében sebesen kanyarog alá, — de a palló, amely egy helyen átvezetett rajta, szét van verve s a korhatag deszkák friss, szilánkos töréssel csüngnek alá a parton.

A nap lassan bontakozik a kékes reggeli ködök közül. Még látni nem lehet, csak sejteni az erdő mögött. Sugarai küzködve törik át az erdő homályát, amelyben mintha láthatatlan s foghatatlan éji lények oszolnának el — s most, a derengő, hideg világosságban még nagyobb a csönd.

De ha füled a földre hajtod, tompa dobbanásokat hallasz, mintha egy élve eltemetett óriás döngetné öklével koporsója födelét. A messze lombok különösen remegnek, pedig szél sincs, — s egyszerre énekszó zsong föl nagy távolból: hogy a világ melyik nyelvén, azt nem lehet érteni.

Aztán az énekszó elhal, de a tompa dobogás megerősödik; a puha avaron, — most már tisztán hallani, — ezernyi láb dobog s ágak recsegnek-ropognak, amint az ezerlábú nagy test áttörtet a fák között. Végül kibukkan az irtásra néhány fehérköpenyes lovas: osztrák tiszték. Mellettük gyalog egy vékony, magas férfi, lötyögő, zöldsajtásos kabátban s csigákkal díszített nagykarimájú kalapban. A gyalogos férfi föláll egy friss tönkre s szeméhez emelve tenyerét szétnéz a völgyben: a cserjés, sötét szakadékok közt kanyargó utakon ismerősen siklik végig szeme, s azonnal észreveszi a szálfatorla-

szokat. Valamit mond a tiszteknek mire egyik közülük megfordítja lovát: de már elő is bukkantak a fák közül az elővéd lovasai s velük az utászok, akik óvatosan ereszkednek lefelé a hegyoldalon szerszámaikkal.

Egy óra múlva nincs többé akadály az úton s a rohanó patak felett gyorsan ácsolt keskeny híd fehérlik. Az erdőszélen zöldtollas tábornoki kalapon csillog játszódba a napsugár s a kalap alatt puffadt, vöröses arcba ágyazott apró, szürke szemek nézik az elvonuló lovasok csillogó sisakját s a visszafogott lovak nyugtalan rúgkapálását. A lovasok után szíjjasan, szuronyosan, kulaccsal, tölténytáskával terhelve s ráadásul nehéz bornyú alatt görnyedve kurtacsizmás gyalogosok masiroznak, akik szemük sarkából ijedten pislantanak a kövérkés kezével integető s zászlóik előtt feszesen szalutáló tábornok felé. Aztán apró, fekete lovacsók tizenkét dökögő ágyut vontatnak, a tüzérek, föllombozott magas csákövel, gyalog menetelnek oldalt, a gyepelőkkel bajlódva. Mire a menetet bezáró galíciai ponyvás-szekerek, bakjukon kaftános parasztkocsissal, kibukkannak az erdőből, a sereg eleje már rég lenn jár a völgyben. Nagy messziről német vezényszavak pattognak, a tisztek torokszakadtából kiabálnak, hogy a tábornok az ő hangjukat is hallja, a mélyben fekvő híd keményen dobog a sokezer talp alatt, a távolban összesűrűsödő szuronyok ezüst erdőként villognak, s a tábornok, befejezván a szemlét, szétnéz a széles, zezugos völgyben, amelyen túl ismét sötét erdők s meredek hegyoldalak látszanak. A kelő nap élénkké s teltté teszi a völgy színeit, s vörösen csillan meg paripájának síma, fekete szőrén.

— Ez hát Magyarország... — mondja Simunics Boldizsár altábornagy hangosan s mintegy tiszteletadásul leemelve lebegőtollas kalapját, kezével végigsimítja kopaszodó fejét, melynek pilisén ősz hajszálak vannak gondosan átfésülve.

— Ez Szvatopluk leigázott birodalma... — mondja mellette egy szőkeszakállas, fehérarcú, ábrándosszemű férfi, aki nagy fekete köpenybe burkolózva ül lován s

puha civil-kalapja alól szőke haj omlik vállára. Hurbán Miroszláv, a klubokai lutheránus pap, akinek az a tiszte, hogy a tót lakosságot a déli szlávokhoz hasonlóan fölláziítsa a magyarok ellen.

A tábornok nem felel, — néhány lépést tesz előre lovával, mire a mögötte nyüzsgő tarka tiszti csoport mind előreléptet.

— Hanem az ön leigázott tótjai szépen eltorlaszolták az útunkat... — szólal meg egy perc múlva s elkéri segéd tisztjétől látcsövét, hogy a távolabbi útszakaszokat is szemügyre vehesse.

Hurbán idegesen kapja föl fejét.

— A népet öntudatosítani, kegyelmes uram, nem megy máról holnapra. A hosszú szolgaság elsötétíti a lelkeket. Kaptak egy kis alamizsnát a magyaroktól, egy lyukas huszast sem érő szabadságot, s most a kezüket csókolják. Még nem tudják, hogy ők itt az igazi urak, akiket az egész hatalom, az egész kenyér megillet, nemcsak egy koldus-karaj... Természetesen az egységes birodalom keretein belül...

Simunics ismét nem felel, csak elhúzott szájjal nézeget a távcsőbe. Hiányos fogsora előtűnik s füle mellett fölborzolódik a vörös pofaszakáll.

— A hidakat nyilván mindenütt lerombolták... — mormolja végül. — Minden híd egy óra késlekedést jelent legalább... Csürhe. — S a paphoz fordul. — Hogy mondja, nagytiszteletű úr?

— Hogy a hosszú szolgaság elvakítja az embereket igazi érdekeik és igazi barátaik meglátásában, — felel Hurbán türelemmel s mindig kész szavakkal. — Excellenciád csapatainak megjelenése rövidesen ráeszmélteti a szlovák népet, hogy a császár az ő ügyük mellett áll s az ő helyük az egységes ausztriai birodalomban van.

— No, — kiált föl a tábornok éppen a mondat végén. A kiáltást egy fél pillanattal később ijesztő reccs-gé-ropogás s zűrzavaros ordítás követi a mélyből. — Gyönyörű mérnök-karunk van, a teremtésit!

Odalenn a gyorsan ácsolt híd, amelyen már vagy háromezer ember, — a fél sereg, — vonult keresztül, leszakadt s néhány tucat gyalogos a patakba esett. A combig érő vízben prüszkölve, káromkodva, oldalukat tapogatva tápázkodnak föl a katonák; van, akit úgy kell kihúzni: az arca csupa vér s a térdén ronggyá szakadt a pantalló. Egy kövér kapitány is a vízbe pottyant és sehogyan sem tud a lejtős parton fölkapaszkodni. Végül két katonája a patakban állva nekifeszíti vállát a rémült, csuromvíz tiszt nagy alfelének s szuszogva föltolja a segítő károk közé. Jó ideig tart a kavarodás a leszakadt híd körül: néhány elsodort csákót, lebomlott kulacsot már messze visz a patak, s az utolsó sebesültet is bekötözték, mikor az össze-vissza nyargalászó parancsnokok között újból megjelennek a hidászok s nekilátanak a munkának előlről.

Messziről nevetni lehetne a jeleneten, az egymás hegyén-hátán hempergő s csapzott hajjal, csöpörgő köpenyeggel kikászálódó öreg legényeken, — de Simunicsnak semmi kedve a nevetésre: káromkodik s mindúntalan előrerúgtat, mintha a hídhöz akarna rohanni, hogy megverjen valakit, aztán megint megállítja lovát. Az ércsisakos svalizsér-tisztek s a magascsákójú, dolmányos huszárok mindenütt nyomában: mintha valami furcsa, ritmustalan táncot járnának, a tábournokkal együtt rugtatnak előre s léptetnek hátra. Egy csinos, fiatal huszártiszt nem állhatja meg mosolygás nélkül, de a szemüveges vezérkari főnök, feléje meresztve gömbölyű, lila orra s vastag szája között hegyesedő fehér bajuszát, úgy néz rá, hogy a tisztecske ijedten rántja össze síma arcát s kettőt is csuklik.

Közben az utászok menetelesre ásták a partot, hogy a lovasság át tudjon gázolni, s az ágyúkat át lehessen vonatni a patakon. A lovasok nagy locsogva át is keltek, de az ágyúk besüppedtek az agyagos mederbe, s a nyakigsár tűzérek a kerekek küllőibe kapaszkodva, nyögve s izzadva igyekeznek fordítani egyet rajtuk. Az ostorcsergés, a cifra unszolások fölhangzanak a magasba, ahol a tábournok és

kísérete áll, s visszhangot vernek a környező hegyekben. Simunics rosszkedvűen fordítja el lovát Hurbán felé.

— Hány óra járás a legközelebbi falu? — kérdi morgván.

— Két-három óra alatt ott leszünk, kegyelmes uram, — feleli a lelkész szolgálatkészen s óvatosan hozzáteszi: — Ha útközben semmi akadályra nem találunk.

— Miféle akadályra? — mondja gúnyosan a tábornok, s a tisztek, mintha önkéntelenül mind utánaugratnának a vezér hangulatának, alig észrevehető gúnyos mosollyal néznek össze. — Például katonaságra?

— Például katonaságra.

Simunics megvetően legyint. A szemüveges vezérkari főnök is legyint. Egy recsegő hang fölényesen szól:

— Mi nem fogunk szétugrani néhány gyülelész kaszás paraszt elől . . .

Hurbán eléri, hogy miavai kudarcát gúnyolják s gögösen fölemeli fejét. Tudja, hogy az osztrák tisztek megvetik, de szükségük van rá, — ő is gyűlöli a tiszteket, de szüksége van rájuk. Majd eljő az ő ideje: előbb vagy utóbb . . .

— A proklamációk? — kérdi a tábornok valakitől.

— Krupecz tanító viszi előre, megfelelő kísérettel.

Simunics bólint, mégegyszer körülnéz, mintha a komor szépségű tájtól akarna búcsút venni, aztán keztyűs kezével megveregeti lova nyakát s lassan léptetve megindul az eltávolodott sereg után.

*

A misére hívó kis harang ijedten jajgat, nagyokat ugorva a templom mellett álló haranglábban. Az alvégen lakó menyecskék sietve gázolják a sarat, összekulcsolt kezükben rózsafüzért s imakönyvet szorongatva, vállukon csizmájukat lógatva, melyet majd csak a templom küszöbén húznak maszatos lábukra. Egy öreg, szürös paraszt az útféli pókhálós fülkében álldogáló, iromba színekkel bemázolt s alaposan megrepedezett Mária-szobor előtt még

letérdepel egy üdvözlégyre s jámbor szájjal megcsókolja a rácson barnálló, kicsire zsugorodott, zörgővé aszott koszorút. Cézárt a vén, köhögős egyházi most öltözteti a parányi sekrestyében a nehézszagú miseruhákba, s a minisztránszeregek az oltár mellett meggyújtja a négy fehér gyertyát.

Cézár öltözködés közben rövid, előírt imákat mormol, de nem ügyel a tulajdon szavaira, — csak a kazula felöltésekor rezzen meg a szíve, amint elmotyogja: „uram, ki mondád: az én igám kedves s az én terhem könnyű . . .“ és mint e szavaknál mindig, e percben is kimondhatatlan súllyal érzi a miseruhát vállára nehezedni. A megszokás gyakran hazudja magát változtathatatlan végzetnek s Cézár is szinte lázadás nélkül viseli már papságát, mint egy szerelmetlen, de törvényesen megkötött házasságot. Ez az egyetlen pillanat, amikor valami hidegség futja el szívét: hogy ez már mindig így lesz? nincs menekvés? de egy perccel később a sekrestyés megcsendíti a mise kezdetét jelző csengetyüt s ő a szentélybe lépve igyekszik többé semmire sem gondolni.

Ám ma, mielőtt a csengetyűszó fölhangzana, türelmetlenül megkocogtatják a sekrestye nehéz faajtáját s övig sárosan, ujjatlan bundában, jólismert kalapjával a tanító lép be.

— Azt hittem, hogy tanító úr a fiszharmónikánál ül,
— szól Cézár meglepetten.

A tanító nem felel, csak tagadólag megrázza fejét s merev mozdulattal egy levelet nyújt át. Cézár gyanakodva fogja kezébe a nehéz paksamétát.

— Mi ez? Majd mise után . . .

— Kegyeskedjék sürgősen elolvasni . . . — mormolja a tanító. — Simunics tábornoktól . . .

— Ki az a Simunics tábornok? Mi ez a komédia?

Cézár arca izgatottan megrándul. S e pillanatban észreveszi a félig nyílt ajtón át, hogy odakinn két fehérkabátos, villogó sisakos katonatiszt várakozik.

— Mi ez a gyalá . . . — hördül föl a pap, de nyakában a nehéz miseruha mintha torkon kapná, hogy ki ne

mondja, ami a nyelvén van. Arca fehér, mint a templomi gyertya, s keze reszket, mint a gyöngé láng, mikor föltépi a levelet s olvasni kezdi:

„. . . Az igaz ügy nevében s az önkény által elnyomott haza boldogságára szólítom föl főtisztelendő urat, hogy a mellékelt proklamációkat a legelső alkalommal tartandó isteni tisztelet alkalmával, az egybegyült község előtt, a szószékről hirdesse ki, intvén az egybegyülteket ő felsége császáruink és királyunk iránt való hűségre és igaz jogainak tiszteletben tartására. Azután tessék a proklamációt az egyház ajtajára függeszteni.

Bár meg vagyok győződve, hogy főtisztelendő úr ez alkalmat készséggel fogja megragadni s az igazságnak — mint az anarchiai ármányok ellen való istápnak — győzelmét elősegíteni törekvendik, mégis kötelességemnek ismerem öntől ezen rendelet végrehajtását számonkérni, mert ki e proklamációk kihirdetését és azutáni kifüggesztését elmulasztaná, a legszigorúbb felelet terhe alá vonatik.“

S a levél mellett zöldes papirosra nyomott, tót nyelvű hirdetmény:

„A jelen szomorú körülmények között, amidőn egy felforgató párt mindent elkövet, hogy különféle kétszínű ürügyek alatt fenyegetettnek tüntesse föl az őfelsége császáruink és királyunk, szeretett atyánk által népeinek kegyelmesen adományozott alkotmányos szabadságot és egyenjogúságot s midőn e párt magát a népet rémuralma által az anarchia, polgárháború s romlás borzalmainak veti zsákmányul, őfelsége a császár és király legmagasabb rendeletéből az alárendelt cs. és kir. csapatokkal Galiciából Felső-Magyarországba nyomulok, hogy az alkotmányos királyhoz hű és ragaszkodó lakosok kedélyét megnyugtassam, valamint, hogy az ő felségétől imént adományozott jogokat megvédhessem.

Ezt a tisztelt illetékes hatóságoknak, valamint a lakosságnak avval a kérelemmel adom tudomásul, hogy a parancsnokságom alatt bevonuló csapatok számára szükségelendő előfogatokról, szállásról és élelmiszerekről a megfelelő vonulási pontokon gondoskodni szíveskedjenek.

Miután a cs. és kir. csapatok, nemkülönben a lakosság is ugyanazon mindnyájunkról legkegyelmesebben gondoskodó cs. és kir. atya gyermekei, akiknek, mint mindannyiunknak, szíven fekszik, hogy a nagy osztrák monarchia eddig oly boldog egyetértésben élő népeinek békéje és polgárainak törvényes nyugalma a leggyorsabban helyreállíttassék, a hatóságok és az egész lakosság részéről bizton számítok csapataim barátságos fogadására, amelyek a cs. és kir. hadsereg szokott fegyelmével a lakosoknak lehetőség szerint meg fogják könnyíteni ellátásuk terheit.“

Cézár agya izgalmában is világos: miután végigolvasta a felhívást is, hidegen négyfelé szakítja s visszaadja a levéllel együtt a tanítónak.

— Takarodjék... — mondja halkán s lassú mozdulattal kezébe veszi a letakart szentségtartót. A kis csengő megszólal s a piros ruhában botorkáló apró ministránsfiú után fölemelt fővel lép be a pap a néma templomba.

*

Mise után, ahogy Cézár éhesen át akart menni a paplakba, őrzőjét állt elébe, közrefogta s megindult vele kifelé a faluból. Cézár nem kérdezett semmit: fölgyűrte a kabátja prémes gallérját, keresztbefonta karját s ment. A fél falu utána. Tótul szidták a katonákat, a tanítót fenyegették ököllel, de ahogy a völgybe érve, az országúton megpillantották a menetelő hadsereget, ők is megértették mi történt, s megfélemedve lassacskán elmaradoztak. A vád az volt a pap ellen, hogy a lakosságot a sereg útjába eső hidak lerontására s torlaszok emelésére buzdította, a proklamációk felolvasását megtagadta, s mindenkép izgatott a császár hadai ellen. Simunics édeskés-udvariasan közölte Cézárral, hogy rövidesen hadbírótság elé állíttatja s fölakasztatja. De egyelőre csak hurcolták magukkal végig a Vág-völgyön, Zsolnán, Trencsénen, Beckón át, s Cézárnak el kellett mennie a szülői ház csukott ablakai alatt, anélkül, hogy egy panaszos kiáltással anyját hívhatta volna.

Az osztrákok gyorsan, látszólag cél nélkül haladtak előre s a lakosság mindenütt mogorván nézte az elvonulókat. Hiába dobolták össze a szegény tótokat népgyűlésre, hiába állt az asztalra, a fölboruló pálinkásüvegek közé Hurbán, izzó szavakkal gyujtogatva a pálinkával átítatott tömeget, hiába biztatgatta őket a krumpliorrú vezérkari főnök is a császár iránti hűségre, ők csak azt látták, hogy az éhes sereg mindenütt enni kér, kikutatja gabonásládáikat, padlásaikat, krumplivermeiket, elviszi lovaikat, igásbarmaikat, belefekszik egyetlen ágyukba, kevés szénájukba. De ugyanily mogorván fogadták a kapkodó, ügyetlen magyar vezéreket is, akik mindenütt háromnapi késséssel ütötték bottal az osztrák sereg nyomát s kaszás, vasvillás népfelkelőket vittek a puskás, ágyús sorkatonaság ellen. Az uraknak nem kedves a szegény nép élete, — mondták keserűen azok is, akik akarva, nem akarva maguk is kiegyenesítették a kasza vasát s mikor az osztrák ágyúk Kosztolnánál megdördültek, véres utcákat vágva közöttük, egy-kettőre szétszaladtak.

Végre, mikor Simunics már Nagyszombatban állt, megmozdultak a magyar főszereg csapatai is. Simunics pedig észrevette, hogy korán jött, mert a kilencfelől Magyarországra törő általános támadás, melyet még Latour tervezett ki az ország legázolására, késlekedett. Csapatait hát nagy gyorsan kivezette az országból a szorongató magyar seregek elől, s vagy tizenkét szekeret el is hagyott valahol Szenicen. Az egyik szekéren Cézár gubbasztott elfeledve. Fölhúzott térdét kezével átkulcsolva ült egy nyaláb szalmán, s komoran hallgatta az ekhós-szekér ernyőjét csapkodó zápor szapora szavát.

— Főtisztelendő úr, ön szabad, — szólt be hozzá az ernyő alá egy széparcú, szakállas honvédőrnagy, s mikor meglátta, mintha meghökkent s elgondolkozott volna. Aztán kis idő múlva megkérdezte: — Rokona ön Mednyánszky Lászlónak?

— Az öccse vagyok, — felelte Cézár s ránézett a sötétszemű fiatalemberre, akinek csákója fénylett a víztől s

bajuszán-szakállán is esőcseppek csillogtak. — Őrnagy úr tud valamit a bátyámról?

— Csak annyit, hogy a honvédelmi bizottmány Lipótvárba nevezte ki erődítési igazgatónak. Én még a testőrségtől ismerem s föltűnt a kettejük hasonlatossága. A nevem különben Klapka György.

Cézár a barátságos, megnyerő arcba nézve kezét nyújtott, s a lengyel kocsisnak egy aranyat ígért, ha estére Lipótvárra viszi. Az robogva indult neki a feneketlen sárnak: a zötyögő kerék nagy sárdarabokat vert föl a kocsiba, Cézár ruhájára, s az oldalt csapó eső is beesett hozzá, megáztatva lomhán kinyújtott kezefejét. Azonban kár volt sietnie: a bátyja még nem érkezett meg s a várparancsnok, Ordódy őrnagy, ridegen fogadta a nyakig sáros papocskát. Kezdetben szóba sem igen akart vele állni. Aztán egyszerre bőbeszédű lett, de csak azért, hogy rajta tölthesse ki mérgét.

— Mednyánszky őrnagyot keresi? — förmedt rá. — Még nincs itt! Miattam örökre ott is maradhatna, ahol van. Új divat: ellenőröket küldeni az ember nyakára! Spicliket! Móga tábornok mellé is odatették Görgey ezredest, mit használt? Azért csak . . .

— Görgey Artur? Már ezredes? — szólt közbe Cézár önkéntelenül s meglepetten.

— Mit? hogy már ezredes? Már tábornok! Fővezér a felsődunai seregnél! Kedvenc! Mostanában a gyors elhatározású embereket szeretik . . . — s az őrnagy tenyere élet elhúzta a nyaka előtt. — Ha főtisztelendő úréknál is így teremnének a püspökök, mi? Nodehát csak igazgasson a kedves bátyja-ura . . . Van egy pár rozsdás haubicunk . . . Néhány száz katonánk . . . No . . . Isten áldja!

Végezetül még egy pohár pálinkával is megkínálta Cézárt, s maga, vörösbarna szemét némi lappangó gyanakvással függesztve a jövevényre, kettővel is ivott.

Lipótvártól Beckó nincs éppen messze. A Vág mentén síma az út. Cézár másnap Beckón volt. Az anyja nem fogadta sírva, majdnem hűvösen csókolta meg, s alig szólt hozzá, mintha neheztelne rá valamiért, — pedig csak attól

félt, hogy nyelvére bötlik az a szó, amelyet nem volna szabad most elárulnia. Az apja idegesen s oktalanul nevetgélt, meg-megveregette Cézár vállát: őrajta is látszott a nyugtalanság, valami gyermekes félelem a hír kikottyantásától. Cézár estére megtudta, mit titkolnak előle: Hedvig október utolsó vasárnapján jegyet váltott báró Léderer Móriccral s úgy volt, hogy az esküvőt karácsonykor, de legkésőbb husvétkor tartják meg.

— Nem, az nem lehet, — mondta Cézár dermedten, s egyszerre kísérteties élességgel látta s érezte maga körül azt a nyári estét, puha homályával, zöldsugarú csillagával, csöndes lombringásával s langyos-bársonyos érintésével, amelyen hűséget fogadtak egymásnak. Tisztán látta maga előtt Hedviget, arcának fehér csillogását s a szája mozgását, amint mondja: „esküdjünk meg . . . maga sohasem szeret többé más nőt . . . és én sohasem szeretek többé más férfit . . .“ Az esküjében akkor sem hitt egészen . . . de mégis! Amíg nem lett a másé, valamennyire az övé volt, — s most nemcsak égető féltékenységet, de még égetőbb szégyent érzett, mint akit csúful meggyaláztak s megcsaltak.

— Egy osztrák tiszthez . . . — mondta később, mikor a maga személyén esett sérelem már nem kergette fejébe a vért és izgatott nyargalászás helyett összetörten vánszorgott a kastély nagy szobáiban, — egy osztrák katonához, aki holnap talán már közénk lövet . . . aki elfogathat . . . leszúrhat . . . az ágyúja letépheti a karomat . . .

S karjához kapott, hogy ott van-e még, mert valami szúró fájdalom nyilalott át egész testén.

Néhány napig még otthon maradt: az idő nagyrésztét behunyt szemmel heverte el egy széles, puha medvebőrökkel letakart díványon. Aztán búcsút vett szüleitől. Jól megnézte apját-anyját, mintha utolszor látná őket: észrevette, hogy apja mennyire megöregedett, megöszült, meg-ráncosodott, s álmos viselkedésében, mely régebben inkább bágyadt túlfinomultságnak érződött, most volt valami szenilis együgyűség. Anyja arca is elernyedt: szeme körül sok volt az apró ránc, szája megkisebbedett s sze-

mének régi csillogása fátyolt kapott; azonkívül bottal járt, mert a nyáron elesett a lépcsőn s azóta fájdtotta lábát. Cézár, amint a búcsúzásnál átölelte, sokáig tartotta arcát az anyja ősziülő hajához szorítva, s apró csókokkal borította el. A bárónét szinte megijesztette a szokatlanul érzékeny búcsúzás.

Otthon, a falujában, minden úgy volt, mint ahogy hetekkel előbb. Csak a tanítót nem találta többé: az erélyes felvidéki kormánybiztos kezdte összeszedezetni a pánszláv izgatókat s az osztrákok hátrahagyott emisszáriusait: Krupecz Mikulást is lefogták s elvitték valahová Besztercére. Mikor aztán december elején az öreg császárt a kamarilla lemondatta s a tizennyolcéves Ferenc Józsefet ültette helyébe, aki nyomban kifejezte szándékát, hogy Magyarországot Európa független országai sorából eltörölje, majd mindenünnen megindította a föltámadt nemzet ellen hadait, Cézár tudta, mit kell tennie.

A nyitrai püspöknek levelet írt, hogy nevezzenek ki más adminisztrátort helyébe s új tanítót is kért tőle. Az egyházfinak jól megtömve markát, gondjaiba ajánlotta a tempomot. Magdusának két aranyat adott s ráadásul egy Kossuth-bankót és a borotválkozótükrét. Magdusa elsírta magát: tudta, hogy ez a pazarlás végrendelkezéshez hasonló és rosszat jelent.

Úgy is volt: egy kemény, sötét hajnalon, — a falu még aludt, — idegen szekér állt meg az úton, a paplak előtt. Cézár fölkapaszkodott a szekérre, a kocsis halkan nógatta lovait s a lovak futni kezdtek. Vonító kutyák búcsúztak csak a paptól, akit hívei sohasem láttak többé.

VI. FEJEZET.

Az éjjeliőr, nyakába akasztott kis lámpájával, egyszerre csak fölbukkan a Hattyú-utca sötétjéből és keserves óbégatással, miközben nyelve majd lefagy, elénekli a tizenegy órát.

Előtte a roppant nagytemplom komor, dísztelen falai

sötétlenek, szemben a kegyesrendiek kapuja mellett pislog valami olajlámpa, oldalt a püspöki palota: de ott még egész sor ablak világos. A jégvirágos ablakok mögött néha egy-egy elmosódott árnyék jelenik meg s újra eltűnik.

A januári félhold, mint megfagvott fül tapad az éghez s jéghideg sugarai megcsillannak a fényes ágyúcsöveken: a templom előtt négyes sorban állnak Görgey hadseregének ágyúi. A nyitott szájjal, hangtalanul alvó ágyúcsövek közt didergő katonák topognak a fagyott havon, — mely a sötétség mélyén valami tengeralatti derengéssel világít, — meg-megfújják gémberedett ujjukat s a vékony köpönyeget szorosra húzzák testükön. A kegyesrendiek házán túl, a csonkatornyú fehértemplom előtt, ahol nappal szaporanyelvű kofák kínálják áruikat, s lacikonyhások forgatják nyílt tűzön a cigánypecsenyét, most a hadsereg szekerei foglalnak el minden talpalatnyi helyet.

A girbe-gurba utcák kerekkapus házaiban ma nem egy váci polgár forog álmatlanul ágyában: embert, lovat, pénzt, terményt már adtak bőven, a város pénztára üres, a nagytemplomból leszedték még a harangokat is, a zsobráki dűlőben a regrutáknak ígérték a község földjét, gyermekeik nem járhatnak iskolába, mert mindenütt katonák tanyáznak, lovaik gebévé fogynak az istállókban, mert a remonta-lovak eleszik előlük a szénát, — s most megint egy egész hadsereg van a város nyakán! Mi lesz ebből, Úristen? S Windischgrätz osztrákjai már Pesten vannak! És velük a horvát szerezsánok, akik, azt mondják, még Bécsset is kifosztották az utolsó tűig! Ki gondolta volna csak egy esztendeje is, hogy ilyen idők jöhetnek?

Hát ez mi? Ez a távoli dörgés? Szentséges Isten, talán már ágyúznak is! A polgár megizzadt homlokkal ül fel az ágyban s már-már kinyújtja kezét, hogy megrázza a szomszédos ágyban szuszogó feleségét. Aztán megismeri a kerékörgést és nyögve dől vissza a gyűrött párnára. De miféle garabonciás az, aki éjfélkor kocsikázik? Az őrjárat „állj“-t kiált, s a kerekek zörgése ellassúdik. Aztán a sze-

kér indul tovább a püspöki palota felé, ahol a főhadiszállás van.

Az őr nagy léptekkel jár föl-alá a palota kapujában, — időnként megdörzsöli fülét, melybe belecsíp a Duna felől füttyülő szél s kékrefagyott kezefejevel lesöpri bajuszáról a zúzt, ami lélekzetéből csapódott orra alá. Nem is nagyon csodálkozik, mikor a kapu előtt megálló parasztszekérről valami kaftános alak kecmereg le s a fővezért keresi, — ma egész nap jártak-keltek a tiszt urak, a városi tanács, a papok, a kereskedők, s mindnek Görgey tábornokkal volt beszélni valója.

A tábornokhoz azonban most nem lehet bemenni, le kell ülni a fütetlen, hideg folyosón és várni. Odabenn nagy tanácskozás folyik, német szavak töredékei szívárognak ki, néha az élőbeszéd eleven, kérdő, kiáltó ütemében, más-kor vontatott, keményen hangsúlyozott fennhangon, mint amikor a szöveget tollba mondják valakinek.

Csakugyan, az elhalt püspök széles íróasztalánál, amelyről még a feszületet is letakarították s helyébe nagy térképeket teregettek, egy fiatal százados ül és percegő lúdtollal írja a vastag papirosra, amit Görgey tábornok kemény, érdes hangon, egy-egy szónál el-elakadva, s mondkáját fontolgatva diktál.

— ... Én azért vállaltam el a nekem felajánlott állást, mert Magyarország ügyét igazságos ügynek tartom.

— És én meg fogom állani a helyemet, ameddig ez az állás rám lesz bízva, még ha legjobbaink is eltántorodnának és elvonnák karjukat az igazságos ügytől.

— Ez az önérzet ad nekem erőt arra, hogy az 1848 november elseje óta történtek megítélése közben saját baklövéseimet is leplezetlenül beismerjem, remélvén, hogy ezáltal adom hadseregemnek a legerősebb biztosítékot jövőben történő intézkedéseim célszerűbb voltára nézve...

Itt megáll s a százados válla fölött a papírlapba pislant, mintha attól tartana, hogy az csak mimeli az írást, vagy mást ír, mint amit hall. Rövidlátó tekintete fáradtan s mégis élesen barangol a tintától csillogó sorokon s szinte

észre sem veszi a ráfüggesztett szemeket, melyek kíváncsian lesik az utolsó mondat folytatását.

Körül a székeken komor katonák ülnek, hatan vagy heten, kissé álmosan s összetörten az előző éjjeli meneteléstől Pesttől Vácig, — csak egy aprócska kapitány csupa szem és csupa fül és félig megnyílt gyermekes száj: a tábornok öccse, Görgey István. Az íróasztal karos gyertyatartója mellett, csontos profilját s égnek kefélt szőke haját a fénybe mártva Pöltenberg őrnagy ül s néha lehunyja félszemét az ugráló láng előtt. Hallgat, mint a tisztességtudó vendég, aki véletlenül került az idegen társaságba, — pedig Görgey sokszor mintha éppen őhöz intézné szavait, az idegen eredésű, volt császári tiszthez. A szoba sötét sarkában, izgatottan, mint egy sietős dolgában akadályozott utas, Pusztelnik alezredes jár föl-alá s némán meg-megsodorja ritkás bajuszát: látszik rajta, hogy szeretne szólni, de valami okból inkább hallgat ő is. A szoba közepén lovaglólülésben terpeszkedik székén Bayer őrnagy, tekintélyes szakállát átlógatva a szék támláján s gyorszavú megjegyzésekkel igazítva itt-ott a vezér mondatain. Egyszer-egyszer, mintha valami nesz zavarná, fölemeli gúnyosan s okosan csillogó fekete szemét, s a sarokba hunyorgat, ahol Pusztelnik fészkelődik, aztán visszafordítja fejét, mintha csalódott volna és semmit se látna a sötétségben. Kempelen főhadnagy, a hadsegéd, hátravetett fejjel és hátrakulcsolt kézzel, az udvarhoz tartozók hanyag eleganciájával az ajtónak támaszkodik, amelyen amúgy se jöhet be most senki, — s még néhány törzstiszt üldögél szerte a szobában, összekulcsolt kezét térde közt lógatva, vagy karját keresztbefonva, kimerülten és figyelmesen.

Görgey most végighúzva kezét a kopaszra nyírt koponyája tuskéin, újból diktálni kezd. Egymásután sorolja föl a taktikai hibákat, amelyeket elkövetett odáig, míg a főváros föladására került a sor. Ám e gyónásban nincs töredelmes bánat: Görgey Artur úgy emeli öklét, mintha mellét akarná megverni, de végül is egy rejtett fordulattal

az ököl a kormányzótestület, a Honvédelmi Bizottmány, röviden Kossuth fejére üt nagyokat.

— ... Anélkül tehát, — emeli föl hangját, jelezve, hogy egy kemény mondattal a napiparancsot befejezi, — hogy a Honvédelmi Bizottmány loyaltását tagadnám, jóllehet rögtönös eltűnése a fővárosból megrendítette iránta való bizalmunkat, kötelességemnek tartom a hadsereget a legszomorúbb sorstól, a teljes belső felbomlástól való megóvása végett felszólítani ...

— Szükséges ilyen sötét színben ...? — hangzik egy fél kérdés a sarokból, Pusztelnik bajusza alól.

— Szükséges, — legyint keményen Görgey s szemüvege mögött hidegen villan meg tekintete.

— Már csak azért is, hogy Kossuth elnök úr láthassa ... — kezdi fejtegetni a nagyszakállú Bayer s megreccsen alatta a szék, gúnyoros nyikorgással: de Görgey közbevág.

— Hagyjuk ezt most ... — s megint íródeákja mögé kerül, hogy a megszakított mondat összefüggését megkeresse. — Tehát ... megóvása végett felszólítani, hogy a következő nyilatkozatot, melynek célja a mi becsületes állásfoglalásunkat illető minden rágalmozó feltevés elhárítása, érett megfontolás után vagy fogadja el, vagy pedig ellenkező nézetét nyíltan fejezze ki ... Megvagyunk? Akkor kérem a tollat.

S nagy lendületű, de egyre kisebbre fogyó betűkkel kanyarítja a papírra: Görgey m. p. General.

— Most kérem Kempelen főhadnagy urat ... Nem, majd magam olvasom fel a nyilatkozatot ... Ha az urak elfogadják, holnap kora reggel összehivatom a haditanácsot és a nyilatkozatot beterjesztem. Huszonnégy órát adok a tisztikarnak a gondolkozásra: azalatt, aki akar, lemondhat az állásáról ... Azontúl mindenkit, ki a hadsereget odahagyja, mint szökevényt irgalmatlanul főbelövetek ... S mindenkit, aki lemondással kísérletezik, veszély idején tanusított gyávaságért haditörvényszék elé állítok ... Kérem tehát figyelni ...

S monoton hangon, de éles tagolással s nyomatéko-

san kiemelve egyes mondatokat, — melyeket a jelenlevők szapora fejmozgatással s mormogó helyesléssel kísérnek, — felolvassa a hosszú nyilatkozatot, mely némi édeskedéssel a volt császári tisztek iránt s némi berzenkedéssel a nemzet kormányzóhatalma ellen, velejében azt tartalmazza, hogy a hadsereg az V. Ferdinánd által szentesített alkotmányért hajlandó küzdeni minden külső ellenség ellen, de küzdeni fog a belső ellenségek ellen is, akik „idétlen republikánus izgatásokkal az alkotmányos királyságot felforgatni megkísérelnék.“ Ennek következtében kinyilatkoztatja, hogy parancsokat csak a felelős magyar királyi hadügyminisztertől, vagy helyettesétől fogad el, s azt is, hogy az ellenséggel való egyezkedés eredményét csak úgy ismeri el, ha „egyrészt Magyarországnak azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdünt, másrészt magának a hadseregnek katonai becsületét biztosítja.“

— Jobb volna, ha a hadsereg nem politizálna, hanem harcolna, — gondolja Pusztelnik elégedetlenül a sarokban, de csak a bajuszát rágja némán.

Bayer, székét nyikorgatva, annál elégedettebben szólal föl:

— Nos, azt hiszem, evvel mindenki meg lehet elégedve. Az egyetlen republikánus meg, aki a seregben van, hadd morogjon. Miután az én vagyok.

Maga Görgey is elégedettnek látszik:

— Remélem, ezek után a tisztikar tudni fogja, hogy nem egy lázadó pártot, hanem magát a császárt és királyt szolgálja. Remélem másrészt, hogy a Honvédelmi Bizottmány, azaz Kossuth elnök úr stratégiai levelezésének vége szakad, a hadsereg visszanyeri cselekvési szabadságát s ott és akkor fogadja el az ütközetet, ahol és amikor vezére jónak látja. A sereg mostani állapotában persze erről szó sem lehet, — holnap és holnapután két részletben folytatni fogjuk a visszavonulást...

— És az ütközet? — kérdi mégis a nyughatatlan Pusztelnik.

— Az ütközet nem olyan sürgős. Majd ha a hadosztály végkép megtisztul a gyászmagyarkáktól, akik az első

ágyúmorojra megmutatják, hogy milyen ügyesek a futásban, majd ha a tiszt urak közül senki sem jelentkezik többé, hogy öneki most már elég volt, s inkább Windischgrätz hercegnek szolgál, s majd ha seregem erejét és szellemét alkalmasnak ítélem, hogy egy rendes, szervezett hadsereggel szembeszálljon... akkor majd Pusztelnik alezredes úrnak alkalma lesz megmutatni bátorságát. De hogy addig se kelljen irodában rozsdásodnia, ezennel felmentem vezérkari irodám vezetésétől, s megbízom az első hadosztály első dandárának parancsnokságával.

— Örömmel vállalom, — feleli Pusztelnik savanykásan, — szeretem a puszkaporszagot s egyben legalább helyet adok Bayer őrnagy úrnak, aki viszont szereti az iroda áporodott, de biztos levegőjét.

— Ugyan kérem... — legyint megvetően Bayer s fekete szeme ellenségesen villan föl, — visszautasítom ezt a...

Görgey elvonja vékony száját.

— Ebből talán elég, uraim... Jóéjszakát. Nekem még dolgom van. Pista, te szaladj Szottfried őrnagyhoz, hogy a vasúti sineket fölszedték-e? Kérem a vasúti hidakat még éjfél előtt fölrobbantani. Szedd a lábad. És jelentést kérek... Duka gondoskodjék, hogy a posztó- és bőrkészletek holnap útnak indíttassanak... Van valaki kinn?

— Egy pap... — jelenti a hadsegéd.

— Temetni jött? Még élünk. No, küldje be.

*

Görgey az íróasztalnak támaszkodva nézi a kissé hajlottan, ingó vállal belépő fiatal papot. A szobában most senki sincs kettejükön kívül s mintha a vezér kemény arcán egyszerre fakón s kíntottan kiütne a tisztjei előtt eltagadott csüggedtség. Egy percig szórakozottan bámul a csillogón borostás arcra, a fésületlen, borzas, szőke hajra, a nagy, barna szemekbe. S a jövevény is csak bámul Görgey kerek, kopasz fejére, csillogó szemüvegére.

rövid, egyenes orrára, ritkás szakállára, pirossujtásos barna atillába bujtatott igénytelen testére, s majdnem megrémül, hogy mennyire más, mint amilyennek képzelte. De nem, mégse más, — a szemek, ezek a hideg, acélkék, lélekbefűrő szemek a képzelt, dörgedelmes hangú, nagykezü-lábú óriásnak taszító s vonzó szemei... Félni lehet tőlük, mint tengeralatti rémek csápjaitól s megigézetten lesni beléjük, mint titokzatos téli csillagokba...

S most fölrebben és csöndesen, szárazon kérdi:

— Tehát kicsoda ön? Mit akar?

— Mednyánszky Cézár vagyok... Tábori papnak jelentkezem... A nevemet talán ismeri tábornok úr...

— Mednyánszky... Lászlónak?

— Öccse...

— Ó...

S a merev arc most egészen elveszti önuralmát s engedni, hogy ifjúkori emlékek meleg fénye suhanjon át vonásain. Két kezét Cézár felé nyújtja s egy pillanatig szinte belékapaszkodik a fiatalember kezébe, — de csak egy pillanatig, aztán szégyenlősen visszakapja kezét s arcán egy csöpp gúny jelenik meg: nyilván önmaga ellen ellágyulásáért.

— Tehát tábori pap akar lenni? Néhány jó orvosra nagyobb szükség volna. Még inkább néhány jó harcosra.

Cézár észreveszi az arc gyors színváltozását és csaknem kapkodva siet tisztázni szándékait.

— Én persze nem olyan pap akarok lenni, aki csak tábori miséket celebrál... Én ezen sokat gondolkodtam: volt időm abban a kis faluban, ahol... Node ez nem érdeklő önt... Én úgy képzelem, hogy keresztel a kezemben, fegyvertelenül állnék a rohamcsapatok élén, Kapiszt-ránként... Kard helyett kereszt: amely felnyúlna a magasba, az igaz ügy jelvényeként, s hirdetné, hogy egy eltörlésre szánt nemzet visel itt a maga Szentföldjéért kereszteshadjáratot... Képzelve el, tábornok úr, a katonákat, akik előtt Krisztus képe jár... s egy fegyvertelen pap... Ez a nép lomha, közömbös, de lehet lángragyujtani és...

— Szalmalángra,— mormolja Görgey, — amely fölcsap s kialszik . . . Mit tudja ez az ifjú papocska?

De hangosan mást mond:

— Nem bánom. Próbálja meg. De őszintén szólva: sajnálom önt. A hadsereg megsemmisülhet s ha egy kőszagolyó el nem viszi a fejét, — ami a jobbik eset, — ki tudja, mi vár önre? Börtön vagy akasztófa. A tisztjeim menekülnek. Pesten csaknem a fél tisztikar elhagyott Windischgrätzről való ijedtében. Épp most fogalmaztam egy nyilatkozatot, amely ezeknek az uraknak némi hátsó ajtókat nyit katasztrófa esetére . . . Hogy tudniillik ők a király zászlója alatt harcolnak s nem egy forradalmi sereg tisztjei . . . Pedig hát . . . És ön most áll mellém: ez megható . . . De az ön nézetét nem is ismerem tulajdonkép . . .

Cézár könnyen elpirul s tájékozatlanul keresi a szavakat:

— Én . . . király, vagy nem király, nekem a nemzet a fontos . . . Én bízom a nemzet vezéreiben.

Görgey csöndesen fölnevet:

— Én nem bízom . . . Sem a vezérekben, sem a nemzetben . . . De ez köztünk maradjon . . . Szaladó vezéreket látni, akik az imént még leonidasi halálról szónokoltak: tudja, ez nagyon kiábrándító . . . És a nemzet hanyatt-homlok rohanó, fegyverüket elhányó fiait látni: ez meg éppen összeroppantja az emberben a hitet: hát ezekért . . .? No de amit kezdtünk, fejezzük be . . . Így, vagy úgy . . . Azért egy szikra bizalom még bennem is él . . . És ha olyan lelkes embereket látok, mint ön, egy kicsit föl is lobog az a szikra . . . Tehát ezennel megbízom önt, hogy szervezze meg a feldunai hadsereg lelkészi karát: kíváncsi vagyok, talál-e magához hasonló hősokeket?

Cézár nem tudja, gúnyolódás-e ez, vagy komoly szó?

— Ó, hős ! . . . Én tudom, hogy akadnak majd fiatal papok, akik vállalják azt, amit én . . .

Görgey mégegyszer kinyújtja mindkét kezét a fiatalember felé s erősen szemébe néz:

— Nohát Isten önnel . . . Várjon csak: azt akarom még mondani, hogy a seregem jobbszárnya Lipótvár fel-

szabadítására indul... Simunics körülzárta és cudarul löveti azt a kis sárfészket... De se baj... Holnap futár megy a parancsnokhoz, hogy tartsa a várat, jövök... Csak be tudjon jutni valamikép... Ezt azért mondom önnek, hogy lássa: Lacit nem hagyom... A barátaimat, akik ragaszkodnak hozzám, én sem hagyom el... Isten önnel.

Cézár egészen kábultan megy ki a szobából. Dél óta fut a szekere Pestről, ahonnan már nem tudott vonaton elutazni, mert a sineket fölszedték — még a kövezeten zörgött a szekér, mikor a Lánchíd leszögezetlen, ingó deszkáin átvonuló osztrák csapatok eleje a pesti utcákon megjelent. Ideje se volt, hogy külsőleg rendbe szedje magát, megborotválkozzék, megfésülködjék, — pedig szeretett volna készülni erre a találkozásra, amelyről érezte, hogy egyike lesz élete nagy találkozásainak. Nincs is megelégedve magával, — a lépcsőn lefelé menet idegesen kap borostás állához: talán a szavai is azért voltak olyan kapkodók, rendetlenek, mert nem érezte a jó megjelenés biztonságát. És Görgey sem olyan, mint amilyennek képzelte: másra volt elkészülve. Zavarba ejtő ez a mély keserűség, — vagy cinizmus? — ez a meg-meglőrő zárkózottság, — vagy bizalmatlanság? — ez a... ah, majdnem kifejezhetetlen ez az ember. És maga sem tudja, hányadán áll vele: barátságosan fogadta-e, vagy pedig elutasítón? Megértette-e őt, vagy pedig közömbös maradt a lelkességével szemben? Általában: jó ember-e vagy gonosz? nagy-e vagy kicsi? vonzó-e vagy visszataszító? Mindezt nem tudja Cézár, csak zavar és megilletődöttség maradt benne s valami lappangó félelem, mintha sötét szakadékok közt egy idegen kezére bízta volna magát, akinek semmit sem sejt szándékairól.

*

Cézár, hogy hangsúlyozza, mennyire nem az átlagos lelkészi tevékenységre vállalkozott, levetette papi talárját, — mintha elmúlt élete hirtelen szétfosló emlékét dobta volna le magáról, — s felöltötte a piros-zsinóros

barna atillát, a szürke katonanadrágot, megeresztette szakállát, bajuszát, — mintha elváltoztatott külsővel, álruhában lopakodva akarna jövendő életébe menekülni.

De a rohamcsapatok élére, magasra emelt kereszttel, — ahogy elképzelte, — mégsem állhat. Hiszen nincsenek is rohamcsapatok, — csak menetelő, egyre menetelő, behavazott utakon vánszorgó hadoszlopok.

Az ég tejfehér és sűrű, nagy pelyhek hullnak alá a fagyos hóban gázoló katonák vállára, csákójára, tarisznyájára. A lovasok magukra terítik a lópokrócot, melynek közepébe lyukat vágtak, hogy fejüket keresztüldughassák rajta, s a hófúvásban egy-kettőre olyanok lesznek, mint lovagló hóemberek, akiknek fejébe piros répából dugtak orrot. Az élesre patkolt lovak farkukkal hessentgetik farkukról a hópihéket, mintha muslicát kergetnének s fülük lomhán mozog a befúvó hó ellen. A gyalogosok keservesen vánszorognak a széttaposott hóban, kesztyűtlen kezük lilán s dermedten keres meleget a vékony kabátzsebben. Némelyiküknek van még egy korty pálinkája, amelyet félrefordulva, szégyenlősen bugyogtat szájába, — valamelyikük állati üvöltéssel felordít: tilalom ellenére a jeges puskacsőhöz nyúlt, s odafagyott az ujjá. Az ágyúk hangtalanul gördülnek a puha hóban, az igavonók hátán pattog az ostor, egy nagy parasztló előrecsukló térddel lerogy. Körülötte cifra káromkodások fagynak meg a levegőben, s a később jövő ágyúk és szekerek összetorlódznak: a kocsisok fölállnak a bakon, nyakukat nyujtogatják, ordítanak s két karjukat fujtatva keresztbe csapkodják mellükön. A szél fütyölve tör az emberek nyakába, rendetlenül összekavarja a hópihéket és visszafújja a magasba; egy-egy percre úgy látszik, mintha el is állt volna a havazás, aztán, mikor a szél más irányt vesz, újra s még sűrűbben nekiered.

A törzskar leghátul követi a csapatokat lóháton. Görgey hunyorogva süti le szemét a vakító fehérségben, s óriási pejlován elereszkedve lötyögteti testét. Bayer nagy szakálla egészen megöszült, — néha félkézzel lesepri magáról a havat s akkor fekete foltok tűnnek elő fehér

mellén. Cézár is ott lovagol ujonnan vásárolt fekete lován a szokásuk ellenére hallgatag, sálókba, plédekbe bugyolált tisztek között: a hetes borosta egészen elváltoztatta arcát, csavargóra vagy torz Krisztusra emlékeztet.

Most mindenki a maga gondolataival van elfoglalva, ő is. Az az indulat, amely a táborba vitte s amelyet ő szent és tiszta hazafiúi érzésnek hitt, máris ellankadt benne s helyébe az a nyomasztó hangulat tolult, amely emberről-emberre száll a visszavonuló seregben, mint valami iszonyú járvány: a hátrálás kedélybetegsége.

Az emberek előre mennek és mégis tudják, hogy hátrafelé mennek, — s tudják, hogy mögöttük egy ropant árnyék jár: az ellenség. Néha már a vezéreket is elfogja a vágy, hogy megsarkantyúzzák lovukat s a vágató állat nyaka fölé hajolva elmeneküljenek az árny elől, — s néha a legnyúlszívűbb kaszás is megtorpan: lesz, ami lesz, de vissza kell fordulni, két kézre fogni a kaszanyelet és behunyt szemmel nekivágni a félelmetes, láthatatlan kísértetnek. De egyikük se elég gyáva vagy bátor követni vágyát, — csak tapossák egymás nyomában a havat, lézengenek előre a meredek, síkos utakon, mintha maguk is hópihék volnának, akiket a sivító szél sodor előre, egyre tovább.

Cézár már tudja, hogy nem mennek Lipótvár fölmentésére: az apró vár, néhány ágyújával, ezer és pár száz emberével nem éri meg a bekerítés veszedelmét, amely a hadtestet fenyegeti, ha az osztrákok hátuk megett a bányavárosokba vonulnak. Mednyánszky László feje nem ér meg tízezer fejet, — barátság ide, barátság oda, — azután pedig várat feladni lehet igen tisztességes feltételek: szabad elvonulás, sértetlenség mellett is. Bayer őrnagy, az új vezérkari főnök, kellőképp meggyőzte a vezért, hogy Lipótvár őrségét fel kell áldozni s magát a bányavárosokba menteni, ahová ma még nyitva áll az út, — de holnap már nem. A legénység is el van csigázva, felszerelése hiányos: néhány napi pihenőre van szüksége s azalatt el lehet látni a legszükségesebbel. Ilyen állapotban úgy sem lehet a sereggel csatát nyerni, legokosabb

tehát minden komolyabb ütközetet elkerülni s folytatni a visszavonulást, akármit is mondanak hozzá a skriblerek Debrecenben.

De Cézár, — bármilyen helytálló is a vezérkari főnök okoskodása, — mégis valami gyűlöletet érez iránta: ingerlik metsző és okos szavai, amelyek a nagy, konya bajusz alól érzéketlenül, fölényes hangon csurognak ki, s széles és lapos körmeire, torlódó húskoszorúban a kövérkés ujjak végén, szinte szeretne rálegyinteni, amint a térképeken siklanak s bökdösnek fontoskodva.

Görgeyre is neheztelne, amért enged Bayer tanácsainak, — de Görgey már fölverte benne azt a meghökklő bámulatot, amit az erélytelen lélekben a kegyetlenségig erős öntudat s akarát kelt. Görgeyt lehet csodálni, lehet gyűlölni, — de bírálni nem. S míg vezeti őket havas bércek közt, pattogóágú, dermedt erdők közt, alig járható utakon, befagyott folyók hátán, barátságtalan apró falvakon át, gúnyolva az ingadozókat, botoztatva az ellenszegülőket, akasztatva a lázongókat, hajszolva a meghasadt csizmában, összefagyott tagokkal holtfáradtan kidülő, útfélen elmaradozó katonákat, — Cézár, mint kékestüzű lidércet a lápi lakó, egyre izgatottabb kíváncsisággal követi őt, László képe pedig egyre halványabbá mosódik előtte és sorsán való aggodásába égszerre csak belécseppen az a szemernyi közöny, amelynek eredetét maga is elrettenve önmagától ismerné föl.

*

Az ellenség tétova, óriási árnya, mely elől nyakat behúзва, hideg szívvel menekültek, eltűnt egy pillanatra. A felvidéki sereg négy hadosztálya január közepére benn ült a garamvidéki bányavárosokban. Aulich, a szükszavú, öreg katona Körmöcbánya zömök, viharvert tornyai alatt vonult be, a nyirkoslevegőjű, alagútszerű kapukon, a fanyar, unalmas Piller ezredes a még unalmasabb, falusiasan sivár Zólyom városába húzódott, amely szinte kihaltnak látszott s nehéz nyomásával ráfeküdt az amúgy

is levert kedélyekre, a kamaszosan vakmerő, szeles Guyon, aki reszketett a türelmetlenségtől, hogy szőkepelyhes fiatal koponyájával az ellenség gyomrának rohanjon, Selmebányán pihent meg, az aranygyomrú, ezüstbelű városban, s szaporán rakatta szekérre a kamaragrófság zsákbapecsételt, vert pénzeit, végül a szépszakállú, szépszavú Kmety hadosztálya, amelynél maga a vezér is tartózkodott, a tündéri völgyben szorongó Besztercebánya szép palotáit és apró munkáskunyhóit szállta meg.

Az idő megenyhült, a havazás megszűnt, s az országutak fehér prémje egy-két nap alatt lucskos, fekete ronggyá változott, — híg sárrá, amelyben már nem siklottak el a lovak, ellenben a kerekek agyig elmerültek. A kémek nyakig sárosan állítottak be Görgey tiszta irodájába, fekete csizmanyomokat hagytak a padlón s rossz híreket a vezér fülében: hogy az öreg Mészáros Lázárt Kassánál megverték, hogy a tiszai seregnél valami Dembinszky nevű lengyel lábatlankodik s hír szerint vezér lesz és hogy az ellenség tetemes erővel nyomul fölfelé kétfelől is a lucskos-pocskos országúton. A nagy árny megint megjelent, hogy a pihenőket kiijessze nyugalmukból, — de Görgey tudta, hogy az elcsigázott embereket, akiknek fagytól dermedt teste alig kezdett éledni, nem lehet a feneketlen, bakancsbaszivárgó, melletroncsoló sárnak most nekivezetni.

Valakinek mégis útjába kellett állnia az üldözőknek, — az előőrsök megfutottak a veszélyeztetett falvakból, — elküldött tehát egy zászlóalj, hogy szállja meg azt a falvat, amely a Selmebányára vivő utat biztosította. De az a falu már meg volt szállva, — Collery ezredes osztrák vadászai álltak ott, — a zászlóalj tehát félúton ijedten visszafordult.

Görgey nagyot káromkodott s egy zászlóalj tót gyalogossal, egy század magyar huszárral és hat háromfontos ágyúval elindult maga.

A szűk völgyi út, amelyen a kis hadsereg fölfelé nyomul, még tele van hajnali homállyal, oldalt, az útra dőlő hegyoldal tar bükkjei közt pedig még el sem mult az éjszaka. A fákról le-lecsurranó cseppek cuppogva érik az iszamlós földet, amely nedvesen csillog a fák alatt, mintha rossz álom izzasztotta volna meg.

Görgey Artur pejlova lekonyított fővel kocog a meredek úton, gazdája azonban mereven szegi föl fejét, mintha valami távoli jeladásra figyelne. A nagy ló, a magas sapka fölfelé növeszti alakját, hátulról szinte szálasnak látszik. Egy lépéssel mögötte segédtszjtje lovagol, a karvalyorrú, pislogó Kempelen főhadnagy, s Pusztelnik alezredes, akit sehogysem lehetett otthon hagyni. Tudja, hogy Görgey nem szereti, hogy elejtett ember, — de épp azért . . . elrejtí sebeit s összeszorított foggal lesi a csatát, az ember-ember ellen való küzdelmet, hogy megmutassa, ki ő . . .

— Izgága ember, — gondolja Görgey engesztelhetetlen ellenszenvvel, — nem szeretem az ilyen vaktába csapkodó hősoket . . . Ez is olyan Guyon-féle . . .

Most egy puska lövés dördül el a távolban, melyet a hegyek kétszer-háromszor visszhangoznak, s elhaló morgásba fojtják pukkanását.

— Ez az őré jeladása, — mondja Pusztelnik izgatottan s orrlükai, mint a tüzet orrantó lóé, sötétben kitágnak, — az ellenség itt van a közelben . . .

S már vágtat is szembe velük a felderítésre előreküldött három ember, s az altiszt, — egy szeplősképű, serkedzöbajszú tizedes, — elfultan s némi ijedelemmel ve-gyes izgalommal jelenti, hogy az ellenség megszállta a hegyoldalt s az országúton előrejutni lehetetlen: tüzelésük egyszerűen elseperné az előttük haladókat.

— No majd lepiszkáljuk őket a hegyről, — mondja a vezér közönyös hangon, de szavát megtöri a szív sebe-sebb dobogása. S nyomban Pusztelnik felé fordul: — Egy század bátor embert mögibük . . .

— Engedje meg, tábornok úr, hogy a századot én vezessem, — feleli Pusztelnik s az ő szava is tört az izga-

lomtól: itt a perc, végre itt a perc, az ő perce... veri benne nemcsak a szív, hanem egész belseje, a tüdő, a máj, a belek... Szinte agya is megrendül a koponyában s megtölti vörösbarna színű, keskenyvágású szemét fény-nyel... Lélekzete lassú füsttel lebeg húsos orra alatt, a bajusz ritkás szálai közt.

— Vagyis vegyem tudomásul, hogy hőssel állok szemben, — gondolja fanyarul a vezér s hideg szeme egy percig merőn néz bele a kigyúlt szempárba. — Kérem, elhiszem... — folytatja még mindig gondolatban, s miközben átcikáz gondolatain egy átlós-gondolat, hogy e pillanatban igazságtalanságot követett el, végre megszólal: — Tessék alezredes ur...

A kis sereg lassú lökődésekkel megáll, galopinok nyargalnak előre-hátra a parancsokkal s a tűzérek nagy ostorcsergéssel vonszolnak előre két ágyút, hogy lemozdonyozzák az útközépen, az esetleg üldözővé váló ellen fogadására. A sároskerekkű ütegkocsiról fűrgén toccsanak le a tűzérek: nagyrészüket ujonc, diák, kishivatalnok, mesterlegény, aki még sohasem hallott ágyut elsülni.

Pusztelnik, leszállva lováról, izgatottan rendelkezik a hegynek induló század tisztjeivel s szeretné néhány buzdító szóban kiönteni szívét a legénység előtt is, de tótul nem igen tud, magyarul még kevésbé s így csak néhány széles mozdulatot tesz, németül kiáltva: bátorság, bátorság! A legények azonban, ha a szavakat nem is, de a lelkes mozdulatokat megértik és sápadtan mosolyogva vissza, ők is ugyanazt kiáltják tótul, kissé talán önmaguk biztatására is: bátorság, bátorság!

S aztán megindulnak, föl a hegyoldalnak, a fák között, az iszamló, korhadt avaron.

— Alezredes ur! — kiáltja Görgey, farig sáros lovával közelükbe nyargalva. Úgy érzi, hogy mondania kell valamit Pusztelniknak. Még maga sem tudja, mit fog mondani, de egy meleg, barátságos szó fészkelődik lelke mélyén, melyet át szeretne adni mindenképp, mintegy talizmánként a veszedelmes utra. Pusztelnik meglepetve áll meg a hegyoldal első fáit közt s megkapaszkodva egy

fa nyirkos törzsében, visszafordul. Gyalogszerrel is olyan magasan van most, mint Görgey lovon, s szemük az oszladozó félhomályon át újra találkozik. Az egymás ellen lobbanó dac már kialudt mindkettőjük tekintetéből s ha jobban láthatnának, inkább a halál mesgyéin járók elérvedő komolyságát s búcsúzó szomorúságát olvashatnák le egymás arcáról. Egy pillanatig így állnak farkasszemet nézve: s Görgey még mindig nem tudja kimondani azt a szót. Ajka megmozdul már, de nyelve, mintha megdagadt volna, makacsul tapad ínyéhez.

— Alezredes úr... — mondja végre halkán, inkább motyogva, s Pusztelnik egy percnyi tétovázás után, azt gondolván, hogy talán tévedett, s Görgey semmit sem akar mondani, tovább csörtet fölfelé, s rekedten kiáltja katonáinak: előre!... bátorság!...

... Ha nem hallanák is, csak mennek előre, botladozva, el-elcsúsztatva, néha vissza is hengeregve egy darabkát; az ágak recsegve törnek puskájuk csapása alatt s hosszú szuronyuk megingatja a fölöttük hálózódó tarág-labirintust, hogy csak úgy pereg nyakukba az elmúlt esők vize. A gyöngébb mellűek zihálása lassacskán horkanó fuldoklóssá válik, de az erősebb tüdejű legények is érzik, hogy a kabát s a bornyú alatt veríték csorog végig hátukon s homlokukról szájuk sarkába fut a sós, hideg izzadság. Pusztelnik legelőre tornázta magát s ő ér ki elsőnek a cserjés hegygerincre, ahol a virradatban már látni néhány távoli szürke csoportot.

Óvatosan, meghajolva lopóznak előre s a parancsszavak suttogva szállnak hátrafelé: halt! avancirt! halt!

Puska dörren s utána újra és újra hangzik a dörrenés, — de nem a visszhang ismétli: az osztrákok várták a hátulról jövő támadást és máris észrevették őket. A galambszürke csoportok a távolban megmozdulnak s a cserjék közül, a fák mögül egymásután bukkannak elő a szuronyos vadászok. Messziről érthetetlen parancsszavak hangzanak, elfúló trombitaszó csap föl, mint valami bérci madár vijjogása, a völgyből szapora fegyverropo-

gás hangzik idáig s nemsokára csöpp felhő foszlik szét a magasban: odalenn megkezdődött a támadás.

— Helyezkedj!... Vállhoz!... Tüzelj!... — vezényel Pusztelnik s a túlnanról jövő ropogás összeroppan az innenhangzóval. Valaki fölordít s elbukik. Egy pillanátig semmit sem látni a füsttől, aztán egy csomó láb tűnik föl a távolban, amely botladozva fut feléjük. A vezényszavak ismétlődnek, a hátrábbállók előreadják töltött puskájukat, a ropogás, a füstfelhő megujul: egy ifjú hang sírósan fölnyög Pusztelnik oldalán s valaki ismét elzuhan.

Ő maga is úgy érzi, hogy mellen csapta valami súly: egy elfutó, láthatatlan kísértet csontos ökle, de nem fáj semmije... csak mikor száját újból ki akarja nyitni a vezényszóra, buggyan torkába a vér... Kiköpi, kapkodva lélezkzik néhányat s kezét rászorítja hirtelen hasítani kezdő mellére... Mellén is meleg nedvesség áztatja a ruhát... s toroka újra megtelik vérrel...

— Golyót kaptam... — száll át hirtelen agyán a gondolat s egy pillanatra iszonyú rémület fogja el. Még van ereje megparancsolni magának, hogy nem szabad félnie, nem szabad megijednie, aztán fuldokolva köhögni kezd, s érzi, hogy nem tud gondolkodni tovább. Szeretne egyenesen állni, de térde nem engedelmeskedik akaratának: megcsuklik alatta, s ő két karját előrecsapva elbukik. Fejében hirtelen minden elsötétül, szájában még érzi egy pillanat századrészéig tulajdon vére ízét, s ez az utolsó érzése... gondolatai nincsenek többé... s a sóhaj-szerű nyögés, amely melléből föltör, már öntudatán kívül eső pusztá hang...

...Odalenn, az országúton ezalatt Görgey rohamot vezényel. A gyalogság a pattogó vezényszavakra megmozgatja lábát s a nagy tömeg tehetetlenségével, — egyik sor sodorja a másikat, — megindul előre. Az emberek legtöbbször semmire se gondol, csak arra, hogy szedje a lábát, s a sarkára ne lépjenek; de vannak olyanok is, akiket a magasból hangzó puskaropogás már menetközben megrémít, veritéket csal homlokukra s azt nézik,

hogyan lehetne a sorból oldalt kiugrani, az árokba hasalni. Egy sovány kis ember félhangosan, lihegve imádkozik s a körülötte lévőeknek erre anyjukra, feleségükre, gyerekeikre kell gondolniok, akik otthon várják őket, az apró hegyi falvakban, irgalmatlanul befűtött kis szobákban, melyeknek minden fala tele van aggatva szentképekkel... A legelől menők lába mind nehezebb lesz, amint az ellenség felé közelednek, de megállni, megfordulni nem lehet, mert a hátulról jövők nyomják őket előre.

Egyszerre a ropogás erősebb lesz, az elől szaladók közül néhány meginog, felordít, s elbukik. Oldalt, az erdőből, villódzó fény, füst csap elő s hallatszik a kiáltás: Feuer! Saját tisztjeik is ordítóznak, de erre senki se figyel, a lábak most már önkéntelenül megtorpannak, s visszakanyarodnak, annál is inkább, mert a nyomás hátulról megszűnt, szemközt viszont hosszú szuronyok tűnnek föl az úton, melyeket lobogóköpenyes, csizmás, futólépésben közeledő vadászok meresztenek maguk elé.

Az az ellenállhatatlan sodrás, amely a csapatot eddig előre vitte, most irányt változtatva hátrafelé söpri az embereket, — tisztjeik hiába kiáltoznak zürzavaros vezényszavakat, s Kempelen főhadnagy hiába csapkodja lovaglőostorával dühödten a futókat: az arcukba suhintó ostor csípését szinte nem is érzik. Görgey a huszárokat rendeli előre, nem az ellenség ellen, hanem hogy útját állják a futóknak s azok cifra káromkodások közepette vagdalkoznak topogó paripájukról aláhajolva s a kengyelvasból dühösen ki-kirúgva. De eredmény nélkül: a gyalogok rémülettől tág szemében összeroskadó bajtársaik eltorzult arca, fölszökő vére fehérlik-piroslik, — mást semmit sem látnak, semmit sem hallanak. Szinte önkívületben rohannak alá a lejtőn, átbújva a huszárolok hasa alatt, négykézláb kúszva az iszapos árokban, fölkapaszkodva az erdős oldalba s a fák védelme alatt csörtetve lefelé. Megállítani nem lehet a rémületfojtogatta embereket, inkább ők ragadják magukkal a lovasokat s az ágyuk legénységét.

Görgey leszállva lováról, sápadtan s rikácsoló két-

ségbeeséssel próbál maga köré gyűjteni néhány embert: tizet, ötöt, vagy akár csak kettőt, akik szembefordulnának a szuronyosokkal. Egy futónak kabátját ragadja meg, hogy visszatartóztassa, ám csak a kabátszárny marad kezében, gyászos rongylobogóként. Néhány tüzer még ott áll az egyik mozdonyából kiakasztott ágyú mellett, s a tömőrúddal próbálja a csőbe belökni a golyót: de az sehogysem akar előre csúszni. A tűzmester végre rájön, hogy az újonc tüzerek izgalmukban fordítva tették be a töltényt s a tömőrúd horgával kihalászva a golyóbist, újból kezdik a hosszadalmas műveletet. A vezér maga is közéjük ugrik s félrelökve az irányzót, rekedten adja a parancsot a lafetta mozgatására.

— A kanócot! — kiáltja, s akkor észreveszik, hogy a fiatal, pirosképű fiú, aki az égő kanócot tartotta, mellrebukva hever a sárban, s körülötte a fekete, latyakos föld mindjobban átvörösödik, a kanóc pedig sercegeve utolsót lobban a vértől és víztől átázott talajon. A puszkagolyók most már sziszegve csapkodnak körülöttük: a tűzmester gyomrához kapja hatalmas tenyerét és széles szája a borzas bajusz alatt fájdalmas, ijesztő gyermeknyekergéssel legörbül. Tenyere alól csorog a vér s a nagy test egy nyekkenéssel az ágyúcsőre dől.

— A tölténykocsi mögé, — hörgi Görgey s egy ugrással az útfélen álló széles szekér mögött terem, hogy a golyóktól védje magát. — Valaki fusson hátra segítségért! Az ágyúkat meg kell menteni!

De senki sem felel: senki sincs mellette, csak néhány földbefúrt arcú, vagy sárga orral ijesztőn rámeddő hulla. Háta mögött a meredek úton lerohanó csapatok zúr-zavaros lármája, egy-egy rettenetes sivítás, vágató lópaták s robogva távolodó ágyúkerekék dübörgése s hirtelen döngő robaj, lovak síró-vonító nyihégetése, emberek üvöltése hallatszik: egy elragadott ágyú nyilván a mélységbe zuhant.

S körülötte senki. Csak a halottak, gyorsan meg-alvadt fekete vércsíkkal állukon s alig nyögő, súlyos

sebesültek, sárbamertült, görcsös ujjakkal kabátból ki-nyúló, sápadt kezefejük végén.

— Egyedül vagyok, — gondolja Görgey s kezét lassan homlokához emeli. A feje hideg; az izgalom, a harag, a kétségbeesés lázát az az egy pillanat, amíg körülhordozta szemét a hullákon, elsöpörte. S a jeges hidegség lassan ereszkedik alá, — úgy érzi, a torkán át, — szívére, s le, egészen lába ujjáig. Szeretne valakire gondolni, akit szeret, szeretné, ha hirtelen fölcsapódna emlékezetéből egy arc, egy nőé, egy baráté, egy rokoné, amely melegséggel tudná előnteni jegekbe merült szívét. Szeretné, ha egy gondolat suhanna át agyán, egy népre, egy országra, egy hazára, amely föloldozná ebből a dermedtségből. De senkire, semmire nem tud emlékezni, akihez és amihez valaha köze volt: fehér hómezőkön áll, roppant jéghegyek között s csönd van.

— Egyedül vagyok — mondja most újból, majdnem hangosan, s tulajdon hangja rezzenti föl kábulatából. Agyán villámgyorsan rohannak keresztül-kasul a gondolatok: odaállni egymagában a megtöltött ágyúhoz, kánócot gyujtani s fölvenni a harcot ezer ellen; vagy lerogyni a halottak közé s jajszó nélkül túrni, hogy gerincére gázoljanak a vadászcizmák; vagy hátat fordítani mindennek és futni, futni, futni...

— Meghalni... — feleli mintegy önmagának, s arcát a szégyen, keserűség és életundor hirtelen rángásával tenyerébe rejti.

Egy pillanatig szinte csönd van, a menekülő csapatok zaja már alig hallatszik, — de szemben vele hirtelen zavaros hurrá-kiáltások zendülnek föl: s az útkanyarnál, egészen közel, föltűnnek a szuronytszegező vadászok.

Görgey testén újból végigfut valami villamos rángás, de ez most az ösztön parancsa: menekülni! Hirtelen lendülettel átveti magát az útszéli árkon s fölkapaszkodik a meredek oldal fáinak közé, hogy a sűrűség védelmében elmeneküljön. Lába meg-megcsúszik a nedves földön, a görcsös gyökerek közt, elbukik, s föláll, s fától-fáig botladozva összevérzi arcát a bükkfák megrepe-

dezett kérgén, amint feje a fatörzseknek nekicsattan. A tenyere is sáros és véres, melle szúr és zihál, s az úton mind közelebb hallja az ellenség lábdobogását. Le kell térni megint az útra: a sűrűségben lehetetlen az előrehaladás. De itt már oly meredek a hegyoldal, hogy lekapaszkodni sem lehet, csak leugorni. Ugrik, s levágódik a csatakos országútra. Fájó tagokkal tápászkodik föl s fut tovább. A vadászok csaknem a sarkában, golyóik ott sivítanak feje körül, — az erősen lejtő hegyiúton ment csak meg, amely minden lépésnél a célvonal alá süllyesztí.

Szörnyű versenyfutás!

Nem volna-e jobb szembefordulni s belerohanni a szuronyokba?

Most útkanyarulat következik, s amint Görgey befordul, Kempelen rohan felé vörös arccal, hadonászva, maroknyi csapat élén. Egy csapat gyalog s néhány huszár: egész hadsereg! Görgey megtorpan s kínos-fanyar mosoly vonaglik végig arcán. Hát még nincs minden elveszve? Mikor őbenne már minden összeroppant? Nos hát, próbáljuk meg!

S mintegy részegen odafut Kempelen mellé s föl-ordít:

— Utánam!

A golyók, melyek eddig füle mellett duruzsoltak el, most szembe sziszegnek.

— Utánam! — hangzik a vezér őrjöngő kiáltása. — Ne féljete, nem fog rajtunk a golyó!

De a csodajósló biztatás varázsa nyomban semmivé foszlik, mert ebben a percben két ember is elbukik közvetlen közelében s a többi riadt hőköléssel hátrálni kezd. A vezér érzi, hogy most már mindennek vége s elfödi arcát. Mindenki fut s Kempelen, meg egy kidőlt lovú huszár kétoldalról őt is karon ragadják s vonszolják magukkal. Szinte eszméletlenül engedi vonszoltatni magát s a segédtsízt mormolását csak valami tompa zúgáson át hallja:

— Mára vége!

— Vége örökre... — dadogja Görgey, — örökre...

Izzadt homlokáról leveszi a magas csákót. A csákón elől is, hátul is egy-egy lyuk.

— Mért nem lejjebb egy centiméterrel? — sóhajtja...

Az üldözők elmaradnak, tán vissza is fordultak. Az út kiszélesedik, a közelben kis falu tetői füstölögnek. A felvégen szekér várja a sebesülteket. De azokra hiába vár, azokat senki sem hozza már idáig. Kempelen s a huszár gyorsan föltuszkolják a kocsira a táborno­kot, aki fadarabként esik végig a szalmán. Aztán a löcsbe kapaszkodva maguk is föllábalnak s a kocsis lovai közé cserdft... Menekülő, rémült emberek s elszabadult, össze-vissza nyargalászó vad lovak közt viszi a rázós szekér a vezért...

*

...És most hátrálni, futni tovább! Guyon fegyelmetlen seregével nem tudta tartani állásait s kénytelen volt odahagyni a kincses Selmechányát. Piller osztályainak is indulnia kellett az unalmas Zólyomról, — s Aulich serege egyszerre el volt vágva a többi seregtesttől s fogva maradt Körmöcbánya tornyos kalitkájában. Körmöcről Besztercebánya felé, — ahová Görgey csapatait vonni akarta, — szabad területen csak egyetlen hegyiösvény vitt, majdnem háromezer lábnyi meredek sziklacsúcson keresztül, melynek megmászására a környéki lakók is csak hébe-hóba szánták el magukat s szekeret, szánt csak szétszedve lehetett ott átjuttatni. A meredek csúcson sohasem is juthattak volna át Aulich ágyui, társzekerei, — de a csúcs alatt régi alagút vezetett, mult idők tárnája, amely sok helyütt már beszakadt, benőtt fával s évtizedek óta járhatatlan volt. A lakosok rettegve kerülték omlott bejáratát, félelmetes babonák jártak a feledésbe merült tárna titkairól, — de a nagyon öregek még emlékeztek rá, amikor kocsijuk vidáman zörgött át a pompás alagúton. Görgey, aki nagy kerülővel, az utolsó percben ért Körmöcre,

nem rettent meg a babonáktól s nem rettent meg a magas, hóval borított, járhatatlan hegyi utaktól, — az ösvények havát letapostatta hegyi lovakkal, ellapátoltatta utászaival, a bedőlt alagutat megtisztította, kivágott fákból ácsolt gerendák segítségével megerősítette a hegyekben élő favágókkal, bányászokkal. Huszonnégy óra múlva, egy hideg januárvégi éjszakán nekiindulhatott a sereg a fantasztikus útnak.

Az éjszaka sötétségében vörösen lobogó fáklyák világítottak, amelyek közül hol egyiket, hol másikat oltotta el a szembefúvó éles szél s a nedvesen szállingózó hó, — de azért a menet meg nem állt. A lovak feszülő inakkal vontatták fölfelé a harminc ágyút, s a lőszerkocsikat s az emberek hátukat feszítették a saraglyának s öklükkel kapaszkodtak az ágyúkerekék küllőibe. A huszárok leszálltak lovukról s kantárszáron vonszolták maguk után az élesrevasalt állatokat, de a sötétségben, a tolongásban, a szűk úton még így is lefordult egy-egy ember, egy-egy ló, egy-egy szekér a szakadékba s menteni nem volt most idő! A keskeny alagútban egyenként haladtak a menekülők, a tűzerek végigfeküdtek az ágyúcsöveken, a huszárok ráhasaltak lovukra, s a fáklyák kormos-rőt világossággal töltötték be a nyirkos folyosót, melynek hepe-hupás, csöpörgő falain színtelen férges futottak a fény előtt. Az olvadt hó tocsogott a bakancsok alatt, a lópaták dübörgése félelmetes visszhangot vert: de a fakó arcokon nem volt félelem, hanem diadalmas öröm, a halálból menekülők sápadt, gyötrött öröme. A tárna tátott szájjal bámult a gyomrába vonulókra, — aztán kiürült, az utászok kiszedték a roskatag falakat támogató ácsolást, gerendákat s puskaporral fölvetették az egészet. Ember ne járjon nyomukban, legyen a babonás pokol-csatorna ismét a babonáé s villogszemű, sötétben élő madaraké.

Besztercebányán egyesült a négy sereg, de nem azért, hogy megpihenjen, hanem hogy tovább hátráljon. Ismét hófedte, hatalmas hegyeken, iszonyú szakadékok partján, szédítő, síkos utakon, mély hegyi patakok fő-

lőtt ívelő rozoga hidakon vonultak, néhol szétszedve a terjedelmesebb járműveket, néhol nagy ügyyel-bajjal eresztve alá a lejtőn a nehéz ágyúkat — s ázva-fázva mégis csak loholtak tovább. A hadat végtelen szekérsor követte, megrakva a bányavárosok kincseivel, ónnal, rézzel, arannyal, ezüsttel, ruhával, fegyverrel, élelemmel, — lefoglalt állami javakkal s a kereskedővárosokban beszerzett készletekkel. Olyan volt a végeláthatatlan menet, mint egy roppant kígyó, amely megrettenve teke-reg az országúton.

VII. FEJEZET.

A régi jezsuita-ház ablaka alatt rekedt őrmester-hang károg: „rechts-um!“, „links-um!“ s a hangra kidüllesztett mellű fiúk kapkodják fejüket jobbra-balra, mintha az őrmester rikkantása öreghangú dongó volna, amely fülük körül alkalmatlankodik. Arrébb a tábori kovács csilingelő kopácsolással lovat patkol; a ló, a kovács térdén nyugtatva negyedik lábát, elgondolkodva várja a megszo-kott procedura végét s fekete, nedves orrlyukán át zab-szagú füstöt fuj a hidegben. Még arrébb nyájasképű, törékenyléptű borjak haladnak végzetük felé, rivalgó mészároslegények kíséretében, nem sejtve, hogy hol-napra hatalmas kondérokban fog rotyogni gyenge hú-suk, paprikával és vöröshagymával bőven elkeverve. A vártér túlsó oldalán, a fegyvertár előtt, apró hordókat görgetnek a kékbugyogós tüzérek tompa dübörgéssel: nyilván puskaport szállítanak a bástyákra.

A sokféle zaj csak fojtva hat föl a kaszárnyává vedlett régi kolostor bolthajtásos szobájába, amelyben most cseppet sem istenes káromkodások közepette, a meglepetés kurta szisszenéseivel s a diadal apró kacajaival verik a kártyát a lipótvári védőrség tisztjei. A sűrű füst, amely a hosszúszerű pipákból s a parázsló szivarokból árad, fátyolt von a nagy feszület elé, amelyről töviskoszorús

Krisztus néz fájdalmasan a mennyezet pókhálóra, — a játszóknak csak egymás véres szemét s lapotkivágó görcsös ujjait látják és a festett kártyák tarka-barka ábráit. A mocsorgó asztalon néhány pohárban erősillatú sárga bor himbálózik, — az asztal melletti sarokban három-négy üveg már üresen áll vagy hasradólva fekszik s utolsó cseppjeit a szomszjas deszkapadlóra csorgatja.

A bankot, a „lengyel bankot“, egy göndörfürtű ifjú adja, akinek szépvágású szájából, nedves, fehér fogai közül finom francia szitkok hullonganak: az öröm mosolygó szitkai, mert a „lengyel bank“ arról nevezetes, hogy mindig a bankár nyer, s a fehérbőrű, szőke főhadnagy nyilván ezért hozta magával e nagyszerű játék ismeretét Lengyelországból. Mellette Mednyánszky László zongoráz hosszú ujjával a festetlen asztalon s egymásután gurítja az ezüstforintokat a halványpirosra gyúlt arcú bankár felé. Másik oldalán a potrohos Zinner őrnagy, valóságos veterán a fiatal tisztek közt, csapkodja vastag, szőrös, kurtaujjú mancsával a kártyát s öszes-vörös pofaszakállal, melyet tömött bajuszával egybesodorva visel, meg-megreszket a hatalmas állkapocs csikordulásai közben. A játszóknak mindegyikének megvan a maga gibice; Mednyánszky mögött Gruber kapitány pödörgeti kis barna bajuszát szóltalanul: komoly, csendes fiatalember, mint a gibic, aki szomorkás-szelíd, barna szemével csak nézi László lapjait, de óvakodik tanácsot adni, óvakodik jó lapnál ujjával pattintgatni s rossznál riadt pislogással kijejteni szájából a szivart.

Átmenő vendégei is vannak a szobának, mert a szomszédos szobákban hasonló csaták folynak s a gibicek nyughatatlanok: minden ütközetnek szeretnének szemtanúi lenni. Most is egy köpcös, hirtelenszőke kapitány jelenik meg az ajtóban, kikapcsolt gallérral, kissé keresztbeálló szemmel, de úgy látszik, nem a kártyát jött nézni.

— Őrnagy úr kérlek, — kunyerál dadogva, — még egy üveg bort utaltassál ki kivételesen, kérlek alássan.

— Mi az megint? — horkan föl Zinner őrnagy, aki

az ellátás legfőbb parancsnoka, — azt akarod, hogy az ellenség szomjan veszejtse a várat? Egy gyűszűnyit se... Abtretien!

A kapitány, aki nem más, mint Starhemberg Pista, tétován keres érveket:

— Hát inkább az ellenség igya meg a borunkat?

Erre már Mednyánszky is fölkapja a fejét:

— Az ellenség ide sohasem fog bejutni... Miféle beszéd ez?

— Még megérhetjük azt is, — mormolja Zinner őrnagy; az ifjú gróf pedig, mintha Lászlóba vetné minden reményét, régi testőrpajtásába, a korholást hallatlanba véve hozzá fordul:

— Őrnagy úr... édes öregem... — nyögi panaszosan.

Mednyánszky megvetően vállat von s nyakon fogja az asztalon álló félig telt üveget.

— Ezt elviheted... nesze... — mondja fanyalogva.

De Zinner szabad kezével megragadja az üveget alulról:

— Ez az én üvegem... A tieteknek már fuccs... Ezt nem adom...

— Ugyan, öregem... — szól László s kihúzza a síkos palackot az izzadt marokból, — neked elég volt... hisz te ittad meg az enyémet is... még megüt a guta...

A kövér őrnagy azonban csak kapkod az üveg után, míg végre a szomjas Starhemberg gróf győz, s elkapva a flaskát, gyorsan távozik.

Zinner megcsapkodja öklével az asztalt s lomhán megemeli testét, de lusta egészen fölállani s nehézkesen visszazöttyen székére, a flaskó fölött egy legyintéssel napi-rendre térve. Haragosan emel, ám egyszerre földerül az arca, tömpe orra még kisebbre gyűrődik és sárga fogai mind elötűnnek.

— Három ászom van... Fuccs a banknak, Schubertkám!

Az elvesztett borosüveget már el is felejtette s jókedv-

vel hörpinti ki a poharában maradt kortynyi italt. A gibickek elégedetten fujják a mennyezet felé a pipafüstöt.

Schubert, a lengyel, úgy csinál, mintha nagyon le volna sujtva, szitkozódik és mégis mosolyog, de közben szépen elrakja ezüstpénzeit, kihúzza mellényéből bankótárcáját s ropogós Kossuth-bankókkal kifizeti a bankvesztességét.

— Voilá!

Az őrnagy sandán nézi a szép új pénzeket, kesernyésen nyerít egyet, majd szótlánul zsebregyűrve a nyereséget, föláll s távozik.

Egy percig furcsa csönd van, aztán Schubert hangosan, csengő nevetéssel föl kacag s nevetése mindenkire átragad: nevetnek a tréfán a forradalom katonái, akik talán a forradalomért fognak lógni mind az akasztófán, — noha nem hisznek a forradalomban, nem hisznek a maguk forradalmiságában, s mindennek szimbólumaként nem hisznek a Kossuth-bankóban.

Mednyánszky az egyetlen, akinek illúziói érintetlenek, s csak ködösen lappang benne a nagy hahota keserű fonákjának tudata. Ám a nevetés fizikai gyönyöre őt is elragadja. Föláll nevetve, karját könyökben behajlítva megropogtatja, derekát kihúzza s egyszerre föllángol izmaiban valami kamaszosan ficáncoló tűz. Öklével megdöngeti Schubert hátát, aztán derékon kapja a lengyelkét, aki alig válláig ér s karcsú, mint egy leány, s előbb föl emelve őt a levegőbe, szétterpesztett lábbal óvatosan leereszti a nem éppen tiszta deszkapadlóra.

A lengyel még ott is nevet s fürgén tápáskodik föl, László öntudatának alján pedig nagyon messzinek tűnő nyári délelőttök derengenek, amikor Máriával futkosott hűvös szobákban, fölboruló bútorok közt, s egy nagy kertben, amely tele volt virágillattal, rovarok zsongásával, madarak csevetelésével s az ifjú vér hallhatatlan dalával. Hirtelen, — maga sem tudja miért, — valami kába szomorúság szállja meg, szíve elnehezedik, tagjai megsibbadnak, s lassú, nehéz léptekkel kimegy a füstös, borszagú, zsvajos szobából. A korbáltba kell kapaszkodnia,

miközben lefelé megy az emeletről a maga szállására, olyan gyöngének és súlyosnak érzi magát. A kis cellaszobában leül az egyszerű vaságy szélére, két tenyerét térdére ereszti s fejét előre ejti. Sokáig ül így gondolatok nélkül, aztán arcát kezébe rejtve, oldalt dől az ágytakaróra, amely durva szövettel kellemetlenül horzsolja homlokát.

— Én rossz ember vagyok . . . — motyogja félhangosan, a pokrócot nyálazó szájjal, — én sokat vétkeztem . . .

S mintegy önmagának szóló gyónásra készülve, igyekszik fölidézni magában a bánatot vétkeinek rengetege fölött. De mit is vétkezett? Hirtelenében nem jut más eszébe, mint hogy a napokban többet ivott a kelleténél, holott megígérte Máriának, hogy mértékletes lesz. E fölött szörnyű bánatot érez s magában szépen megkérleli Máriát, arcát két kezébe véve, de a lelkében fölmerülő kép eszébe idézi, hányszor csalta meg jó kis asszonykáját idegen nővel . . . Nagy haragot érez önmaga ellen, szeretné falba verni fejét, de ugyanekkor komolyan-sírósan-nevetősen elébe tűnik a sok női fej s a sok fehéren fénylő, mezítelen test, amelyre az asszonytalan vár kényszerű bőjtjében annyiszor vágyakozott . . .

— De hiszen férfi vagyok, — gondolja daccal s a fekvésben elkábult fejét fölemelve, két tenyérre támaszkodik. — Mi az én bűnöm?

Mégis, — titkos lelkifurdalással, — szükségét érzi, hogy kivége az asztalfiókból Mária utolsó levelét, melyet a körülzárolás előtt kapott tőle s melyben azt írja, hogy Árpádkának megint új foga nőtt, s hogy már egészen egyedül tud járni, s hogy új szava is van: „üff“, ami egyébként vizet jelent.

— Üff . . . — mondja magában I.ászló elérzékenyedve s szórakozottan szájához emeli a pohár vizet, amely az asztalon áll: de amint a pohár hideg pereme ajkát érinti, észretér s mégsem iszik.

— Nem . . . nincsenek rossz emberek . . . — elmélkedik, — mindenki jó . . . és én is jó vagyok . . . Semmi se számít . . . én Máriát szeretem.

S a nagy szarkalábakkal teleírt papirost arcához szorítja és úgy érzi, mintha Mária hűvös, síma bőre érintené most arcát.

— Máriát szeretem... — ismétli magában, — ő jó... és én is jó vagyok...

*

Hideg, tiszta reggel, a szél nehézkesen lendül, mint a fagyban gémberedett madár szárnya. A bástyán népes tiszti csoport áldogál s kézről-kézre adják a messzelátót, amelybe kíváncsi, összevont szemek kukucskálnak. Az éjszaka alatt a havas, sík talajból köröskörül földsáncok nőttek ki, melyek még most is egyre növekednek; a messzelátóval jól lehet látni az ásók ezüstösen csillogó csúcsát, amint fölhányják a kiásott földet a sáncok tetejébe.

— Nagy ostromra készülnek, — mondja Mednyánszky őrnagy a látcsőbe nézve, s hangjában némi aggodalommal, — csak azt nem értem, miért ásatják a sáncokat lőtávolon kívül.

— Talán az új messzehordó mozsarakkal fognak löni, — találgatja Gruber százados.

A rejtelmes ágyúszörny emlegetésére szinte összeborzadnak a katonák, mint mikor a gyermeknek elalvás előtt tűzokádó sárkányról mesél a dajka, — egyikük sem tudja pontosan, milyen is a tüzérségi technika e rettegett csodája, s mire képes.

— Uraim, — mondja Ordódy őrnagy, a várparancsnok, — úgy látszik, elérkeztünk a végső órához. A várat fel kell adni: más megoldás nincs.

És hátrakulcsolt kézzel, elbiggyesztett ajakkal szomorúan bámul a messzeségbe, az ellenséges sáncok felé, amelyek mögött talán most ő is ott állhatna, bárha csak főhadnagyi rangban, ha a balszerencse nem zárja jóformán a háborúskodás kezdete óta ebbe a nyomorult váracskába.

— Ez ellen a megoldás ellen pedig a leghatározottabban tiltakozom, — mordul fel ingerülten Med-

nyánszky, — s amíg élelmiszerünk és municiónk van, semmi okát nem látom.

Ordódy már megszokta ezeket a tiltakozásokat: minek is vitatkozni, utóvégre azért küldték ide ezt a hepciás gavallért, hogy ellentmondjon neki.

— A municiónkat akár megehetjük s a kenyereinket kilődözhetjük, — felel mégis fanyarul, — erre a távolságra úgysem tudjuk a tüzelést viszonzni.

— Nem is ez a fontos, — pattog László s arcán már piros foltok égnek. — Ha be akarnak jutni a várba, majd közelebb kerülnek... Ha meg nem akarnak bejönni, csak lödözzenek: ezeken a falakon nem fog az istennyila sem...

A tisztek nem szólnak bele a parancsnokok vitájába, csak Schubert főhadnagy tesz pergő szóval kétélű megjegyzéseket. A mostani zavaros világban nem lehet tudni, holnapra ki kerekedik felül s ebben a játékban a fejük a tét. Ha Görgey fölszabadítja a várat, bizonyára kurtán bánik el azokkal, — már ismerik az ő gyorsan nyakbarepülő kötelét, — akik a vár feladása mellett voltak. Ha meg Simunic veszi be, ő sem fog kesztyűs kézzel bánni az ellenszegülőkkel. Már így is sok van a rovásukon: decemberben is kaptak felszólítást, hogy adják meg maguk, januárban is, de Mednyánszky egyre Görgeyvel fenyegetődzött s akkor úgy álltak a dolgok...

De maguk az örök vitázók se folytatják most hiábavaló vitájukat: mindnyájuk figyelmét a kapu felé közeledő kis csapat vonja magára. A kémszemlére kiküldött néhány lovas kocog hazafelé, akik furcsa fogollyal szaporodtak: terebélyes asszonyosság, hátán puttonnyal, két karján kendővel letakart kosárral billeg köztük szaporán.

— Kémet fogtak a fiúk, — mondja fölcsillanó szemmel Ordódy s olyan mozdulatot tesz, mint mikor a csirkének kicsavarják a nyakát. — Majd megnézzük, mi van a szoknyája alatt.

A fiatalabb tisztek vihognak, de az őszbecsavarodó Zinner őrnagy is vidoran csettint nyelvével.

— Azt hiszem, itt fenn eleget láttak az urak, — folytatja a várparancsnok szétmutatva nyitott kezével, mintegy utolsó meggyőző érvül a maga igaza mellett, — most gyerünk le, fogadjuk az asszonyságot.

Ideje is, hogy odébb álljanak, mert az osztrákoknak már feltűnt a bástyafokon álldogáló népes csoport, — távoli füstfelhő rebben ég felé, nyomában tompa pukkanás hangzik s a sáncon már sercegve, szökdelve gurul végig a vasgolyó, amely lassudó keringéssel megáll egy pocsolva közepében.

A tisztek közül az ijedősebbek ugranak egyet, Schubert riadtan lekapja fejét, mintha fölötte húzna el a golyó, aztán zavartan körülnéz s igyekszik tréfával leplezni önkéntelen mozdulatát:

— Jó reggelt, — szól rá a döglött gránátra, — uraságod korán ébredt! Isten önnel! Fulladjon meg.

Az iroda tiszta padlója egy-kettőre tele lesz sáros lábnyomokkal, amint a tisztek betódulnak, noha ugyan-csak topognak, bokáznak a küszöbön, hogy a havat lerázzák csizmájukról. A kifúlt asszonyság, amint a katonák belökdösik, olyan rémült szemmel áll meg közöttük, mintha a pokolba jutott volna, ahol mindjárt elevenen megégetik. Puha halinacsizmája tele folttal, s nagy kendői közül csak egy barnapiros, csillogó karika látszik ki, olyasfélekép, mint valami zsiros lángos. A lángos most meghasad, s mintha fehér bele fordulna ki, úgy tűnek elő az asszony fehér fogai. Szapora szóval előadja, hogy markotányosnő, egy Bécs melletti faluból való, s élelmiszerért volt valamelyik majorban, amit most akart a sáncoknál dolgozó legénységhez vinni.

— Nohát majd megtapogatjuk egy kicsit, — mondja Ordódy barátságatlanul, s a szolgálattelvő őrmesterhez fordul. — Hé, nézd csak meg, mi van a kosárban.

A kosárban azonban nincs semmi más, mint aszalt szilva, aszalt körte s pár üveg pálinka.

— No, te ugyan sovány koszton tartod a legényei-

det, — állapítja meg Ordódy s még mond valami durvaságot.

— Hát a puttonyban? — kopogtatja meg Mednyánszky a nő hátára szíjjazott nehéz puttonyt.

Leveszik: zsíros krumplisztészta van benne meghintve mákkal s már egészen jeges állapotban.

— Hát ez mi?

— A tüzer urak nagyon kedvelik, öt krajcár egy sapkával.

— Az nem drága, — mondja Zinner s undorral nézi a fagyott zsírtól csillogó barna tésztát. Aztán rosszkedvűen elfordítja róla tekintetét.

— Kiönteni a disznók elébe, — rendelkezik Ordódy kegyetlenül, — s megnézni, mi van az alján.

— Mi volna, kegyelmes tábornok úr? — siránkozik az asszony s lángosarcából kiserkednek a zsírcseppszerű könnyek, amint a drága ételt két markos legény kicepeli a szobából.

Csakugyan, abban sincs semmi, a szoknyák alatt se, ahova az őrmester az asszony minden visongása ellenére alaposan benyulkál, még a csizmában sem, amelyből nem éppen rózsailat árad, amint a vaskos lábakról leráncigálják.

— De azt csak tudja, hogy az ostromot mikor akarja kezdeni a német? Mit beszélnek a katonák?

— Azt beszélik, hogy holnap délben fognak löni, az van a parancsban.

A tiszték összenéznek, s vonásaik hirtelen kiélesednek. Ordódy szeme sarkából gúnyosan Mednyánszkyra pislant s kifordított tenyérrel az asszony felé int, mint az ő mindenkori igazának kétségtelen bizonyítékára.

— Nohát csak löjjenek, — mondja László, — ál-lunk elébe.

De senkisémet helyesel, még csak egy fejbólintás sem jelzi, hogy valaki egyetért vele a tiszték közül. A mar-kotányosnéhoz még néhány kérdést intéznek, s aztán elvezetik. Az asszony ég felé emelt karral távozik s keser-

ves lamentálása, amellyel elveszett készleteit s a maga meg nem érdemelt sorsát siratja, mind messzebről hallatszik, míg egészen el nem hal a vastag falak közt. A szoba rideg nappali fényében csüggedt, tehetetlen emberek ülnek az asztal körül szótlanul; mindenik arra gondol, milyen sors vár rá: kegyelem? békés elvonulás? vagy börtön? lefokozás? akasztófa?

László nem sokáig bírja ezt az elszontyolodott hangulatot. Kemény léptekkel, melyeknek döngése úgy hat a csöndben, mint dacos tiltakozás, otthagyja őket s ráadásul úgy vágja be maga után az ajtót, hogy a lepotygó vakolat csörögni kezd az ajtóbélés mögött.

*

Lipótvár ötágú csillagát, hatalmas, faragott kövekből egyberótt bástyáival, kazamaták nélkül építették valamikor, — elégnek vélték az őrség védelmére a kemény falakat, amelyeket valóban csak karmolni tudnak a huszonnégy fontos golyók. A védőrség elhelyezésére tágas négyszögű épületek szolgálnak a vár piacán, — ezeknek falában már tátong itt-ott egy-egy reparálatlan, golyóütötte lyuk, vakolatuk sok helyütt le van verve, ablakaik sem mind épek: egy egész sor fatáblával van beszögezve. A rongált, ostromviselt laktanyákban mégis víg élet folyik esténként. A német sorkatonaság között van néhány öreg, sok országot megjárt tűzér, aki a katonaélet darabos tréfáit, durva örömeit épp oly jól ismeri, mint az ágyukezelés sok csínját-binját. A magyar fiúk tanulékonyak s a várparancsnok nem akarja rontani az ártalmatlan multságokat, amelyek egyben hivatva vannak fönntartani az unalmas őrszolgálatban elfásult emberek jó hangulatát.

A szabadnaposok hát megszokott játékaikat úzik a nagy hálóteremben, melyet az ablakdeszkákra állított mécsék csak rosszul világítanak meg. A piccseken szanaszét ülnek-állnak a nézők s tömegüket még sú-

rübbé teszik a hátuk mögött, a falon imbolygó hosszú árnyak.

A vörösképű tűzmester, a fő tréfacsináló, akinek nagy golyóbisfeje nyak nélkül ül izmos, tömzsi törzsében, a terem közepén vastag mutatóujját rázva oktatja a nézőközönségből előhívott inci-finci al-ágyust teendőire:

— Két kés veszel kezébe... így... ide legugolasz... így... na most én önti víz lába közé... — s egy kantából vizet loccsant a legény lába közé a földre, ami már magában is komikus képzetkapcsolásokra ad alkalmat, s várakozó derültség morajlik át a termen, — ... így... na most vagdosol víz késsel... szo... szo... de én mégis föltörli víz... meglátol...

A legényke a víz fölött guggolva szaporán csapkodja késeit a nagy tócsába, a tűzmester meg fölgyűrve zubbonya ujját, — nagy keze, melyre kék szív van tetoválva, csuklóatlanul megy át szőrös, vaskos alkarjába, — oda-odakap a kések felé. Mindenki látja, hogy azt a vizet ugyan föl nem törli csel nélkül, de azt is tudják a komédia élvezői, hogy az egészből valami csalafintaság fog kisülni s izgatott érdeklődéssel, vigyorgó kíváncsisággal nyujtogatják nyakukat.

Valóban, a német addig-addig kipked-kapkod, míg el nem kapja a legényke két lábát bokában: a kis tűzér erre lehuppan a földre, s ekkor a tűzmester maga felé rántva őt, ülőkéjével feltörli a vizet. Az ablakok rezegnek a kacagástól, s az elismerő kiáltásoktól: „a betyár szentjit a németnek!“ „jól kitanálta, a keservit!“ A német gömbölyű vállát dobálva, szétterpesztett lábbal, hangtalanul röhög, s maga a kárvallott is, nedves üllepét tapogatva, bizonyos büszkeséggel vonul el a színhelyről, hiszen az ő ügyetlensége is hozzájárult a mutatvány sikeréhez.

A következő számhoz már egész csoport jelentkezik, fölbuzdulva bajtársuk sikeres szereplésén. A nézők egymást biztatják: „Fogj ki a németen, Jóska“ „Gé' hin Szepi!“ s itt-ott nemcsak noszogatják, hanem némi erő-

szakkal porondra is lökdösik valamelyik társukat. A jelentkezők mindegyikében él a titkos remény, hogy csakugyan kifog a németen, előre rájön a turpisságra, de ha nem, a mulatság akkor sem lesz kisebb. A német meg ragyás, fénylő gömbfejét magabiztos mosollyal hajtja félre, két kezével pattintgat, csizmája orrával kopog, csalogatva a szereplőket:

— Még... még... jöszni... csak jöszni...

Mikor aztán már együtt vannak vagy huszan, körbe állítja őket s megparancsolja:

— Mindenki csináli, ami én csináli... Csináli tö-rök bűnbánás...

S csúf arcát egyszerre kimondhatatlan szomorúság önti el, szemét lehúnyja s két kurta karját égre nyujtva panaszos hangon felnyög. A kör lassú topogással követi s híven utánozza mozdulatát és panaszos nyögését. A nézők között bizonytalan vihogás hallatszik itt-ott, de a többség nem nevet, arcuk felölti a mintegy megbűvöl-ten keringők fájdalmas arckifejezését s szájuk szinte panaszhangra nyílik. A körvezető most széttárja karját, fejét még mindig hunyt szemmel hátraveti, s újból ke-serves, elnyujtott vonítást hallat, mint egy haldokló müezzin. A vonítás húsz torokból ismétlődik. Aztán kar-ját keresztbe fonja mellén s az egész kör vele együtt imaszerű mormolással hajlongani kezd, amíg fejük el nem nehezül, mint borral megtelő pincetok. Hajlongva s szédülve menetelnek körbe s mormolásuk hol sóhajtva fölcsap a magasba, hol aláhullva dörmög mély medve-hangon. A nézők lába ütemes topogással kíséri a körö-zők topogását s nehéz lélekezésüket hallani a zsongó duruzsolással teli csöndben. Lelküket megdermeszti és pattanásig feszíti a játék, s talán csak egy perc kell még, hogy maguk is hajlongani és dudolni kezdjenek, rejtjel-mes szomorúság ártikulátlan nyafogásával.

A furcsa körtánc utolsó figurája következik most. A vezető parancsára mindenki elnémul, derekát előre-hajtja, fejét legörbíti s egy kézről-kézre járó sapkával megdörzsöli arcát. A szertartás befejeztével a bűnbánó

törökök sorba állnak, arccal a nézők felé. A tűzmester pedig gyertyát fog s a homályban elvonulva a sor előtt, mindegyiknek arcába világít.

Egyszerre viharozva tör ki a fölszabadult kacagás: a nevetőknek könnyei potyognak, a röhögők hasukat fogják, amint a feketére mázolt arcokba tekintenek. A bűnbánók is egy-kettőre megértik, hogy kormos sapkával törölgették meg arcukat, s maguk is csatlakoznak a kicsapongó örömujjongáshoz, fekete arcukból sárgásan elővillogó fogakkal. Most már nincs szükség a tréfamester mókáira, aki kezét két térde közé szorítva vihog néma rázkódással, s akit a fölgráló katonák részeg áradata valósággal elsodor; minden forr, kavarog a teremben, kiáltások, rikkantások, orrhangú kukorékolások hangzanak s a farsangoló tömeg gomolygásán át rivalgó trombitálással tör utat a zenekar.

Ez persze csak amolyan tréfa-zenekar: egy tucat ember, kicsinyek és hórihorgasok, inci-finciek és tenyeres-talpasak, valamennyi kifordított zubbonyban, melynek rongyos bélését káprázatos egyenruhának látják, pusztán azért, mert visszája a megszokottnak, s felkanyarított ellenzőjű sipkában, amely képzeletükben aranytól villogó, tollas dízsacákó talán. A hangszerek is képzeletbeliek csupán: egymás elé rakott két öklük a hársona, dobogó lábuk a dob, szájuk sarkába dugott két hüvelykjük a síp.

A zenekar zavaros zene-bonájára mindenki táncra perdül: táncolnak egyedül, kettesben, körben összefogózva, peregve, dobogva, figurázva, s nagyokat rikkoltva, hogy tagjaik dühödt rángásának tüzeit hanggal is élesszék.

Az ajtóba állított hallgatódzók egyszerre csendet intenek: de Mednyánszky őrnagy már percek óta a teremben áll, összefont karral, köpenyben, fején a tűzértisztek újmódi vörös-strucctollas, széles karimájú Kosuth-kalapjával, mire a terem utolsó zugába is elér a figyelmeztetés és lassan-lassan helyreáll a csönd.

— Katonák, — szólal meg László csengő hangon.

— a vár körül régóta hallgatnak az ellenség ágyúi. Az ágyúk pedig akkor a legveszedelmesebbek, amikor némák. Valami készül, katonák, talán az utolsó ostrom . . .

A fellázadt vérű katonák mintha hirtelen jebes esőbe kerültek volna. A csöndet egyetlen hang se töri meg, s ez a csönd mégis más, mint az előbbi: egyszerre megtelik dermedt megilletődéssel s a mellekben maradt riadalommal. Az állkapcsok megfeszülnek s a szemek tágtultan merednek az árnyékos arcú tisztre.

— De bármiként forduljon is a vár sorsa, — folytatja László, — nekünk csak egy kötelességünk lehet: megvetni lábunkat azon a helyen, amelynek védelmét ránk bízták. Nem férfi az, aki megfut a házából, ha rablók törnek be. Nem volnánk férfiak, ha utolsó csepp vérünkig nem védelmeznénk ezt a mi házunkat az idegen rablók ellen . . . Katonák, túrnétek-e, hogy a vár-árbócra a háromszínű lobogó helyett fekete-sárga zászló kerüljön?

A torkokon fészkelődik a „nem“ kiáltás, de csak sokára kiált fel egy hórihorgas diák-féle: „Nem tűrjük!“, mire gyenge visszhang felel a tömegből. A többségnek idő kell rá, hogy megértse, miről is van szó, mi is az, amit túrnek, vagy nem túrnek? A katonák közt németek és olaszok is vannak, akik egy kukkot sem értenek a lelkesítő szónoklatból s bizonytalan morgással kísérik bajtársaik moráját.

De László parazsat érez a gyenge morajlás hamuja alatt is, amelyet néhány erőteljes fúvással lángra lehet éleszteni.

— Katonák, — kiált s felemeli jobb karját, — akarjátok-e, hogy csúfosan megadjuk magunkat?

— Nem . . . nem . . . — kiáltoznak most már bátrabban mindenfelől s az abbamaradt tánc láza megint ott csillog a szemekben.

— Katonák, akartok-e az osztrákok bilincsbevert foglyai lenni?

— Nem . . . nem . . . nem! — zúg a felelet, s a karok felemelkednek a levegőbe, sipkát, csákót lóbálva.

— Katonák, — harsogja László torkaszakadtából és sötétvörösre gyúlt arccal, — akarjátok-e ezt a szégyent, elárult Magyarországot ti is elárulni?

— Nem... nem... — ordítják magyarok, németek, olaszok, lengyelek, tótok, — kiki a maga nyelvén, — s a szörnyű zsvajgásban sokan a priccseken dobognak, vagy egyhelyben ugrálnak, hogy a részegítő lármát fokozzák. A mécsek olajának, a meszelt falaknak, a megizzadt ruháknak szaga elvegyülve, tömören lengi át a nagy termet, de László semmit sem érez a bűzből, boldog mosollyal áll a terem közepén s szavakat keres még, de mintha a siketítő zaj őt is megrészegítette volna, semmi sem jut többé eszébe.

*

A hajnali álmok a legszebbek. Éjszaka, ha rossz álomból riadunk, vizes homlokkal s elhűlt szívvel igyekszünk lerázni a félelmetes lidércnyomás emlékét, — ha meg szépet álmodtunk, reggelre elfelejtjük. A hajnali álmok varázsos íze azonban elkísér ébredésig s gyakran egy-egy emlékünkből maradt álomfoszlány úgy él bennünk később, mintha valóságos élményünk volna. Hol láttuk? hol éltük? már magunk se tudjuk, csak valami fájó nosztalgiával sóvárgunk vissza a félig elmerült emlék színterére.

... Egy nagy kertben jár László, nagy kertben, melynek minden fája ismerős, és útjain mégis idegenül s tétován bolyong. Valaki ment előtte az ösvényen, de hogy merre fordult be, nem tudja. Mintha balra látná, — ám ahogy megindul utána, legázolva a virágokat, már úgy érzi, hogy a hátamögött van az a valaki, s csak meg kell fordulnia, hogy elkaphassa szoknyáját. De megfordulni nem tud, akárhogy erőlködik. Kiált, — de saját kiáltása hangját nem hallja, csak vékony női kacagást... Kie ez a hang: Máriáé? Liserlé? Charlotteé? Kataliné? Meg kell fordulnia! De nem tud. Hogyan lehet ez? — kérdi magát. — Bizonyára álmodok. Igen, álmodok, — gondolja most

már egész bizonyossággal, s ez a gondolat, mint egy varázs-szó, föloldja dermedtségéből. Egyszerre meg tud fordulni s ott látja egy kéznyújtásnyira Hedviget. Érzi, hogy szíve súlyos lesz, egyre súlyosabb, elviselhetetlenül súlyos. A lányt nem is látja egészen tisztán, csak a száját, — s megindul a piros, duzzadt, félelmetes száj után. De nem érheti utól... amennyivel közeledik hozzá, az annyival távolabb húzódik... s most egyszerre egy tó partjára ér... s a tó iszonyú dördüléssel összecsap felette...

— Mi volt ez? — motyogja László s szemét dörzsölve fölül ágyában. A dördülés még a fülében van s kótyagosan keresgéli a hirtelen semmivé foszlott álmképeket. Am alig néhány másodpercig ülhet így, arcán motozó kézzel, újabb dördülést hall, most már a valóság harsány erejével, s aztán megint újabbat és a pukkanások csakhamar fülsiketítő, szünetnélküli dörgéssé egyesülnek, amelyet csak egy-egy élesen sivítő hang szakít meg.

László egy pillanat alatt kinn van az ágyból s hálóingére rángatja föl nadrágját-kabátját, — a kikeféletlen csizmával rémülten szalad be a legénye ingben-gatyában.

— Alázatosan jelentem, ágyúznak... — nyögi a legény, de a gazdája rádördül:

— Én se vagyok süket! Öltözz, az istenfádat!

Az ablak üvege úgy rázkódik keretében, mintha minden pillanatban ki akarna hullani, az asztalon hangosan kocog a korsó és a pohár, kívülről zürzavaros kiáltozás, lábdobogás hallatszik.

A recsegő dörgés, amely úgy hangzik, mintha az ég akarna a magasban megrepedni, mind erősebb lesz, s a virradó égre fehér-szürke felhők emelkednek a távolban lassú méltósággal.

Amint László az utcára ér, sisteregve földbe csapó bombákat lát, melyek elől riadtan ugranak félre a katonák. A magasban sziszegés, sivítés, és fényes tűzcsíkok félelmetes játéka.

— Hasra! — kiált valaki mellette.

S egy csomó ember, aki a bástyákról rohant alá, egy

szempillantás alatt hasravágódik. A levegőben csattanva robban szét egy bomba, s szilánkjait szerteszórja az elnyúlt emberek felett. Ugyanekkor egy erős kar visszarántja Lászlót a kapu alá.

— Hová az istennyilába mész? Egy-kettő, le a pincébe: haditanács van!

A kapufélfának dőlve valaki gyermekes sírással sír: rendetlen ruhájában, borzas fésületlenségében alig lehet megismerni a csinos kis Schubertot.

— Megsebesültem, — nyöszörgi s vállán, a nyitott zubbony alatt, valóban piros folt növekszik lassan, mint egy vízbeejtett japáni rózsa.

— Hordágyat! — üvölt be a boltívek alá ugyanaz a testes férfi, aki Lászlót még mindig karjánál fogja: Zinner őrnagy. S már cipeli is társát lefelé a hoporcsos lépcsőkön a bombamentes pince-terembe.

— A vár feladásáról szavazunk . . . — mondja rosszkedvű oldalpillantással.

— Nem! Azt nem! — horkan föl László s bebotlik a terembe, ahol gyertyák világánál csaknem a teljes tisztikar jelen van. Egy másodpercig úgy érzi, hogy álma folytatódik s maga is lebukott valami tófenékre. — De miért éppen Hedvigről álmodtam? — gondolja s füle zúgni kezd s e zúgáson át hallja Ordódy szavait:

— Minthogy tehát most már Mednyánszky őrnagy úr is jelen van, aki eddig a vár feladását hevesen ellenezte, — remélem ezt az álláspontját e percben már megváltottatta, — fölteszem a kérdést: akarja-e a haditanács a várat a teljes pusztulásig tartani, vagy helyesebbnek látja reménytelen helyzetünkben kimondani: Lipótvár meghődol és Öfelsége kegyeibe ajánlja magát. Tehát: akarjuk a vár feladását?

A jelenlévők igent mormolnak, néhányan hangosan és nyomatékosan is megisméltik: igen!

László egy pillanatig dermedten áll, aztán rácsap az asztalra:

— Nem!

Ordódy fehér arccal, de jeges nyugalommal teszi föl a kérdést:

— Van még valaki az urak közt, aki nemmel felel?

Senki sem mozdul. László ökölbeszorult kézzel néz körül, de csupa ellenséges tekintetbe ütközik. Starhemberg gróf lehúnyja duzzadthéjú, álmos szemét, borzas, kerek fejét lecsüggeszti s úgy tesz, mintha elaludt volna.

— Tehát... — teszi öklét az asztalra Ordódy: kabátja alól kicsüng hálóinge ujja, ő is arra kapta rá ruháját.

— Nem... — hangzik most egy nyugodt, csöndes hang a sarokból; Gruber százados felemelkedik s miután kimondta szavazatát, újból leül.

— Tehát, — folytatja mozdulatlan arccal a parancsnok, — a haditanács harminchat szóval kettő ellen kimondta a vár feladását. Megbízom Zinner őrnagy urat, hogy mint parlamentter, egy szakasz huszár s egy trombitás kíséretében keresse fel az ostromló sereg parancsnokát határozatunkkal, amint az ágyúzás elül, amely nyilván csak előzetes bejelentése a híreink szerint délben kezdődő általános ostromnak.

— Tiltakozom! — üvölt fel Mednyánszky őrnagy és a nyál kiperdül száján izgalmában. — A legénység el van szánva utolsó csepp vérig védelmezni a várat!

— A legénység akaratát a haditanács akarata irányítja, — feleli Ordódy s ő is kiáltani kénytelen, hogy a pincébe is aláható mennydörgésszerű ropogásban hallani lehessen szavát. — Aki pedig a legénységet tisztjei ellen lázítja, súlyosan vét a katonai törvények ellen. Büntetése: halál!

— Pfu! Gyáva csürhe! — rikoltja László tehetetlen elkeseredésében, de elrekedt szavait talán nem is hallja senki a szörnyű zajban.

Most már nem tartja senki vissza, hogy ki ne lépjen a várpiacra. Az ágyúk dörgése lassacskán szűnik, ismét csak egy-egy távoli pukkanás hallatszik. A golyóktól gödrössé vált téren egy lelket se látni, csak néhány elbukott

halott vagy sebesült hever itt-amott. Az épületeken iszonyú rések tátonganak, a falak fehéren füstölögnek s a porfátyolon át belátni a szobákba, melyekben a szétroncsolt bútorokat vastagon fedi a vakolat, kötörmelék. A várkápolna színes ablakai szilánkokban hevernek az utcán, tornyáról a kereszt eltűnt s küszöbén ketten hevernek: egy vérrel mocskos, kifordult hasú galamb, s egy leszakított fejű ember. Szőrös, csuklótlan kezére, mely fehéren kapaszkodik az anyaföldbe, nagy kék szív van tetoválva: a tréfacsináló tűzmester. László is megisméri a kék szívről s odalép a fejetlen hullához, hogy utoljára kezébe vegye kezét. De az alvadtan csurgó vér sötét szaga orrába csap: hőkölve lép vissza, s félszeg mozdulattal előveszi zseb-kendőjét.

*

Délre, — a fekete-sárga zászló már fönn lobog a vár felett, — megjön a bizottság a vár átvételére. A piacon fősorakozó katonaság merev arccal nézi a berobogó hirtókat. Ordódy vezényli az utolsó gyakorlatot: „Lábhoz!“ „Imára!“ s azután gúlába rakják a fegyvereket s a tisztek egyenként leoldják kardjukat.

Mednyánszky őrnagy nincs jelen az átadásnál: szobájába zárkózott s reggel óta ott fekszik az ágyon, ruhástól, arca borulva.

Déltájban erélyesen megzörgetik az ajtaját: kábultan fölkel, ajtót nyit. Egy osztrák tiszt lép be s a kardját kéri.

László úgy néz rá, mint az örültre, a tiszt meg az ő tekintetétől ijed meg s egy lépést hátrál. Aztán mintha álomból ébredne.

— Nem adom meg magam, — motyogja mániákus daccal, s kiáltva ismétli: — nem adom meg magam!

S kardját kihúzza hüvelyéből, belevágja a deszkapadlóba, amelyben remegve, zengve áll meg.

De a kis szoba egyszerre megtelik nyolc markos, fehérszijas osztrák katonával, akik tisztjük intésére tódul-

tak be; László egy percig fölemelt ököllel áll a tétovázó emberek közt, aztán hirtelen megtört derékkal s lecsukló fővel előrenyújtja kezét, hogy ráverjék a bilincset . .

VIII. FEJEZET.

1849 február másodikán esett el Lipótvár. Mikor február ötödikén Görgey derékhada visszavonuló útján Lőcse városába érkezett, a vezér még mitsem tudott a vár elestéről, s arról, hogy a főlzabadult körülzáró sereg egy része szintén az ő üldözésére sietett. Csak annyit tudott, hogy az egyik ellenséges sereg a sarkában van, s ha nem siet, a másik elébe tolja fejét, s a két had közt összeroppan, mint diótörőben a dió. Az előtte operáló osztrákok, — a félszemű Schlik hadserege, — azonban ugyanígy voltak: egyik oldalról Görgey közeledett feléjük, a másik oldalon pedig Klapka György hozta hadait a Tisza felől. Ám a feldunai sereg vezére Klapka mozdulatairól is keveset tudott, a Schlik seregén aratott győzelmek felől csak kósza hírek szállingóztak a főhadiszállásig, s Görgey már ismerte a debreceni hadijelentések bűvész-technikáját: a debreceni firkászok a súlyos vereségeket megforgatták néhányszor a kalapban s — hókusz-pókusz — fényes diadal fehér galambja röppent föl az ámuló nép szeme elé. Különben sem óhajtotta annyira ezeket a diadalokat, hogy egykönnyen elhitte volna őket, — egyelőre minden gondja az volt, hogy előre jusson, illetőleg hátra, Eperjes felé.

De közben volt a branyiszkói szoros sziklába vágott, kilencszer kanyarodó szerpentin-útja, amelyet maga is jól ismert még gyermekkorából: emlékezett arra az édes és félelmetes szédületre, a süllyedésnek s az elmerülésnek arra a kéjére, amelyet a magasan fekvő nyeregből a szerpentin lefelé rohanó, csörgő-zörgő kocsin érzett. De ugyanezek a tekervényeken följutni az ítéletidőben, a magasból záporozó golyók, s irtó ágyútűz közepctte! Guyonra bízta a nyaktörő, csaknem lehetetlen feladatot, a branyiszkói hegy elfoglalását, — Guyon a maga kamasz-

lobogásával s hebehurgya hősiességével úgyis ki fogja egyszer törni a nyakát s ám törje! Guyon baklövéseket követett el, Guyon ellenségesen érez vele szemben, — no tessék hát megmutatni, milyen legény, tessék megdögleni, de megmutatni! S tudta, hogy Guyon olyan legény, aki megdöglik, de megmutatja: s éppen ezt akarta. Tiszta utat akart maga előtt: akármibe kerül.

Már késő délután volt s Görgey a reggel kezdődő harc kimeneteléről még semmiféle jelentést nem kapott. Nyugtalanul járkált szobájában, amely a megyeház főispáni szobája volt, s ahol rámábafozlalt, megfeketedett, vadidegen arcok vigyázták lépéseit a falakról. Idegessé tették ezek az idegen tekintetek, melyek mind elnéztek a feje fölött, de mintha mégis gondolatai között olvastak volna. Szerette volna megparancsolni, hogy akasszák le a szegről a képeket, de az ajtónálló őrnök restellt szólni, s más mindenkit elküldött maga mellől; csak a felesége üldögélt valamelyik közeli szobában.

A felesége nemrég érkezett a táborba, miután Toporcon felozlott a háztartás, s a rokonok mindenünnen kinézték az osztrákoktól való féltükben; Artúr „bête noire“ volt most a rokonságban. Adél úgy jött, mint aki tűzvész-dúlta városból menekül: zörgő parasztszekéren, félig megfagyva, s egyetlen kartonskatulyával, amelybe egy prém-mel szegett rövid bársonyzekét, néhány darab fehérneműt, egy kis üveg lekvárt, s három könnyfakasztó francia regényt gyömöszölt. Lőcsén, minthogy még a testén lévő ruha is foszlott-szakadozott, olcsó szürke selymet vásárolt, — az elmúlt tavaszon szürke volt a divatszín, — s reggel óta azt szabta-varrta. Estére meg akart jelenni a bálban, amelyet a főhadiszállás és a városban elszállásolt Aulich-hadosztály tisztjei a kávéházban rendeztek.

Az utóbbi időben a tisztikar minden városban bált rendezett: a hosszadalmas, fárasztó és kedélytelen visszavonulás nyomását nem lehetett tovább elviselni, fel kellett rázni zsibbadtságukból idegeiket. Görgey szívesen adott engedélyt a bálozásra, sőt maga is táncolt egy-két fordulót: „nem vagyunk búcsúsok, sem halottas menet“,

mondotta. De ahogy kimondta ezt a szentenciát, amely hamarosan szájról-szájra járt, nyomban arra kellett gondolnia, hogy hátha mégis halottas menetet vezet a pengő cimbalomszó mellett? hátha mégis búcsúsok vonulnak valami véres, utolsó búcsúra a Máriás zászlók alatt? . . . S ha Guyon mégse veszi be Branyiszkót? Ha hiába pálnikáztatja katonáit, ha hiába állít ágyút a hátuk mögé? Ha ott hagyja a fogát ő is, a csapatai is, s a hadsereg itt reked a harapófogóban?

Esteledett s még mindig semmi hír!

Görgey idegesen nyitott be feleségéhez:

— Mit csinálsz? Mit csinálsz?

Adél büszkén mutatta föl a suhogó selyemszoknyát, amelyből fehér fércek lógtak mindenfelől.

— A fodrokat varrom már! Három sor fodor lesz alul, aztán még csak az ujjakat kell ráncolni és a fisüt a derékra applikálni . . . ide, látod?

— De ha most elbukunk feleúton, minek is volt jó az egészség elkezdni? — gondolja Artúr, egyetlen szót sem engedve agyáig a szapora csacsogásból. — Nem lett volna-e helyesebb Vácott szépen lerakni a fegyvereket . . . a helyett, hogy kiáltványokat szerkesztgettem?

— A kisujjam körmén fehér folt van: tudod mit jelent ez? — cseveg még mindig Adél. — Hogy új ruhát kapok! Nem hiszed? Estére meg is lesz az új ruha!

A férje idegenül néz rá és súlyos léptekkel visszamegy a szobájába.

— Mikor az első lépést teszi az ember a gyenge pallón, még visszafordulhat, de ha már középen tart, amikor a deszkaszál recsegni s ropogni kezd, késő megfordulni! Bukni kell menthetetlenül, bukni! . . . De hátha a híd mégse törik le? Ha sikerül ennek az ördögös Guyonnak?

Idegesen az ablakhoz lép s kitárja a jeges hidegben. Néhány hópihe szállingózik be lassan a szobába, s a padlón vízcseppé olvad. Artúr füléhez emeli kezét, — az ágyúdörgést akarja hallani, — de hogy érhetne az el ilyen messzire? Csak távol robogó szekerek zörgése neszez az alkonyi csöndben. Talán sebesülteket hoznak a szeke-

rek? A hó kékesen dereng be a térről s a szemközti városháza árkádjai alól dől a sötétség. A tér másik oldalán keskeny, ódon házak nyomakodnak egymás oldalába, az, amelyikben a kávéház van, egészen világos. Emeletén van a szála, ott lesz a bál: hát csak rajta, táncoljanak az urak!

— S ha minden elveszik, — a tábornok lehúnyja szemét, hogy lássa azt a nagy sötétséget, amely a bukás, a vég után következik, — ha minden elveszik, ezt a visszavonulást mégis föl fogja jegyezni a történelem . . .

De ahogy ez a szó: „történelem“, agyába siklik, valami irtózatossá érez maga fölött s szinte megborzong a sötétben, mintha kísértet suhanna át a szobán. Üres szemmel néz a falon lógó képek valamelyikének árnyas arcába, — s elszorult szívvel megint benyit a feleségéhez.

— Nos? Megvagy, snupszel?

Ebben a szobában már égnék a gyertyák s Adél egy tavalyi divatlap képét nézegeti: az ujjak ráncolása tekintetében még nem tudott dönten.

— Mindjárt megleszek. Jössz te is este?

— Nem . . . dehogy . . . várom a jelentést, — mondja gyorsan Artúr, dűnnyögésbe vesző hangon, s egészen közel lép az asszonykához. Óvatosan megsimogatja barna, fénylő haját s Adél kezében reszketni kezd a divatkép s boldogan bujtatja kimelegedett arcát ura hűvös tenyerébe.

— Fogd csak meg, milyen jó anyag, — mondja kis idő múlva a csaknem kész ruhára visszatérő figyelemmel.

— Aha . . . — feleli az ura s ujjja közé veszi a selymet. — De mért szürkét vettél? Mért nem feketét?

— Feketét? — s Adél csodálkozva emeli föl fejét.

— Azt, feketét, — ismétli szárazon Artúr, s merev léptekkel visszasiet szobájának árnyai közé, akikkel anynyival értelmesebben lehet társalogni.

*

A fehérharisnyás bokák ki-kivillannak a lebbenő se-lyemszoknyák alól, diszkrét csipkék fehérленek föl egy-egy pillanatra, lakkcsizmák perdülnek-fordulnak a legkülönbözőbb színű nadrágok alatt.

A későnjövő vendégek már lenn a kávéházban hallják fejük fölött a lábak ritmikus dobogását, a boltíveken halaványan átszűrődő muzsikát s a hölgyek prémestillája meglebeg, amint az izgalomtól s talán egy kevés festéktől is kipirult arccal sietnek föl az emeleti szálába, ahol egyszerre harsogva szembecsap velük az ujjongó zene, a zümmögő kardallá olvadó suttogás, a mosusz- és pacsuli-illat, s a fény, az ezernyi gyertya fénye, amelyben loknik és szakállak csillognak, szemek tágulnak, fogak villannak, s amelyben egy pillanat múlva ők is elmerülnek.

Áll a bál Lőcsén: a halál elől menekvő sereg egy éjszakára feledni akar, szemébe röhögni a halálnak, fogócskát játszani vele s kicsúszni rettenetes tenyere alól, — vagy csak dalolni, fütyörészni, mint félős gyermek a sötétben? A kikent-kifent tiszték fülébe vidám valcerek édes muzsikája zsong, de szemük néha megrebbsen s mintha a muzsika alatt pihegő nyögést, velőthasító ordítást hallanának: a Branyiszkónál küzdő bajtársakét, akik lihegve, csapzottan, véresen törnek még egyre fölfelé a harsogó szélben sikossá-ropogóssá fagyott havon, a hóvilágította éjszakában, miközben az elbukottak teste nyekkenve hull lábuk elé, vagy legurul a meredek lejtőn, ágakat, cserjéket tördelve s véres csíkkal festve meg a havat...

— ... ez volt az én legszebb éjszakám ... — mondja valaki bánatos emlékezéssel, amint tovaperdül egy vékony főhadnagy karján, aki úgy kihúzza magát, hogy szinte ropognak a bordái.

— ... de a mama nem engedi ... — suttogja másvalaki egy kipirult fülbe, amely egy féloldalra andalodó marcona fejét díszít s ők is forognak tovább, a pódiumról áradó hangok parancsa szerint.

— ... ha itt maradhatnék, akkor ... — ezt egy bánatos képű, sötétpiros krágljú őrnagy sóhajtja táncosnője arcába, aki lesüti szemét és vékony száját összevonja apró rizskása-fogai felett.

— ... hogy kegyed pap? ... — nevet egy szőke, ma-

gas lány, — érett keble feszül a fehér selyemben, — s felsőtestét hátraveti, hogy jobban arcába nézhessen annak, akivel táncol.

— ... és a legközelebbi misémbé majd a kegyeã nevét is belefoglalom... — feleli Cézár s fehérkesztyús tenyere, mely a lány befűzött derekát tartja, önkéntelenül közelebb vonja magához az izmos, de hajlékony testet.

— ... Zsófia... — hallani a lány lehelését, mintha önmagának vallana szerelmet.

— ... szép... — és mást nem lehet hallani.

— ... hát azt hittem, hogy legalább is pópa... — nevet megint a lány s nem nagyon kicsi kezét, mely Cézár barnaatillás vállára kulcsolódik, fölemeli és arany-
szőke szakállát meglegyinti oldalról.

— ... tudja, háborúban nem lehet mindennap borotválkozni... — mosolyog vissza Cézár s úgy érzi, hogy nem lehet elviselni ezeknek a halványbarna szemeknek szűzien gúnyos és asszonyian ajánlkozó nézését. Mire gondolhat most ez a lány? No persze, háború, hiszen ütközetben még nem is volt... Pedig ebben az órában...

... Anyám... sóhajtja egy megbicsakló hang s homlokához kapva kezét, előrebukik a hóban... Az anyád keserves... horkan föl mellette a másik hang s tátogva, kimeredt szemmel rábukik társára... Futó lábak lépnek át testükön... Ágyúk bögnék s csúf sivítással repül a fejek fölött egy gránát... Hatalmas szál fenyő dől ki re-
csegve-ropogva — s szálkás csonkjának füstje elkeveredik a löporfüsttel... Egy nagyonis bepálíkázott turóci baka belerúg a forgó golyóbisba és sarka nélkül rántja föl a lábát... Előre! Előre!... — próbálja egy éles, rekedt hang túlsivítani a rettenetes fegyverropogást, amely a közeli s távoli hegyekben százszoros visszhangot ver... Vakon zúdulnak neki a honvédek a kilencedik kanyarulatnak... A zászlók foszlányokban lógnak rúdjukon, a zászlóaljok fele holtan hever az úton s a szakadékokban... s egy mániákus, őrjöngő üvöltés el-elakadva fuldokolja: előre!... előre!...

— Vigyázz, mert a lábadra lépek! — kiáltja vidá-

man Bayer őrnagy, szakálla lombozata közül meglehetősen borszagot árasztva s Cézárt jól megkönyökölve tovább egy nagy darab, duzzadó nővel. Cézár álomból riad.

— Mi van magával? — kérdi a lány s a zene ebben a pillanatban elhallgat... A lábak utolsó kanyarulatot tesznek a levegőben, aztán a táncolók szapora csoszogással megállnak. Egy pillanatra rendetlen tolongás támad, egyesek a fal mellett üldögélő mamákhoz sietnek lovagjukkal, mások lassú sétára indulnak a teremben s a folyosókon a barna- és szürke- és acélzöldkabátos tisztek karján...

Görgeynét karonfogva vezeti utolsó táncosa, a pislogó Kempelen főhadnagy egy piros bársonyszékhez s egykettőre udvar támad előkelő hölgyekből s aranygalléros tisztekből körülötte. Az asszony barna szeme fölindultan csillog, arca piros a tánc lázától s mintha kicsit ivott volna, valami könnyű mámorban cseveg, cseveg, cseveg:

— Rég voltam bálban, utoljára Altenburgban, az uralkodó hercegnél... Micsoda elragadó ember! A cotillonnál a két lány volt a szomszédnőm... Micsoda elragadó teremtések! És Mendelssohn zongorázott... Micsoda elragadó művész!

Most is áll valaki a dobogón, egy villogószemű és eléggé csúf legényke s hallgatót hegedül. Szenvedélyes zengés és hívságos cifrázatok váltakoznak hegedűjén: valami halálos bánat s valami könnyen röpködő, majdnem szemtelen életöröm.

— Ez egy Reményi nevű zsidófiú... — magyarázza Kempelen szolgálatkészen, — velünk jár egy idő óta... Röviden a hadsereg — bocsánat — taknyosának nevezzük...

— Űgyesen játszik, — mondja Adél szakértelemmel, — azt hittem cigány... Artúr, sajnos, nem nagyon szereti a zenét... Még társalkodónő... Azaz Prágában egy estélyen elaludt, míg Beethovent játszottak...

Sokan nevetnek a tábornok rovására, aki most nincs itt. Mások tisztelettel veszik tudomásul vezérük

kis fogyatkozását s közhelyekkel igyekeznek elcsönde-
síteni a nevetőket.

— A nagy katonák rendesen csak az ágyuk zené-
jét szeretik . . .

— A mi muzsikánk a trombitaszó . . .

— Inter arma silent musae . . .

S a helybeliek kielégítetlen kíváncsisággal epe-
kednek:

— Kár, hogy a tábornok úr nem tart velünk . . .

Görgeyné gyengéden megsímogatja szürke selyem-
ruhája fodrait, melyet már többen megdícsértek, s
mintha a háziurat mentegetné, — milyen szédítő érzés
ennyi ember közt a legérdekesebbnek lenni, — sietve
magyarázkodik:

— Artúr valami jelentést vár . . . Bezárkózott a szo-
bájába: amíg el nem jöttem, hallottam a lépéseit . . . Nem
dicsekvésből mondom, én, mint feleség gyakran kívá-
nom, hogy bár ne úgy volna: de Artúr rendkívüli
ember . . .

Valóságos rivalgás tör ki ezekre a szavakra, min-
denki egyszerre beszél, mindenki új jelzőket s eseteket
keres Görgey rendkívüliségének jellemzésére. Kempe-
len, fiatalságának lelkesültségében, kipirultan kiáltja túl
az egész társaságot:

— Én ott voltam, mikor egymaga állt szemben egy
egész zászlóaljjal!

Mindenki körjük tódul, Cézár is odasiet az ablak-
fülkéből, ahol izgatottan nyomott csókot a szép Zsófia
csuklójára, elkérve tőle a szünet utáni első táncot . . . A
feje forró és zavart, legszívesebben leszaladna a lépcső-
kőn, ki a havas térre s ott a hidegben talán minden
megvilágosulna előtte . . . Vagy megnyergeltetné a lovát,
s kirohanna a városkapun, ki az országútra, s vágatna,
amíg odáig nem ér, ahol . . .

. . . De ott már csönd van: fönn a magasban, a sánc-
árkok mögött néma nyugalommal fekszenek a holtak,
mintha csak a kihamvadtt tábornótűz mellett aludnának.
Egyik elnémult ágyúja mellé bukva, véres arccal

fekszik az osztrák ütegparancsnok, s szeme fehéren mered bajtársa tenyerébe, amelyben megalvadt vér csillog, mintha a hideg égnek mutatná fel: íme az én vérem... A hágó fehér és piros: hó és vér.. Néhol még hallani egy-egy sebesült monoton panaszát: jaj... jaj... jaj... De a szanaszét heverő testek legtöbbször halott... S a győztesek, akik élve érték meg az éjszakát, maguk is olyan halálosan fáradtak, hogy a holtak közé roskadva mossák arcukat a széttaposott hóval s nyalják a vérrel itatott jeget... Guyon a branyiszkói csárda ivójában ül egy üres, fölfordított ládán, félkeze felkötve, s a kötésen át még szivárog a vér, arcán még csapzik a veriték, válla zihálva süllyed és emelkedik... A lúdtoll perceg a jelentést író segédtsízt ujjai közt... A galopintiszt csurapéjába rejti a levelet, megveregeti lova nyakát s vágat, mint a szél, Lőcsére, Görgeyhez...

A nagyharang mély kongással elütötte a tizenkettőt, a fölforrt levegőjű szálában ismét peregnek-forognak a párok.

... — ...Kocogtassa meg háromszor a harmadik ablakot a kaputól balra... — mormolja gyorsan Zsófia táncosa fülébe, és fehér húsa világít, mint az ezüst, hűvösen és titkos forrósággal egyszerűen.

... — Ha az egész város kigyúl a fejem fölött, akkor is... — súgja vissza Cézár s érzi, hogy források fakadnak föl testében s szívében bódító virágok hajtanak ki, agyáig kergetve mérges illatukat.

Körülöttük kábult forgásban röpködnek a párok, mintha szállnának s hullnának, szerelmes madarakként, a zenekar kürtjei harsányan rivalganak, mintha túl akarnák zúgni a közeledő lovas vágató dobogását, Bayer őrnagy, aki a szünetben alaposan benyakalt odalenn a kávéházban, egyedül bokázik a terem közepében s pirosra vert tenyerébe konokul üti a taktust, Görgeyné szürke selyemfodrai ismét Kempelen főhadnagy sovány lábszárainak közelében suhognak, s a levegő egyszerűen megtelik színes konfetti csillogó havával, amely rápihéz a lobogó hajbodrokra, a meztelen vállakra s becsúszik

a keblekbe, a keményalléros tarkókba, s elborítja a parkettát a csusszanó-perdülő atlaszcipellők és lakkcsizmák között.

Odakintről csak kavargó szürke árnyakat látni a szála földigüveges, kazettás ajtai mögött, amelyek a behavazott rácsú erkélyre nyílnak. Görgey Artúr megáll egy pillanatra a kapu előtt s fölnéz az árnyakra: úgy rémlik, Adél kicsiny alakja pergett most el az üveges ajtók egyikénél. Aztán belöki a kávéház ajtáját s szinte fut föl a lépcsőkön. A trombitás, aki nyomában lohol, maga sem tudja, hogyan került egyszerre a fényes terembe, a pódiumra, s miért emeli kidüllesztett mellel s fölfújt pofával szájához a trombitát, hogy ráreccsentsen a nyergelőre. Ugyanekkor kinn is megperdül szapora pergéssel a gyülekezőre hívó dobszó.

A táncosok lába megtorpan, a hölgyek ajkáról riadt sikoly rebben el, s mindenki az elnémult zenekar emelvénye felé fordul.

Görgey tábornok kigombolt bundában, melyen olvadó hópelyhek csillognak, halálsápadtan áll ott, fölémelt és csendet parancsoló karral s jeges tekintete szinte végigsuhint az előtte gomolygó tömegen.

— Guyon hadosztálya ma éjszaka elfoglalta Branyszkót, — kiált érces hangon s a nők ideges sikongása újra fölcsap e vérnek és erőnek áradását sejtető egyszerű szavakra. Egy-egy férfi-horkanás is előtör a mellekből, de nem mer ujjongássá növekedni e hűvös szélként borzongató tekintet előtt. Görgey keményen folytatja: — Utunk szabad s minékünk indulnunk kell utunkra! Hölgyeim, köszönjük a szép fogadtatást és jóéjszakát!

A trombita még egyre riog, a dobszó odakinn tompán perog, s a vezér már el is tűnt a szemek elől, mint egy lázas látomás.

Gyors búcsúszavak susognak: visszajövünk... vizionlátásra... a ruhatárból fölcsatolt kardok zörgése, sürgető kiáltások hangzanak s a löcsei szép szöke

lányok egy-kettőre magukra maradnak a konfettivel beszórt, poroslevegőjű teremben, a szakállas gyertyák ug-ráló fényében. Itt-ott csendes, vékony lánypityergés csipog, ijedt mamák rikácsolása karácsol, Bayer őrnagy dünnyögő nevetéssel egyedül bokázik a középben, amíg két szálás legény karon nem fogja s le nem cipeli a lép-csőkön, ahol — zsupsz! — földobják egy nagy ponyvás-szekérre.

— Ne menjen el... Cézár... ne menjen el... — lihegi Zsófia a folyosó egy sötét sarkában, s szélescsípőjű, nagy teste remeg Cézár karjai közt.

— Visszajövök... viszontlátásra... — mondja Cézár is a kétesen jósló búcsúszavakat, s mohó szája gyors, rövid csókokat dobál a síkos, fehér bőrre, mindenütt, ahol a selyem szabadon hagyja.

— Nem jön vissza... sohasem látom többé... — remeg a lány hangja s kemény keble hányódik a barna atillán.

Cézárt vére előre hajtja, de a sürgető dobszó hátrafelé húzza lábát. Mégegyszer a duzzadó keblek közé ejti fejét s aztán üres karral hátrál, — s magára kapva köpenyét futni kezd a jeges éjszakában, mintha égő házból menekülne.

— Ne... ne... — rebeg még mindig a sarokból egy keserű, elrekedt hang és Zsófia a hideg falhoz ejti forró testét.

Az utca tele van zajjal, dübörgő szekerekkel, gyülekező katonákkal, s a hidegben rázkódó lovakkal, melyekre gyűrött arccal kapaszkodnak föl a fehérkesztyűs, lakkcsizmás tiszték. Cézár födetlen fővel szalad a holdfényben szállása felé: a dobszó kergeti s egy vékony, panaszos hangra, mely elűzhetetlenül cseng fü-lében, vissza-visszafordul. Egy sötét sarkon nekiütődik a falnak: homlokához kapja kezét, szitkozódva megáll és sírni volna kedve, de nem a fájdalom miatt. Aztán keserves fintorgással belerúg a falba s hirtelen lehülve baktat tovább.

A báli folyosókon egy sötétzöldruhás, egykor tán széparcú, ma már testben és arcban elterebélyesedett asszonyosság totyog nyugtalanul:

— Zsófi... Zsófi... — kiáltoz mély férfihangon, — hol vagy?... De megráncigálom ezt a lányt, ha a kezembe kerül... Mindig csak mérgem van vele...

*

Az út tehát szabad volt Eperjes és Kassa felé s Görgey sietett, hogy Schlik seregét összeroppantsa a diótörőben. De Schlik félszemével is elég szemes volt, hogy az utolsó percben kicsússzon a veszedelemből; a diótörő üresen csattant össze, s Görgey Schlik helyett a Tisza felől előnyomuló Klapkát találta Kassán. Az öröm így is nagy volt, noha a vezérek némileg savanyún néztek az elgurult dió után. A két magyar sereg egyesülése most már lehetővé, sőt elkerülhetetlenné tette, hogy megkíséreljék a döntő összecsapást a Windischgrätz fővezérlete alatt álló császáriakkal, annál inkább, mert dél felől is közeledett már Damjanics és Vécsey serege. S mint mikor a sivatagban eltévedt vándor útitársra talál, reménye nemcsak megkettőződik, hanem százszorosra nő, az egymásra akadt magyar csapatokat is az erő, a fölény, a biztonság érzése töltötte el, s mindenki égett a vágytól, hogy mielőbb megütközzenek, — mert hiszen háború lévén, előbb-utóbb meg kell ütközni, — s a pillanatot a legutolsó cigány-baka is alkalmasnak érezte. Kossuth, aki Debrecenben állandó stratégiai lázálomok között élt, legjobban óhajtotta a megütközést, amely kigyúlt képzeletében csak győzelmes lehetett, s ő már kezdettől fogva sürgette a vezéreket „egyetlen győzelemért“. Látván tehát, hogy meleg napok közelednek, a hadosztályoknak, amelyek szétszakadozva az ország különböző részein megszokták a saját szakállukra való dolgozást, fővezért küldött a nyakába: egy őszbecsavarodott lengyel tábornok személyében, akinek

nevét a lengyel forradalom idején, — húsz esztendővel azelőtt, — mindenki ismerte. Az ifjú magyar vezérek szemében azonban gróf Dembinszky Henrik nem volt egyéb, mint valami Párisból szállított homályos múltú, kiérdemesült kalandor. Tudásuk csakhamar még, anynyival bővült, hogy az új fővezér az italfélék közül legjobban kedveli a vörösbort, hogy éjszakára puha vánkosok és dunyhák között szereti öreg testét pihentetni, s hogy zárkózott, rideg ember, aki haditerveit féltékenyen titkolja mindenki előtt, — még attól is fél, hogy a sapkája meg találja tudni, mi fő alatta a fejében.

A döntő ütközet előtt tehát sértődött hangú napi-parancsok, megbántott önérzetből fakadó hepciáskodások, apró összeesküvéseken szőtt tiltakozások, keserű lemondások és gögös parancsmegtagadások macskazenéje fogadta a fővezért, aki búsan látta, hogy a marakodás, egyenetlenség nemcsak lengyel hazájában otthonos, hanem annak az országnak fiai között is, ahová balsorsa vetette. A készülődést a nagy napra mindamellett buzgón megkezdte: csak hogy nem ismerte sem a terepet, ahol dolgoznia kellett, sem az embereket, akikkel dolga volt, s a föld, — a Tiszavidék ingoványos talaja, — éppoly idegenkedve fogadta az idegent, mint ahogy az alvezérek, — az eddigi kis fővezérek, — sanda szemmel és durcáskodva engedelmeskedtek csak az új, nád-pálcás tanítóbácsinak. Miután ekkép az aljarendelt parancsnokokkal sorra összeveszett, — ő maga nem vette tragikusan ezeket az összezördüléseket s másnapra meg is feledkezett róluk, a gögös magyarok ellenben föl karmolt lélekkel nem felejtettek, — valahogy mégis kialakult Dembinszky szeszélyes rendelkezései alapján, s anélkül is, az a hosszúra nyúló, bizonytalan erejű harc vonal, amelynek középpontjában Kápolna nevű falu állott.

— Leves után negyven csepp bort, — mondja buzditón a szíves házigazda, megtörölvén előbb az asztalkendővel, majd még külön az öklével is zsíros tyúklevestől ragyogó szájaszélét. Aztán a reverenda gallérjába gyűrt szalvétát kövér és rövid ujjaival megerősíti helyén s félig fölemelkedve székéről, hozzákoccintja poharát vendégei poharához.

Lévay kanonok asztalánál három katonatiszt a vendég: az egyik vadonatúj altábornagyi atillában feszít, melyet indaként fut be a sok ragyogó sujtás, — a szikrázó aranygallérban úgy ül a sárgás színű, nehézszemhéjú, petyhüdtajkú fő, mint Salome aranytányérján Szent János feje. Ez Dembinszky gróf, a fővezér, aki Egerben várja az alkalmat a nagy ütközet megkezdésére, s addig is ismerkedik a kövér magyar kosztal, meg a zamatos egri vörössel a kanonoki asztaloknál. A másik tiszt zubbonya már újításra szorulna: a szövete fényeskönyökű, kopottas, pecsétes, a sujtása egyszerű vörös, az aranygallér itt is, ott is feketedik. Ez Görgey tábornok; a felesége, aki eddig mindig mellette csipogott, most nincs itt, Görgey elküldte Parádra, a fürdőző rokkantak közé. A harmadik, akinek ruházatából nem sok látszik a lombos barna szakáll alól, Bayer őrnagy.

— Olyan ez, mint a bika vére, — magyarázza élvezettel a házigazda, a negyven csepp után még jó néhány cseppet kortyintva poharából, — sűrű, fekete, alvadt: törkölyén erjedt. Ilyen nincs a burgundi se.

— Jó bor... — kortyolgatja a gróf is, miközben félszeggel kitekint poharából a savanykás és fűszeres-illatú, párologó töltöttkáposztára, amely tottyadt golyóbisokban áll a tálban: a kihasadt, halványzöld káposztalevelek résein titokzatos, sötét húsdara buggyan ki, fehér rizskásaszemekkel s barnult majoránnalevelekkel pettyezve. — Olyan bor ez, ami az embert feltüzeli, megerősíti a szellemet... Mert van olyan is, ami elkábítja, feledékennyé teszi... Mikor Németországon átutaztam most, megálltam Lipcsében. Bundát akartam venni: vettem is nagyon jót. Tudják kérem, a franciák fűtik

a vasúti kocsikat melegvizes palackokkal, de a német vonatokon, brr, a lelke megfagy az embernek... Hát mondom, kiszálltam Lipcsében, — mert ott híres szörmevásárok vannak, — bemegyek késő éjjel a szállodába, vacsorát rendelek, — de az nem volt olyan jó, mint ez a micsoda itten, — no, mit is akarok mondani?...

— A bundáról... — próbál segíteni bizonytalanul a kanonok, s vereses szemét tisztelettel düllesztí a világlátott utas fehér s rövidre nyírt szakállára, mely csillogva mozog a puha húst rágsáló nyomott állon.

Görgey hallgat s kenyerét tördeli hanyagul, morzsázva. Bayer buzgón nyeldekli a földícsért bort, amely, ime, külföldiek szerint is erősíti a szellemet.

— Nem az... — folytatja szaporán Dembinszky, — hanem hogy kérdem, van-e bordói? Van, mondja a pincér. Hát hozzon egy üveggel. Hoz. De alig hogy a számba vettem, mindjárt megismertem, hogy rajnai. Nohát urak, ez az, ami elkábítja az embert... Lefeküdtem s nyomban el is aludtam...

— Szóval mégis a bundáról van szó... — mondja Görgey magyarul, a kanonokhoz fordulva, — aludt a vén polyák, mint a bunda...

A kanonok megránduló hassal, nyerítve nevet egyet, s fehér kezével gyorsan rácsap az asztalra. Dembinszky udvariasan s kissé zavartan mosolyog, gondolván, hogy valami lefordíthatatlan szóláson kacag a házigazda, s kis szünet után tovább beszél:

— Másnap tizenegykor indultam a drezdai vonattal. De előbb megittam, ami a rajnaiból maradt... Olyan kótyagos lettem tőle, hogy a vonaton, haha, elfelejtettem az álnevemet, amely alatt utaztam... Suttymban ki kellett vennem a tárcámból az útlevelet, hogy újra megtanuljam, ha a határon kérdezik...

Mindenki kacag a maga módján: a kanonok falstaffi, harsány nyerítéssel, Bayer gúnyoros alázattal, Görgey száraz s kesernyés udvariassággal. De most pulykasültet hoz be az inas: ropogósra sült sárgás húsdarabok, fehér mellrészek tornyosulnak a tálban, körül-

rakva zsiros csillogású lila és fehér párolt káposztával, bíborszínű céklával, amelyen mint apró hernyók kúsznak a rózsaszínre festődött tormaszálak. Az evés komoly munkává fejlődik, az altábornagy elhallgat, s a házigazda rövid szóval kínálgatja s tölti a sárgán csillogó hegyaljai bort. Bayer megpróbál a közeli ütközet eshetőségeiről társalogni, de Dembinszky úgy tesz, mintha nem is hallaná.

— Amikor először ebédeltem Kossuthnál... — mondja végül, jó idő múltán, de mindjárt meg is áll a beszédben, hogy a fehér borból igyon egy keveset. — Ez se rossz... — szól elismeréssel, s magasra húzza szemöldökét, elmélázva, mint aki nem tudja, mondja-e, ne mondja, s végtére mégis csak mondja: — A hadügy-miniszter is ott volt... Én azt ajánlottam, hogy készíttessen kétszersültet... Azt Oroszországban úgy csinálják...

Megint poharához nyúl s a rövid szünet alatt Görgey hirtelen leteszi a kést-villát.

— Úgy csinálják azt, — folytatja Dembinszky, — hogy mikor a kenyeret kiveszik a kemencéből, az égett részeket késsel levagdaldják, a megmaradt részt szeletekre vágják és...

— Ez ágyúdörgés... — vág a szavába Görgey, két kézzel az asztal peremébe fogózva s fejét előreahajtván a tányér fölé.

— Mi?... — horkan föl Dembinszky bosszúsan, hogy zavarják a mondókájában. — Miféle ágyúdörgés? Én nem hallok semmit...

De most az inas is bebotlik az ajtón, újabb borospalackokkal a tálcán, s riadtan pislogó szemmel.

— Verpelét felől ágyúznak... — dadogja, — odakinn jól hallani a dörgést...

— Sok babot ettél, számár, annak a dörgését halod, — rivall rá a gazdája haragosan s némi félelemmel, hogy csakugyan van a dologban valami s a jó hangulatnak és a jó ebédnek vége.

— Lehetetlenség, — mondja Dembinszky is, miután közölték vele, hogy mint mond a legény.

De Görgey nyugtalanul fölkel az asztaltól s a vendégekre és a háziúrra kérdés nélkül rányitja az ablakot. Friss hideg csap be a párás, ételszagú szobába, — a kandallóban riadtan kezd csapkodni a fahasábok lángja, — s Dembinszky szája elé emeli tenyerét.

— De kérem, meghülünk valamennyien...

Csakhogy a távolból hangzó tompa ágyúmoraj most már őt is megdöbbsenti s elfeledkezve a meghülés veszedelméről, maga is az ablakhoz lép, a messzeségbe fülelve.

— Nem értem... — mormolja. — Játszanak a mieink az osztrákokkal?

— Vagy az osztrákok játszanak velünk, — szól Görgey s egy tekintetet vált Bayerral, aki egykedvűen ülve maradt az asztalnál és sürgősen tölt még magának egy pohárral.

— Kocsit! — kiált föl egyszerre Dembinszky riadtan s a hideg levegőtől máris rekedten, — kocsit! Menünk kell azonnal! De hiszen én még nem akartam megkezdeni...

— De uraim, kegyelmes uram, a csörege-fánkot várják meg legalább, — rimánkodik a kanonok, s hamar beteszi az ablakot, hogy elnyomja az átkozott ágyúmorajt. — Így nem ereszthetem el önöket, étlenszomjan...

— Nagyon lekötelezne, ha a kocsiját rendelkezésre bocsátaná, — felel Dembinszky olyan udvariasan, ahogy csak tud, de hangja türelmetlen és parancsoló, szinte gorombaságnak hangzik, amit mond, mintha így volna: lódulj, fogass!

— Ezer bocsánat, — dadog a pap, — a hintóm egyik kereke a bognárnál van... épp tegnap törött el, amikor a...

— Nem baj, az én hintóm odalenn van... — szakítja félbe Görgey. — Igaz, hogy csak szekér, de jó lesz

az is . . . Majd lerázza egy kicsit, amit az öreg bezabált...
— teszi hozzá magyarul, faarccal.

Lévay kanonok urat előnti a hazafi-keserűség: még sohasem gyűlölte így az osztrákot, aki ostoba ágyúzásával megzavarja ezt a szép együttlétet. De hiába kínálgatja csörege-fánkáját, hiába töltögeti, siettékben felét az abroszra loccsintva, borait, a vendégek szépen megköszönik a fél-ebédet s otthagyják. A lovakat már istrángolják, s a fővezért sietve tolják föl a létrásszekérre, amelyen egy zsup szalma az ülés: azon helyezkedik el a két tábornok, Bayer pedig a kocsis mellett, a bakon.

— Hajts! Siess! — sürgetődzik a vezér, s minden ágyúdörrenésre fölugrik ültében, öklével hadonászva; s miközben nagy teste a ropogó szalmára visszazöttyen, egyre mélyebben süllyed a kasban.

Görgey fagyos mosollyal pislog a téli napba, s keményen megkapaszkodik a nagy dörgéssel-porzással elrobogó szekér oldalába, míg a fővezér, oldala mellett, egyre lejjebb csúszva kapkod karjaival, mint aki nem tud úszni s a nyakáig érő vízben kétségbeesve küzd életéért.

*

Mire a három utas Kápolna közelébe ért, beállt a szürkület. Az országúton szétzüllött csapatrészek igyekeztek biztosabb helyre, s köztük egy-egy szekér próbált utat törni, amelyeken megkésett menekülők gubbaszkodtak: csizmás asszonyok, nagykendőbe bugyolált gyermekek, kas alatt hápogó baromfi s nyomorúságos, tarka bugyrok. Az ütközet Kápolnánál s a környező falvak közelében reggel óta folyt: hogy melyik fél kezdeményezte s mi célból, azt nem lehetett kideríteni. A szürke estben látni lehetett a távolból egy-egy ellenséges ágyú tüzének felvillanását, s a közelből mélyhangú dőrej volt a felelet, — de Dembinszky megtiltotta a tüzelést s odaát is csakhamar abbahagyták: úgy látszott, senki se akarta az ütközetet, mindkét részről kedvetlenül és minden eredmény nélkül folyt, s csak azért

ágyúztak még egymásra, mert mindenik fél, mint a pörlekedő asszonyok, azt akarta, hogy övé legyen az utolsó szó.

Hamarosan egészen sötét lett, csak az ég világított, amelyen bizonytalan holdfény ömlött el, s lassan vonuló felhőrongyok úsztak, hol kivilágosodva, hol elsötétedve a derengésben. Kietlen csönd volt: csupán a falu szélén elfolyó patak suhogott a meredek partok között, de neszt nem lehetett messzire hallani.

A patakon innen s a patakon túl, a két ellenséges táborban, egyetlen tábortűz sem égett: de azért, — noha se látni, se hallani, — mégis érezni lehetett a szembenálló tömegeket. Feszülten, remegő inakkal meredtek egymásra, mint két vaksötétben találkozó vadállat, amelyek nem látják egymást, csak egymás idegen szagát érzik s megtorpanva, megbűvölve várnak mozdulatlanul, hogy melyik kullog el előbb félrehajtott fővel, vagy melyik rohan rá eszeveszetten a másikra.

Dembinszky az országút szélén álló csárdában, — ahol békés időkben a postakocsi szokott lovat váltani, — ütötte föl hadiszállását: parancsokat diktált, rendelkezett, veszekedett, beosztotta és jól összekeverte a csapatokat, megbízta Görgeyt a jobbszárny, Klapkát a balszárny vezényletével, maga pedig a középhad vezetését tartotta meg. A repedt asztalra egy kancsó bort tettek elébe, de mindjárt az első kortyot kiköpte: a jó egri vörös után lehetetlen volt a kocsisoknak való vinkót lenyelni. Éjfél tájt elfujta a gyertyát, mindenkit elkergetett és lefeküdt: a nehézszagú, tarkahuzatú vánkos, dunyha, a süppedt szalmazsák sem volt inyére, de azért keresztet vetett magára és nyomban elaludt. Mikor éjfélkor megérkeztek szárnysegédei s a törzskariak Egerből, már csak öreges, szagagtott hortyogását fülelhették az ajtó előtt s maguk is hamarosan végighevertek az ivó lócáin, asztalain.

Cézár, aki velük együtt érkezett, kiment a hideg konyhába s lefeküdt egy zsup szalmára, amit a huszárja szétteretett a vörös téglapadlón. De nem tudott elaludni: a nyitott ajtón a közeledő tavasz zsenge lehellete

áradt be s a hold különös rajzokat vetített a maszatos kis ablakra, melyektől nem bírta elfordítani fejét. Próbálta lehúynyi szemét és elképzelní, hogyan folyik le a más-napi ütöközet, — mert eddig komoly öszzeapasban még nem vett részt, — de szeme szinte önmagától kinyílt és visszatért a megvilágosodó s elsötétülő kis ablakhoz.

— Holnap talán meghalok, — gondolta, — az anyám gyászruhát fog csináltatni... Hedvignek már mindegy: pedig őerte halok meg... Nő! Talán szenved, de meghalni csak mi tudunk, férfiak... Mennyi fiatal férfit temettem mostanában! Iszonyú... és még meddig? És miért? A hazáért? A jövőért?... Ha meghalok: minden mindegy lesz... Hedvig férje is katona: az is meghalhat... Azért gyászt fog viselni: értem nem... László is meghalhat... nem, nem: ő fogoly, ő biztonságban van... De ha nem halok meg, hanem egy golyó elviszi a karomat!... Vagy öszszesabdadják az arcomat, mint... Uu!

Nyugtalanító testi fájdalmat érzett erre a gondolatra.

— ... Akkor inkább meghalni... A háború elmúlik és a hősi sebek nevetségessé lesznek... A koporsóban senki sem látja a rothadást... Csak a férgek... Vajjon a föltáadás milyen lesz? Amikor öszszeszedelődzködnék a csontok és a porból árnyék-test lesz? Akinek a golyó eltépte fejét, fej nélkül kel ki a koporsóból? Ah, örök élet: babona... De lehet, hogy az örök halál is csak babona... A halál után sötétség következik, amelyben nem látunk semmit és amelyben mégis egész világok rejtözhetnek... Mit tudom én?

Egyszerre hideg szívvel felült a zizegő szalmán.

— Van-e Isten?

Nem láthatta saját arcát, amelyre rettenetes ijedség ült ki erre a kérdésre. Nem mert felelni magának. Egészen elgyötörve hullt vissza az alomra.

— Ha bizonyosan tudnám, hogy van Isten, az rettenetes lenne. Mindenki kételkedik: ki tudná elviselni azt a félelmetes tudatot, hogy bizonyosan van Isten? És ki tudná elviselni azt a szomorúságot, hogy bizonyosan nincs?... Ó, Istenem!

Mikor kora hajnalban fölverte a dobszó, azt hitte, nincs öt perce sem, hogy elaludt.

*

Félig reggel van, félig éjszaka. Az ég alja pirosodik, mintha a mennyboltot tartó óriások roppant tábortüzének lángja futná be, — de a tűz füstje nagyobb, mint a lángja, s ez a szürke-barna füst, mely betölti a mindenséget, csak lassacskán ritkul s világosodik.

A főhadiszállás tisztjei már elhagyták kemény fekhelyüket, s akkorákat ásítanak, hogy egy kisebbfajta ágyúgolyó kényelmesen lecsúszhatna a torkukon. A hórihorgas Bátorffy százados gyorsan elvégzi reggeli testgyakorlatát: karkilökés előre, oldalt, föl, le s ágaskodás nélkül megveregeti a mestergerendát, hogy a mennyezet ócska deszkái csak úgy köpik magukból a port. A sarokban nagy dézsában víz áll: abban prüszkölve-fujva mosakodik egy másik, derékig vetkőzött tiszt: a vizet teli marokkal szőrös mellére s izmos vállára csapkodja s közben alaposan leloccsantja a közelében lévőket, akik bosszúvidáman húznak rá meztelen, vizes hátára.

Mikor Cézár vörös selyemtalárban, kócos hajában egy szál szalmával s kezében nehéz ezüstkeresztel belép közéjük, iszonyú rivalgás fogadja.

- Nini, a főurat bíborossá kreálták az éjszaka!
- Hé, pajtás, ide loccsants: kigyúlt a szentatya!
- Apage Satanas: ez a hóhér!

Cézár restelkedve áll az ajtóban: legszívesebben már le is dobná magáról az új főpapi talárt, amiről azt hitte, hogy nagyon hatásos lesz, — s a rengeteg fantasztikus egyenruha, tollas kalap, szalagos csákó között mért éppen ő járjon kopott, piros-zsinóros atillájában? — aztán maga is elmosolyodik, végignézve magán.

— Ne bolondozzatok fiúk, — én ma a seregek élére állok . . .

Egyszerre négyen is rácsapnak:

- Mi? Talán te vagy az új fővezér? Nézzék csak.

amíg mi aludtunk, itt volt Kossuth Debrecenből és letette az öreget...

— Á, nem jár ott Kossuth, ahol lőnek...

De Cézár már kigyúlt, s magasra emelve a keresztet, kiáltja:

— Én fegyvertelenül, Krisztussal a kezemben járok ma a csapatok előtt... Én leszek a tűzoszlop, ami utat mutat előre, én leszek az új Kapisztrán, aki kezemben evvel a jelvénnel...

Az ezüst Krisztus derengve fénylik a homályos ivóban s a tisztek egy pillanatra megilletődve elhallgatnak. De a következő pillanatban már el is szégyellik magukat ellágyulásukért s viharos sugdosással Cézár szavába vágnak:

— Pszt! Alszik a gróf! Még fölébreszted a prédikációddal! Ő nem azt mondja majd, hogy: isten fizesse meg! Sss!

Pedig jól tudják, hogy Dembinszky mindnyájukat megelőzve elhagyta ágyát s már ki is lovagolt, hogy végigvizsgálja az előörsöket.

— Eh, érzéketlen, hitetlen fráterek vagytok, — ejti Cézár bosszúsán térdéhez a keresztet, de mielőtt tovább ingerkednének vele, az ajtón sebbel-lobbal tör be egy bozontos szemöldökű, szúrós nézésű tiszt, s köszönés nélkül kiabálni kezd:

— Itthon a vezér? Be lehet menni hozzá? Eresszettek, hadd beszéljek vele. Mi, hogy már kiment? Fene, aki megette... Várom a parancsot a támadásra... Mert ha mi nem támadunk, minket támadnak meg... Halljátok a dobjelzéseket?

Mindenki elhallgat s a nyitott ajtóhoz tolul: messziről tétova dobpergést görget a szél: a dobverő alól elkapott kopogó hangokat. Valami bizonytalan melódia foslánya is vegyül az egyformán pergő hangok közé, amely megszakad s újra föllebben, s emberi zshivajba, tompa kiáltozásba vész.

— Zene szól odaát. — mondja izgatottan az imént jött tiszt, a bátorságáról nevezetes Máriássy alezredes és

sűrű, vöröses szemöldöke ékalakban fölhúzódik s fölborzolódik. Rövidre vágott sörtés haja éles háromszöget vág homlokába a szemöldökök háromszögei között.

— Ez nyilván azt jelenti, hogy Windischgrätz a táborban van, — mondja fojtott hangon valaki, mintha attól tartana, hogy véleményét avatatlan fülek is meghallják.

— Hát persze, hogy ott van ... — kiáltja Máriássy, — de én nem várnám meg, hogy a nyakamra jöjjön ... Tegnap már beléjük töröltem a kardom ... ide nézz e ... — s kihúzza kardját, melyen vörösbarna vérfoltok éktelelnek, — megszabdaltam egy pár sönhalzer koponyáját ... látod-e?

A törzskari tiszték elismeréssel nézegetik a vérfoltokat.

— Igaz, van itt másfajta vér is ... — folytatja az alezredes. — Piller százados is kapott néhányat a fejére ... Megtagadta az engedelmességet ... Okoskodott velem ...

Egy pillanatig csönd van.

— Node a saját embereinket pusztítani ... — próbál Cézár kifejezést adni annak a méltatlankodó érzésnek, amit a többiek óvatosan elhallgatnak. — Én nem tudom, ki az a Piller ... dehát mire való ez?

— Mire való? — ordít Máriássy, mintha maga is csúfnak érezné most, amit tett, s ezt az érzést akarná túlordítani. — Hogy fegyelem legyen! A fegyelem ellen nem véthet Piller Tamás sem! Hová lennénk fegyelem nélkül? Pláne csatában? Itt nem babra megy a játék! Itt nem lehet szentelt vízzel ...

Legyint egyet s nem folytatja, mert figyelme hirtelen másfele fordul: a kertajtó felől egy kistermetű, karikálábú őrnagy közeledik, aki most szállt le lováról s akire már messziről ráripakodik:

— Ön miért hagyta el az állását, amelyet kijelöltem? Mit keres itt? Hogy mer távozni a helyéről?

Az őrnagy hebeg valamit, de látszik, hogy megütődöttségében nem találja a szavakat. Csak vörös lesz s ádámcsutkája kezd rángatózni. Jobbra-balra fordul, mintegy keresve valakit, akinek kiöntse felháborodását, s mi-

kor Dembinszky is belovagol az udvarba, nyakába tolt aranyos csákovával s zöld lengyel kabátban, nyomban panaszkodni kezd:

— Altábornagy úr, nekem számos éven át volt szerencsém szolgálni a császári osztrák hadseregben, ahol szigorú fegyelem van és szolgálatban éppen nem bánnak az emberrel kesztyűs kézzel: de ezt a hangot... és hogy századosok fejére nyilvánosan kardcsapásokat mérjenek... ilyen botrányt csak itt értem meg...

— Ne bírálgassa őrnagy úr az én eljárásomat, mert ön is póruul járhat! — rivall rá Máriássy vérbenforgó szemmel s kardját csapkodva egy lépést közelít.

Dembinszkyt közben egy huszár lesegítette a lóról, s az öreg katona rosszkedvűen és undorral tolja karját a pörlekedők közé.

— No, ha az ellenség előtt az urak ilyen egyetértést tanúsítanak...

— Biztosítom excellenciádat, — kiáltja közbe keserű hangon és könnyes szemmel a kis őrnagy, nem tudva türtőztetni magát, — ha nem állanánk közvetlenül szemben az ellenséggel, én is, a volt császári tisztek is haladéktalanul búcsút vennénk a hadseregtől...

— Csak rajta! — ordít az alezredes magánkívül. — Hadd tisztuljon meg a hadsereg...

A fővezér hirtelen fölrántja álmos szeméről áttetsző, sárgás-vörös szemhéját s keményen rászögezi tekintetét az üvöltöző törzstisztre.

— Figyelmeztetem alezredes urat, hogy ez a viselkedés nagymértékben illetlen, sőt veszedelmes és minden más alkalommal szigorúan felelősségre vonnám érte. Most azonban...

Folytatnia se kell, ebben a pillanatban eldördül egy ágyú, utána még egy s azután megint egy: az ellenség megkezdte a támadást.

A nap hideg ragyogással bukkan föl a látóhatáron s hirtelen teljesen megvilágítja a tájat. Messze a Mátra kéklik, ugrándozó hátú hegyek lépcsőin ereszkedve lefelé s a közelben erdős lankákban lapul bele a síkságba. On-

nan a lankákról jól látni a patakon túl fekvő lilás-barna erdőségeket s hosszú juhaklokat, amelyek mögül lassan göngyölődik elő az ellenséges katonaság. Szuronyok s puszkacsövek csillognak a napfényben, lassan közeledve a mocsaraspártú, zombékos patak kőhídja felé, melynek középső nyílása alatt bokáig érő, agyagos-sárga víz gyűrűzik. A magas part két oldalában öreg fűzek lógatják csupasz ágaikat egymás felé reménytelenül, — zömök törzsük zöldes-fakóra van mosva, mutatván, hogy tavaszi áradáskor azt a kis zavaros vizecskét odalenn ugyancsak megdagasztják a Mátrából alázuhogó patakok.

Dembinszky az ágyúzásra abbahagyja a szigorú dorogatóriumot, melyet Máriássy összeharapott szájjal, némán hallgatott, s egy perc alatt újra lovon van. A törzskari tiszték is igyekeznek, hogy gyorsan nyeregbe szálljanak, — a lovak nedves orra nyugtalanul szaglász a levegőbe s nagy, sárga foguk ideges rángással elővillan.

Nemsokára vágóban indul a csoport a kis domb felé, ahonnan az egész csatateret jól át lehet látni.

Cézár vörös talárját megduzzasztja a szél: csapkodva száll utána a levegőben, lova csillogó, fekete fara fölött. Éjszakai gondolatait már elfelejtette, nemcsak a halál közellétét nem érzi, de lehetőségét sem: itt minden olyan szabott, kitervelt rendben folyik, hogy csak az halhat meg, akit e célra jelöltek ki az előzetes haditervek. Szinte vágyik egy kis veszedelemre: mellőzöttnek érzi magát, hogy nem állhat rögtön az ágyútűzbe, noha a falu utcáin s udvarain szétpattanó gránátok sivító sziszegése távolról is különös borzongással tölti el. Kezével titkon megtapogatja arcát, hogy ezt a borzongást nem árulja-e el bőrének remegése; majd egy szem cukrot kapar elő zsebéből, szájába dugja, de hamarosan ki is köpi, mert nincs türelme elszopogatni.

Dembinszky távcsövet emel szeme elé, aztán átadja az egyik hadsegédnek s ősz szemöldökét összehúzva, megnyúló orrlyukakkal, szabad szemmel figyel a folyó túlpártjára. A Kápolna felé ereszkedő út két oldalán szőlőkertek terülnek el s magas karóik, mintha megelevened-

tek volna, csillogva folynak előre: csak idővel lehet észrevenni, hogy a szőlőkben rejtve közeledő gyalogság szuronyait szikráztatja a reggeli nap. A fővezér kis noteszlapokra ceruzával kurta parancsokat ír: a falu mögött álló ágyúsütegek megparancsolja, hogy a szőlőskerteket lőjék. De figyelmét már újabb ellenséges mozdulat vonja magára. A jobbszárny felé, mely egy közeli kis falut tart megszállva, — a falu apró házai rettenve lapuló fehér házinyulaknak látszanak, — kettős sorban horgassisakú svalizsérok nyargalnak, a fényes sisakkal mint görbeorrú keselyűk szaglászva a puszkaporszagú levegőbe. Mögöttük ágyúk gördülnek, az ágyúslovakat magasraemelt ostorral csapkodják a bakon szorongó tüzerek, hogy a lovasság mögött el ne maradjanak, s jó messze gyalogság lohol, nehéz felszerelése alatt görnyedve s az egyenetlen talajon botladozva. Mindez, — messziről nézve, — nem sokban különbözik egy mozgalmas hadgyakorlattól, csak a középén dúló ágyúzás ad a csatának harciasabb színt. A túlparton ropognak a szőlőkarók, innen meg a zsupetők és deszkakerítések, — a faluból már cipelik ki a sebesülteket, egyesek pedig láthatólag teljes testi épségben rohannak hátrafelé.

— Hozzon elő öt század lovasságot s három ágyúsüteget, — rendelkezik az altábornagy s meglöki a galopin-tiszt vállát, hogy sietésre nógassa, — az ágyúkat arra a dombra vonják fel, ott ni . . . ezek itt be akarnak keríteni.

A galopin elnyargal, de ahogy a csárdához ér, amelyben az imént még vidáman tisztogatta fiatal, izmos testét, lebukik lováról. Két karját szétveti a földön s úgy marad, hátán fekve, mozdulatlanul. A ló bizonytalanul kereng egy pillanatig, aztán üresen továbbrohan.

— Majd én megviszem a parancsot . . . — ajánlkozik Cézár, de Dembinszky idegesen leinti, mintha ezt mondaná: ebben a maskarában? biztos célpont!

Egy másik tiszthez fordul:

— Menjen ön! Menjen, menjen!

S aggódva néz le a falura, amelynek utcáit alig látni a szürke füstben s amelyet mind sűrűbb csoportokban

hagynak oda a magyarok. A köhídról eltűntek a torlaszok s szuronyos osztrák vadászok nyomulnak át a görbe utcákba, hurrá- és zsívió-kiáltások jerikói lármájával ijesztve ki az utolsó védelmezőket a fölfordított parasztszobákból s a golyó-roncsolta palánkok mögül. Azt is láthatni, hogy az osztrák ágyúk egészen a patakpartig nyomultak elő, a száraz nád között lemozdonyozták őket s már tömik is torkukat puskaporral.

A kis dombra, amelyen a vezér és kísérete áll, golyó csattan, morogva föltúrja a homokot s eltűnik a föld alatt, mint egy fekete ürge. Dembinszky szemrebbenés nélkül firkálja kis céduláit. A lovak ágaskodni kezdenek, de lovasaik szigorú arccal visszafogják őket.

— Ezt vigye Aulichnak, azonnal támadja meg az ellenség jobb szárnyát, — nyújtja át a cédulát valakinek, s haragosan pofoncsapja lovát, amely valami okból hátratáncol vele.

A következő pillanatban ismét golyó csap le a csoport közelében: egy szisszenéssel és nyomban fölhangzó csattanással fölrobban és szerteszétköpi tartalmát. Dembinszky arcához emeli zsebkendőjét és megnézi a letört vért. Egy ló fájdalmas, síró nyihegéssel kapja föl rózsaszín orrát s térdre rogy: Bátorffy kapitány káromkodva lekászálódik róla, rávicsorog véres nyakára, előveszi pisztolyát és föbelövi a pejkót.

— A falut vissza kell foglalni... — motyogja a vezér. — Hozza ön elő az olaszokat... A Zanini-zászlóalj!

Hátranyújtja a cédulát s ráncolt homlokkal megfordul, hogy lássa, kivel beszél, de már csak a kísérő huszárok állnak ott, az új lovat kereső főhadsegéd, s Cézár, szórakozottan és zavartan nézve körül a retentésre növekvő zajban és égre csapó füstben. A szép hadgyakorlati rend már teljesen fölbomlott, a domb mögött elterülő réteken menekülő csapatok rendetlen gomolya, — s a faluból rajvonásban előtörő osztrákok épp most érik el a csárdát, ahol az éjszaka a törzskar megszállott. Cézárban vad ijedelem dobban föl: most mindjárt ott áll az ellenség a konyhában, amelynek

vöröstéglás padlóján csak az imént, néhány órája ébredt; s valami olyasfélét érez, mintha két testben volna a csatateren jelen: egyik teste itt áll a távoli dombocskán, néhány görbe tölgy fedezéke mögött, a másik lenn fetreng abban a vityillóban, amelynek kútgémje s kidőlt-bedőlt falú deszkaóljai idelátszanak, s oldalába belémerül a hosszú, villogó szurony...

Mintegy öntudatlanul kinyújtja kezét a céduláért.

— Nos hát... vigye ön... — mondja Dembinszky s maga is megfordítja lovát és rázkódó testtel ellovagol a menekülők után, hogy megállítsa őket.

Cézár lova ágyékába vágja sarkát és előrehajolva a ló nyaka fölé, elvágtat, mint a szél. Csak el innen, el ebből a szörnyű kavargásból, ahol úgy röpködnek a vérre éhes golyók, mint a darvak őszi gyülekezéskor, s úgy hevernek a holtak a mezőkön, mint rendetlen kékék, melyeket a szélvihar hordott szét a kalangyából. A hörgő ágyúdörgés, a mindenfelől zúgó emberi üvöltés és a rohanó lovasosztályok földrengető dübörgése iszonyú kardallal kíséri útján. Nem menekül... parancsot visz... azért fut, hogy visszatérjen... De ezt szinte nem is akarja tudni; egyetlen felszabadító érzés tölti be: minél messzebbre jutni ennek a pokoli, véres játéknak színteréről...

*

A csárdának már nincsen ép ablaka, az aklok öszszelöve, összedőlve nyújtják szét fekete, mocskos deszkáikat. A konyhában, ugyanazon a szalmán, amelybe Cézár teste nyomott gödröt, egy sárgabajuszos vadász fekszik félrefordított fejjel, izzadt homlokkal, kínosan ki-kinyúló nyakkal.

— Mami, gib Wasser, — nyög s kezével széttörli a vért nyitott mellén s a meleg vér érintésére síró ijedelemmel fölhúzza térdét. Valami kis érem lóg a nyakában, ezüst láncon, az is csupa vér.

Kint közeledő dobogás s közeledő, artikulátlan üvöltés hangzik. A vadász tágranyitja vizeskék szemét

s két tenyerét a téglapadlónak feszítve igyekszik felülni, de csak kótyagos fejét tudja kicsit megemelni.

— Halt! Wer da? Das Geschrei! — motyogja. Valaki, ugyanolyan ruhában, mint ő, beront az ajtón, az udvar felől, s átugorva testén, elrohan a másikon, amely az ivóba nyílik.

Kinn az udvaron kéknadrágos, futó alakok jelennek meg, előreszegzett szuronnal, idegen nyelven kiabálva; az ajtó előtt valakinek kezéből kihull a puska s egy szurony hangtalanul a hóna alá fut. A bajtárs hosszú, sóhajszerű hörrentést hallat, s nekidől az ajtófélfának. A szurony kihúzódik testéből s a katona, mintha csak az az acélnyárs tartotta volna, összeesik. A véres szurony most betolakodik a konyhába és nekiszégeződik a földön fetregő osztráknak.

— Ah... wer da? — hörgi a sebesült s iszonyodva igyekszik hátrahúzódní a vértől csöpögő szurony elől, de moccani se tud, csak még jobban a szalmába lapul, szinte egyenlővé válik a földdel.

A véres szurony megáll az orra előtt, aztán lassan visszahúzódik. Kinn zürzavaros kiáltozás, futkosás, — olyan lárma van, hogy hallani se lehet, amit a barnaképi, feketeszemű honvéd morog:

— Rosseb egye meg... no te, német, már az ördöggel perelsz!

Puskáját leereszti a földre s közelhajol a sebesült-höz, aki arca elé húzza görcsös kezét s zihálva, rettentés félelemmel néz ujjai közt az ellenségre.

— Mami... gib Wasser... — mondja, de nem akarta ezt mondani, csak a szája mozog valami szóra.

— A mamáját hívja... — mondja lassan az ellenség, — az anyja istenit! — s hangosan rászól az osztrákra: — mi kéne, sógor?

— Gib Wasser... — mormolja a haldokló és fuldokolva csuklik.

A honvéd főlegyenesezik s körülnéz: egy korsó földölve hever a sarokban. Belenéz: üres. Kilép a hirtelen elcsöndesedett udvarra, ahol csak néhány hullá hever;

társai egy-kettőre kiverték az osztrák vadászokat a csárdából s tovább sietnek a falu felé. Oldalukon gyalog rohan Máriássy alezredes, szüntelen kardját lengetve s elrekedt hangon ordítva:

— Előre, fiúk, előre! Üsd-vágd, nem apád!

A honvéd utánuk néz, s már-már elveti a korsót, aztán mégis a kúthoz lép, leereszti a vödört s nyögve felhúzza. Vizet önt a korsóba s maga is nagyot húz a vödörből.

— Igyál, német, — kínálja a heverőt, visszatérve a konyhába.

Annak hideg verejtek ül a homlokán, szeme félig csukva van, félig nyitva s nem szól.

— De megvékonyult a lelked, — mondja a honvéd s lehajol és próbál vizet önteni a szájába.

De a víz lefolyik a halott állán s árkot vág a mellén, megalvadtt vérében. Nagy füle szinte átlátszó lett, orra kihegyessedt, s szeme-szája körül szürkés-kék árnyék terjed.

— No, ez kifogyott magából, — mormolja a honvéd s a korsót leállítja a halott feje mellé. Egy percig még ott áll, nem tudja, mit tegyen, imádkozzék vagy igazítsa meg a holttest szétvetett kezét, — aztán lassan fölemeli véres puskáját, kilép az udvarra, s vissza-visszanézve, lekonyult fővel üget társai után.

*

Míg Máriássy a csárda felől tör a faluba, Cézár a Zanini-zászlóalj olaszaival az alvégről törtet előre a görbe kis utcákon, ahol kerítése sincs a zsuptetős vályogházaknak, — hiszen az udvarról úgy sincs mit elvinni. Itt-ott üres kutyaól, fölfordult dézsa, két fa közé kifeszített kötél, amelyen ottfeledett ringy-rongy lóg, — az egyik udvaron fatörzsből vájt kaptárak körül méhek donganak, akiket kicsalt a tavasz első lehellete. Mitsem törődnek az embeerekkel, akik a maguk értelmetlen zsvijával és gögös szuronyaival akarják megállítani, vagy siettetni a világ forgását, — az ő számukra most kezdődik az új élet, az új tavasz, amelynek törvényei változtathatatlanok...

Cézár összeszedi minden olasz tudományát, hogy buzdító szavakkal árassza el a mögötte szuronytszegezve loholó katonákat, s hogy izgatott kiáltásaival magát is a bátorság és halálmegvetés önkívületébe izgassa.

— Avanti soldati, Gesu e il nostro duce! Avanti, avanti!

S magasra emeli az ezüst feszületet, mint egy szent zászlót, amelyért mindenki halni kész. Föltartott karjában, amelyből visszafolyik a vér, szinte érzi a megbűvölt tekintetek lüktetését, melyek mind Krisztusra tapadnak, a fehéren ragyogó Krisztusra, aki, — maga is holtan, — a halálba vezeti őket . . .

— Avanti soldati, vincere o morire!

Cézár mellett, aki vérvörös talárjában ott lángol a szürkeköpenyes, poroscsákójú bakák előtt, kivont karddal az olasz zászlóalj parancsnoka lépdel, Venturini őrnagy. Apró pamacsban előreborzolódó szemöldöke alatt (mely csak az orrtő közelében sűrű, s a halánték felé ritkás pelyhekben vész el), időnként Cézár felé fordítja szúrós, fekete szemét, anélkül, hogy hosszúkás fejét megmozdítaná: csak szurokszínű szembogara vándorol szeme sarkába és vissza. Cézár is, — mintegy megérezve arcán a kutató pillantást, — az őrnagyra néz néha, s csodálkozik közönyös nyugalmán: hogyan lehet ilyen részvétlenül rúgni az út porát, amikor egy pillanat múlva talán életeket olt ki, vagy ő roskad a porba egy szuronydöfés alatt?

Ami őt illeti, szégyelli, hogy egy-két órával előbb olyan leküzdhetetlen rémülettel vágatott el a halál elől, s ha most egy golyó mellén találná, elégtételnek és fölmentésnek érezné gyávaságáért. Szép látvány lenne, amint a lángoló talárban, a magasra emelt ezüst feszülettel kezében, egyszerre csak elbukna, ráesne Krisztus testére, s a bosszút lihegő katonák, keresztülugrálva tetemén, vad üvöltéssel rohannának az ellenségre . . . De hirtelen eszébe ötlik egy éjszakai gondolata: mi lenne, ha egy buta ágyúgolyó elsodorná magasraemelt kezefejét a feszülettel együtt? Önkéntelenül leengedi a keresztet, de egy pillanat múlva már újból fel is kapja:

— Avanti! — üvölti s az iszonyú zajban, ami a felettük esőző kartácszsarátnok ropogásából, a gránátok pukkanásából s a templom körül kétségbeesetten küzdő honvédek és vadászok ordításából tevődik össze, szinte hallani véli Máriássy hangját, aki eltorzult arccal meglengetve s lecsapva kardját, hörgi:

— Üsd-vágd, nem apád!

S mintha ugyanekkor — belülről — ezt is hallaná:

— Ön ellenszegül a parancsnak? Ön nem engedelmeskedik? Nesze, nesze!

Még néhány macskaugrás s elérik a küzdőket, hátbatámadhatják és szétverhetik az osztrákokat.

Ám ekkor a híd felől újabb osztrák csapatok közelednek, mint egy nagy, ezüsttűskés sündisznó, egyenesen feléjük. Már-már látni az egyes arcokat is, a morcos, összevont szemöldököket, s elszántan feszülő állakat. A sorok mögött komoran pereg a dob, s a széttaposott bakancsok a buggyos nadrágok alatt füstölgő port rúgnak maguk elé.

Cézár megborzong s oldalt néz Venturinira, hogy mikor ad már parancsot a tüzelésre? De Venturini mozdulatlan arccal, melyben csak egyenesvonalú, színtelen szája hasad meg, álljt vezényel, — mire a szembejövők is, mintha valami roppant tükör utánózná mozdulataikat, megtorpannak. A két csapat olyan közel áll egymáshoz, hogy néhány ugrással belefuthatnának egymás szuronyaiba, s kifröccsenő vériüket összezsorgathatnák, mintegy vérszerződést kötve a halál utáni megbékült életre. De ehelyett az osztrák szuronyok visszahúzódnak, a megfeszült állak leereszkednek, a mord szemöldökök szétfutnak, mozgolódás támad a sorokban, a dobok elnémulnak. Cézár torkában lüktető szívvel tartja a magasban a keresztet, s szája egy utolsó előre-kiáltásra készül. S akkor zürzavaros dörgést-dobogást hall a háta mögött, mint mikor egy farakás megindul, s a hasábok egymást bomlasztva zajosan szertegurulnak.

Egy fél fejfördulattal, dermedten hátranéz: az olaszok

fegyverei a földön hevernek s két karjukat, őrnagyukkal s tisztjeikkel egyetemben, mereven nyujtják föl a magasba.

Majd azt látja, hogy az osztrákok közül kilép egy keményarcú őrmester s valamit rákiált németül. Cézár nem hallja a szavakat, csak áll a magasba emelt nehéz feszülettel s ajkára dermedt kiáltással, elhidegült szívvel belebámul az altiszt vöröshúsú s itt-ott kékesrefagyott arcába. Az pedig fölemeli öklét s megragadja Cézár mellén a vörös palástot, rándítva rajta egyet. Cézár ajkán értelmetlen töredékszavak bugyborékolnak, vérében föllángol a düh, a szégyen és ugyanakkor ujjait görcsbeszorítja valami mindenrekész tehetetlenség.

Az osztrák most már látja, hogy a fölemelt, kereszties kar nem a megadás jele, s kemény, szutykos ujjáival torokon kapja a papot.

Cézár csuklik egyet, gégéjén kellemetlen szorítást érez, mellében elakad a lélekzet. Már pillanatok óta nem gondolkozik, csak várja, mi történik vele és mit fog tenni sajátmaga. Karját most meghajlítja egy idegen erő s az ezüst Krisztussal hirtelen lecsap ellenfele alacsony, csontos homlokára. Hallja a tompa csattanást, a betört csont kínos nesztét, a katona meglepett, böffenő hördülését, látja a kitágult, sárgapillájú szemeket, a kékes száj fájdalmas s gyermekteg félrerándulását, s a halántékon vastag sugárban kiömlő vért, érzi, hogy torkán megereszkednek a vasos ujjak s tudja, hogy egy pillanat múlva az előtte hápogó ember megcsukló térddel összeroskad.

Ez a pillanat elég számára, hogy egy szökéssel a házsoron teremjen, átvesse magát egy magas palánkon, ott-hagyva a fennakadt s kettéhasadt vörös palást felét, mint egy nagy vérfoltot s a zürzavaros kiáltozás és füle körül fütyülő golyók közepette magát is meglepő gyors iramodással átfusson az udvaron, a kerten s eltűnjön a kert mögött elterülő cserjésben. Még ott is, meghajló derékkal, úgy oson, mint a nyúl, nem bánva, hogy arcát összekaromolják a kemény, tar vesszők, s köpenyének megmaradt fele is leszakad róla, viszi vérszagú keresztjét, ziháló melléhez szorítva a megmocsokolt Krisztust, s vicsorgó foga

néha összeverődik, mintha a láz verte volna ki ágyából. Nemsokára kiér az országútra s tapadó verítékben fürödve elbukdácsol a csárdáig, amelyben, — úgy látszik, — egy lélek sincs: se barát, se ellenség. A kerítést már szédülve, vöröset látó szemmel éri el, szinte csak ösztönszerűen tesz még néhány lépést... ez itt az ivó... ez a konyha... valaki fekszik a szalmán... ez ő maga... leesett állal, felfordult szemmel... s elsötétült eszmélettel az ismeretlen mellére zuhan.

*

A kápolnai csata, — amely a környező falvakban, erdős magaslatokon és völgyekben is folyt, — elkeseredett küzdelem után se hozott egyik fél számára sem eredményt. Késő délután a magyarok elhagyták a csatateret, rengeteg halottat hagyva a barna mezőkön és sok foglyot a császáriak kezén, s a két lábon vagy lóháton visszavonulók jórésze is össze-vissza volt pólyálva vértől szivárgó fehér vászonnal. Az emberek dülöngtek a kimerültségtől és éhségtől, — mert az élelmszerszállítás az ügyetlen táborbiztosok hibájából megakadt, — de nemcsak erő híján nem futottak, csupán meneteltek az ellenség elől, hanem azért is, mert érezték, hogy ezt a napot férfiasan megállották, s hogy az ellenfél is teljesen kimerült, eltikkadt, s képtelen az üldözésre.

Ám Dembinszky, amint ezen az éjszakán holtrafáradtan, sebétől vastagra dagadt fejjel, árnikás borogatással az arcán elnyúlt a puha ágyban, csak azt érezhette, hogy noha a döntőnek szánt csata eldöntetlen maradt, ő személy szerint elvesztette a maga harcát. Ő bonyolult s messzeágazó haditerveket szőtt, a magyarok pedig, — tudta, — valami gyors, csillogó, görögtüzes győzelmet vártak tőle, amely a maguk hősi küzdelmét mintegy színpadra állítva mutatja elébük, — látni akarták önmaguk hősi szépségét, hogy tudjanak hinni benne s a harci eredmény késlekedése el ne csüggesse hitüket egymásban s önmagukban. Ő ehelyett csak annyit tudott elérni, hogy túlságosan meg ne verjék: persze, a magyar alvezérek en-

gedetlensége, makacskodása, ellenszenve fővezérük iránt az oka mindennek... Görgey, akivel hol összezőrdült, hol kibékült, megint csak kellemetlenkedett, csapatai későn érkeztek az ütközetbe, maga sem volt a helyén...

— Dehát mért nem tudtam megnyerni magamnak őket? Vagy megtörni ellenállásukat erőszakkal? — gondolta, mert sebe fájt és emiatt fáradtsága ellenére is sokáig nem tudott elaludni. — Mert idegen vagyok s nem értem őket? Vagy már öreg vagyok? Kivénült csataló? Eh... ezekkel a taknyosokkal még fölveszem a versenyt... Jól megmondtam Görgey hadsegédének: mondja meg a gazdájának, hogy hatökör a háborúhoz... no, nem is így mondtam, csak: mondja meg a tábornokának, hogy nem ért a hadviseléshez... így mondtam... de úgy kellett volna... Eh, aludjunk... kibírhatatlan ember...

S nyugtalanul, föl-fölszusszanva elaludt.

Az alvezérek pedig tovább makacskodtak, engedetlenkedtek s ellenszenvük az öreg, kapkodó s szerencsétlen modorú fővezér iránt egyre nőtt. Mindent rossznak tartottak, amit elrendelt s kéjelegtek benne, hogy az ellenkezőt tegyék. Harcolni akartak, mikor a vezér pihenőt rendelt, s mikor ütközést tanácsolt, visszavonultak. Végül is a tábornokok és törzstisztek titkos tanácskozásra gyűltek össze s elhatározták, hogy Dembinszkynek megtagadják az engedelmességet. A tanácskozásba a kormány tábori biztosát, a kicsi Szemere Bertalant is meghívták, aki a pozsonyi országgyűlések legszebbszavú szónoka volt, s őt kérték föl, hogy Dembinszkyvel tudassa a hadsereg elhatározását. Szemere, — megrettenve a katonai lázadás lehetőségétől, — engedett. Ám a fővezér sem Szemere szép szavainak, sem a tábornoki küldöttség élén szónokló Görgey nyersebb felszólításának nem adta be derekát, — s így a kormány biztosja, fogát szíva, kénytelen volt őt a kormány nevében elmozdítani állásából. Estére már Görgey gránátosai vették körül a fővezér szállását, aki foglya lett annak a hadseregnek, amelynek egy félórával előbb még legfőbb parancsnoka volt.

Kossuth riadtan érkezett Debrecenből a főhadiszál-

lásra, hogy a bajokat, ha lehet, elsimítsa. Mindenkit meghallgatott, mindenki másként felelt kérdéseire, — sok mindent megtudott, ami kétségbeeséssel töltötte el szívét, de a civakodó vezérek lelkébe közvetlen közelből, szemükbe mélyesztve kutató szemét, éppoly kevésbé láthatott belé, mint Debrecenből. Végül is nem azt tette, aminek eltökélésével útra kelt: hogy Görgeyt főbelöveti, amint-hogy Dembinszky sem azt tette, ami talán katonai kötelessége lett volna: hogy Görgeyt főbelöveti. Megfélemedtek az előtt az ember előtt, akinek fölényes akaratótól, úgy érezték, félniök kell. Csak maga Görgey felelte a fővezér kérdésére, hogy mit érdemel viselkedéséért, hideg szóval: „golyót az agyamba“.

Már-már úgy látszott, hogy Görgey lesz az új fővezér, de ez a megoldás egyelőre túlságosan határozott lett volna, — tehát a derék, öreg Vetter tábornok került a szeregek élére, aki ezideig a hadügyminisztérium hadművelleti irodájában dolgozott, s akinek szelid, ibolyakék szeméből kiáltott a tökéletes jelentéktelenség. Csakhamar meg is kapta csúfnevét: „sváb“-nak gúnyolták, amint Dembinszkyt „polyák“-nak.

Így álltak a dolgok a Tisza balpartján egy esztendővel a nagy március után . .

A Tisza jobbpartján pedig az elbizakodott Windischgrätz büszke győzelmi jelentést fogalmazott, mely szerint a lázadókat megsemmisítette, — s visszatérve Pestre, 'ünnepélyes Te Deumot tartatott a győzelem örömére. A pestiek hátat fordítottak a nagyhangú győzelmi plakátoknak s a Te Deum alatt kongott a templom az ürességtől, — az Olmützben időző osztrák udvar ellenben érkezettnek látta az időt, hogy kiadja alkotmányokiratát, mely Magyarország testét darabokra tördelte s az országot önkényesen az ausztriai császárság koronatartományává tette.

IX. FEJEZET.

Március hava köddel kezdődött: sűrű, tejfehér, hideg gőz ereszkedett a föld fölé, amelyben két lépést sem lehetett látni. Köd ült a lelkeken is: mi lesz hát, mi lesz? Behúzódva az áradni kezdő Tisza mocsarai közé, a morotvás, nádaspartú folyócskák labirintusába, körülülték az emberek a nedves rőzsén nehezen gyúló tábortüzeket s pipájukat szortyogtatva nagyokat hallgattak. A vezérek, az urak civakodásának keserves zenéje elhatott hozzájuk is és tudták, hogy ez így nincsen jól.

Az első szép tavaszi napok azonban az elrebbenő köddel együtt elfútták a sivár, ködös hangulatot is. Az erekben megmozdult a vér, türelmetlen vágyak táncoltak a mozdulatlanságot ünni kezdő tagokban, a közelben álló ellenség ájult bénasága hetyke bizakodást keltett a szívekben. A Damjanics vezérlete alatt közelgő csapatok Szolnoknál csúfosan megverték a császáriakat, s ha a vezérek közt nem dult volna még mindig egyenetlenség, — mely most a derék Vetter pünkösdi királyságának törte nyakát, aki a sok méregtől epelázba esett, — az első győzelem talán hamarosan megszülte volna a többit is. Erdélyből jó hírek érkeztek: a hőrcsöggépű, vamerő Bem tábornok, aki inkább romantikus portyázást űzött az erdélyi hegyekben, mint nagy háborút, apró seregével Oláhországba kergette az osztrákokat, a segítségükre jött orosz zászlóaljakkal együtt. Az olmützi udvar nádpálcával kényszerített alkotmánya is sajtózt a nemzet hátán, és segített tudatossá tenni a forradalmi magyar seregekben, hogy a nemzet életéért, szabadságáért, jövőjéért folyik a harc.

És aztán a seregben ott járt Kossuth, — bizonytalan gondolatokkal, hogy maga veszi át a fővezérséget, — és Kossuth egyszerű jelenléte föl tudta gyujtani a leglomhább lelket is: a katonák erejüket érezték növekedni az ő erős hitének árnyékában, mint az antik harcosok szíve is kemény és vitéz lett a láthatatlanul közöttük

járó antik isten fölibük nyújtott pajzsa alatt. Görgey környezetében elhallgatott a gúnyolódás az „ügyvédkirályról“, a „zsirosszájú táblabíróról“, Görgey maga is megérezte most egy mélységesen szomorú és mégis csüggedetlen lélek ősziesen borus napsütését, mely a történelmi szerep tógás pátosza alól is átvilágított, s önkéntelenül fejet hajtott a megsejtett nagyság előtt. Kosuth könnyen feledő és könnyen lobbanó szíve pedig hálás akart lenni, — s Görgey, aki a váci nyilatkozatot írta, aki téli visszavonulása alatt egyetlen értesítésre sem méltatta a kormányt, aki csak az imént állt a katonai palotaforradalom élére, akiről senki sem tudta, hogy milyen érzések és célok vezetik s akit a debreceni pletyka már-már árulással vádolt, — végre fővezér lett.

Ebben a kedvező lélektani pillanatban indult meg a nagy tavaszi offenzíva. A vezérek sokat tanultak a téli háború nehéz napjaiban, a katonák is hozzátörődtek a halál mindennapos közelségéhez s hozzáedződtek a szenvedésekhez, — a nyársat nyelt Windischgrätz hápogó kapkodása pedig megkönnyítette a lázadó erővel, meggyűlt indulattal előrelendülő magyar seregek diadalmas útját a főváros és a körülzárt Komárom felé. A pesti utcasarkokról eltűntek a nagyhangú falragaszok, s helyettük sebesültekkel teli szekerek zörögtek végig napnap után a hepe-hupás macskaköveken. A lakosság tömegesen zarándokolt Szent Gellért hegyére, hogy látni-e már a közeledő magyar seregeket s az utcai csoportosulások ellen szigorú hangú tilalmakat kellett kibocsátani. A „megsemmisített lázadók“ Hatvan görbe utcáin, Bicske ingoványos, süppedős határán, Isaszeg fölgyújtott erdőinek füstjében, Vác csendes, kálváriás dombjain, Nagysarló lópatákrúgta füves lankái között egymás után aratták diadalaikat a „megsemmisítő császári hadak“ fölött. Az osztrák udvar megszeppenve gondolt elhamarkodott manifesztumaira s ijedt követek siettek az orosz cárhoz segítségért. Bécsben hanyatt-homlok zuhantak lefelé a bankpapirok, a félénkebb lakosok kapkodva csomagoltak s a gőzhajók megteltek utasokkal,

akiket csendesen úsztattak a tavaszi eső paskolta sárga Dunán a biztonságosabb Linz felé.

Az osztrák tábornokok egy részét kicserélték, a fel-fuvalkodott Windischgrätz herceg pukkanva tűnt el seregei éléről s helyébe Welden tábornoszernagy jött Bécsből; de alig hogy jött, már meg is kellett fordulnia: a magyarok fölszabadították Komáromot s a tábornoszernagy sietve vonta vissza hadait és poggyászait Buda alól az osztrák határszélig. Csupán néhányezer embert s néhány hónapi élelmet hagyott hátra Buda várában.

Akik a magyar ügy győzelmét kívánták, most megittasodva jártak a gyönyörű tavaszban, — akiknek a nemzetet csúful eláruló uralkodócsalád drágább volt, mint az uralkodócsalád ellen acsargó nemzet, sápadtan s vacogva szaladtak a császári csapatok nyomában.

Kossuth ismét idegeiben érezte pezsegni egy sokat szenvedett, sokszor megcsalt nép indulatát, s a fölszabadított ország véres mezői felett, a fölégetett falvak füstölgő romjai felett, legyilkolt férfiak, meggyalázott nők, s elpusztult csecsemők teteme felett lépdelt föl a debreceni nagytemplom szószékére, hogy Magyarország független államiságának és a Habsburg-Lothringeni család trónvesztettségének kinyilatkoztatását indítványozza. Az országgyűlés az első megdöbbenésben hallgatott, aztán ujjongva tette magáévá az indítványt, mintegy elégtételül az ország becsületén és önérzetén esett sérelemért, mintegy fölfortyanó kurucsággal visszacsatantva a császári pofont, melynek vörös csíkjai még ott égtek a nemzet ábrázatán. Kossuthot egyetlen rivalgás kiáltotta ki az ország kormányzó-elnökének.

Csak a békepártnak nevezett aggodalmaskodók fordították el fejüket e nagyszerű és tragikus játéktól, melyben egy aprócska nemzet játszotta a láncait tépő őríást. A békepárt józanai nem hitték, hogy a magyar seregek győzelme végleges lehet, aggódva várták a sorsfordulat előbb-utóbb bekövetkező óráját, s nem szívesen tetézték a forradalmi lépéseket, amelyek megnehezítik a kibékülés lehetőségét. Ők Görgeyben látták a jövő em-

berét, — aki csakugyan az ő politikájukkal párhuzamos irányban haladt. Komárom felmentése után kézenfekvő volt a lehetőség, hogy a szétzüllött osztrák seregeket a mi számbeli és erkölcsi fölényben lévő hadainkkal a lázongó Bécsig üzzük, ahol szükségszerűen újabb forradalom tört volna ki s a két forradalom egyesülésének további következményei beláthatatlanok lehettek. Az okos Bayer, aki mostanában az italt is elhanyagolta, hiszen az éj-napos stratégiai tervezetés a házárdjáték kéjével bódította el, ezt javasolta. De Görgey most ez egyszer nem hallgatott Bayer tanácsára, hanem ehelyett a sokszor gúnyolt dilettáns-stratéga: Kossuth biztatásán kapott, akinek kívánsága az volt, hogy — mily szép szimbóluma volna az ország új életének, ha szíve is szabadon dobogna! — Budavár meghódítására fordítsa erejét. Görgey azt gondolván, hogy politikai szempontból, — a kívánatos kibékülés szempontjából, — káros volna az ország határán túl lépni, megfordította tehát seregét s Buda alá vezette ostromra. Az ostrom heteket, hónapokat jelent, — s a politikusnak minden megnyert nap diadal, amint a hadvezetőnek minden elvesztett nap katasztrófa. Görgey politikai koncepciókba bocsátkozott, Kossuth stratégiai terveket szőtt: a sors egy pillanatra érezte, hogy gyepelőjét eleresztik a kemény kezek s e pillanat elég volt arra, hogy minden elvesszen.

... De most még csak incselkedett egymással a két kocsis: Kossuth úgy akarta Görgeyt lelökni a bakról, hogy új kormányában hadügyminiszternek nevezte ki, Görgey pedig elfogadta a miniszterséget abban a kormányban, melynek elnöke nyíltan köztársaságot hirdetett, de nem engedte ki kezéből a fővezéri pálcát sem, amellyel szükség esetén Kossuthot taszíthatja a kerekek alá ...

— Hé, Weniger!

Weniger, az egyszemű borbély, kinek máskor gondosan bodorított fürtjei most kócosan lógnak homlokába, elcsavarva fejét, meglátja a sekrestyés fakó képét egy padlásablakban. Ő maga négykézláb áll háza tetején, mint valami szép kilátást kereső macska, s egy vödörből homokot szór a zszindelyre. Munkájának nagy részével már elkészült, a szomszédos házak süppedt, öreg tetői is vastagon be vannak hintve homokkal a gyujtogató bombák ellen. A sekrestyés szólítására abbahagyja a fontos foglalatosságot és fölhúzott térddel letelepszik kissé pihenni a tetőre.

— No?

— Azt mondják, jönnek a magyarok.

A borbély lemondón legyint homokos kezével.

— Nem lesz ennek jó vége, én mondom.

Schubenza, az egyházfi, óvatosan alápislog a szembenlévő ház padlásablakából az utcára, s miután meggyőződött róla, hogy csak a borbély két fiúgyermeke játszik alant, várat építve a kövezeten emelkedő homokbucka tetején, harsány suttogással áthörgi:

— Tegnap este huszárokat láttak az előörsök: hat óra után már bezárták a kapukat.

A borbély szíve nagyot dobban és suttogásra fogja ő is:

— Akkor végünk van! Itt vannak! Halomra lőnek mindannyiunkat!

— Nono... nekünk is van ám mivel lőni... — feleli az egyházfi olyan büszkeséggel, mintha valamelyik hatvanfontos mozsárnak a Halászbástyán ő volna az etetője.

— Könnyű magának... Ha baj van, lemászik a kriptába... De én itt lakom a magasban, első emelet kettő... És két ártatlan kis gyermekem van...

A két ártatlan kis gyermek e pillanatban sivalkodva bombázni kezdi a homokvárat, majd a szétlőtt bástyák romjain kézitusára kelnek, s ordítva cibálják egymás nyiratlan csimbókját.

Az egyházfi padlásablaka alatt hirtelen kicsapódik egy elfüggönyözött ablak, s egy fehér kendővel átkötött fejű asszonyság hajol ki halovány képpel.

— Istentelen kölykök! — kiált vékony, szenvedő hangon. — Mindjárt szétreped a fejem! Hát nincs aki elnászpángoljon benneteket? Frau Weniger! Frau Weniger! Frau Weniger!

S miután a sipító kiáltozásra senki nem jön elő, az ártatlanságok viszont annál jobban ordítanak, sőt kedvüketelve a botrányban számárfület is billegetnek, majd foltos üllepüket mutatják a fejfájós néni felé, az asszony visszavonul s csakhamar egy lapát hamuval tér vissza, melyet dühödten fordít a menekülő kisedek fejére.

Weniger a tetőn úgy tesz, mintha semmit sem látna a küzdelemből, s ujjnyomát a homokban hagyva, óvatosan átmászik a tető udvari lejtőjére s letekint az udvar szűk völgykatlanába. Mint feneketlen tengerszem, zöldeesen csillog a sarokban egy hordó víz, láthatatlanul apró lények örök mozgásának csendes fodraival, — a vizezhordó is tűzveszély esetére előírt óvatossági rendszabály. A hordó mellett, a gödrös, aprófejű kövezeten furcsa ákombákomma tekeredett krumplihéjat szagolgat egy sovány macska. Karmaival megpiszkálja a szemtetet, aztán szomorkás, lemondó nyivákolással, rózsaszín nyelvét előcsillantva, elfordítja fejét s földreszegzett tekintettel komoran odébbáll. A kapunyílás mellett két csenevész leander-fácska áll nagy vödrökben, — fölülről csak a vödrök pereme s repedezett, szürke földje látszik, — mint keszeg gyermekleánykák hatalmas csónak-cipőkben, amikben moccanni sem lehet, csak állni, állni tehetetlenül. Egy ajtó az udvarban nyitva van s káposztaszag árad ki rajta. Az ajtóhoz vivő lépcsőfokon egy gombolyag fehér pamut hever, két hosszú s tompán csillogó tüvel átdöfve. Közvetlenül a lépcső mellett alacsony szék szalmafonatú ülőkéje sárgállik.

A borbély némi melankóliával tekint alá az udvarra, — ki tudja, estére talán már kő-kövön nem ma-

rad a kis házikóból. Odaát Pesten most minden csupa öröm, a magyar zászlók diadalmasan lengenek a szélben, az osztrákok rendeleteit kefével súrolják le a házfalokról, a ligetben csepürágók és kötél-táncosok produkálják magukat, a konyhákön vígan rotyog a tyúklevés. Itt meg minden csupa siralom, a fekete-sárga zászlók is esőtől sápadtan lebegnek a királyi váron, mindenki rettegve bújik szobájába s várja az éhínséget, a döghalált s a gyilkos, romboló bombákat. Pedig körül a zöld halmokon, a sziklás hegyeken, a dombok szőlőskertjeiben, — amerre a háztetőről, mint egy kilátótoronyból ellátni a vár tövében terjengő külvárosok apró házai felett, — nyoma sincs ellenségnek . . .

Am a bécsi kapu felől most lópaták csattogása halatszik: a patruj vágtatva halad a szomszédos Fortunautcán a parancsnokság épülete felé. A borbély riadtan csúszik lefelé egy-két rőfnyit. Hát mégis jönnek a magyarok? A föld alatt közelednek, hogy semmit se lát?

Aggodalmas sóhajjal bemászik a kiszedett zsindelydarabok helyén támadt szűk nyíláson a padlásra, s egy üres ládára állva visszailleszti a lécek közé a fekete, korhadt falapokat. Aztán a láthatatlan réseken át belopódzó, portáncoltató fénysugarak világánál, a durván vakolt, meleg kémények s különösirányú, piszkos gendák között tapogatózva, eléri a padláslépcsőt s csüggedten aláereszkedik a földszintig. Könyökig mocskos kezét-karját megmossa a tűzveszély esetére előkészített hordó poshadt vizében, s nedves mesgyét húzva maga után, előretartott, csöpörgő kézzel belép a kis borbélyüzlet hátulsó ajtaján.

— Adj egy kiskendőt a préshől, — mondja tompa hangon a feleségének, aki nagy, ijedt szemmel, keskeny ajakkal, túlságosan hosszú szoknyáját maga után húzva lép vissza az utcai ajtóból, ahol eddig a szemközti ház fejfájós asszonyával pörölt a gyerekek miatt. — Ebédre mi lesz? Gusztusom volna egy kis pörköltre . . .

— Gusztusod volna! Tudod, hogy a mézárszékek

zárva vannak, — és ma különben is péntek van. Nesze a kendő.

— Hosszú péntekünk van nekünk, az isten verje meg, — sóhajt keservesen Weniger s míg törölközik, a magas borbélytükörben szembenéz tulajdon savanyú arcával.

— Még káromkodsز is? — csap rá a felesége. — Most, amikor inkább imádkozni kellene?

S mintegy haragos égi jelként, nyomban e szavak után fölhangzik a riadót verő dobpergés, mindenféle fölvert csapatok sietnek a bástyákra, s homokos zsákokkal megrakott szekerek döcögnek a várkapuk felé, melyeket nyilván végleg becsuknak és eltorlaszolnak.

A borbély sápadtan és kíváncsian siet ki az utcára s fátyolos hangon kiált a gyerekek után, akik a sarokra rohantak a vonuló katonákat nézni, — de azoknak nincs kedvük otthagyni a látványosságot. Az ablakokban mindenütt halavány arcok jelennek meg, az egyházfi ismét feltűnik padlásszobája nyílásánál, s lekiált a borbélynak.

— Már látni őket! Honvédek!

A Duna partjáról, Szent Anna temploma irányából félelmetes lárma, rohanó lábak dübörgése hangzik, — s nemsokára ágyúdörgés reszketteti meg az ablakokat.

— Jézus-Mária-Szent József! — rebegi Wenigerné halálraváltan s kötényt arca elé emeli, azt remélve, hogy így nem hallja a következő ágyúlövést, amely néhány másodperc múlva elpukkan.

Weniger fülönfogva két ártatlan gyermekét, akiknek mégis utánarohant, izgalomtól vörösén tér vissza a boltba.

— Itt vannak! Kezdődik az ostrom! Becsukni a boltajtót! Gyujtsatok gyertyát!

S egy perc múlva a sötét üzletben a kis család térdreborulva veri mellét:

— Uram irgalmazz nekünk! Uram kegyelmezzenekünk! Uram hallgass meg minket! Uram hallgass meg minket! Uram irgalmazz nekünk!

S ahogy az ágyúdörgés erősödik a bástyákon s a rivalgás-üvöltés nő odalenn, a könyörgés is egyre hangosabban jajveszékel:

— Mennybéli Atya Isten, irgalmazz nekünk! Mennybéli Fiú Isten irgalmazz nekünk! Szentlélek Úr Isten irgalmazz nekünk! Szent Háromság Egy Isten irgalmazz nekünk! Szentséges Szűz Mária könyörögj érettünk . . .

*

A csendes budai dombok, melyeknek hátán ilyenkor, májusban, rendszeren csak a vincellérek csattogtatják vaskos ollójukat s a gazdák teregetik vasvillával a füstölgő trágyát, most kivetkőztek idilli képükből s megteltek zajjal, pezsgéssel, mintha a hűvös pincék hordói mind kipukkadtak volna s megittatták volna a dombokat jó öreg borral.

A mezőket ásók túrják föl, hogy földsáncokat emeljenek az ágyúk védelmére, amelyek néha órák hosszat bömbölnek, ugatnak és rínak, ahány, annyifélekép. Az égen napról-napra sötét felhőkben terül szét a nehézkesen fölfelé emelkedő fekete füst, amely a várat ostromló és védelmező ágyúk torkából békülten gyűl a magasban össze. A réstörő és romboló ágyúk még nem érkeztek meg Komáromból, — ott most Guyon a parancsnok, aki igyekszik visszacsípni Görgeyt, amiért annyit szurkálta őt, — de azoknak is építik már a falapzatot a Naphegyen, szemben a fehérvári rondellával, ahol a várfal a leggyöngébb. Messzebb a tábor terül el, — hosszú sátrokban, melyeknek fakó vászonfalát könnyű szél lebegteti s szalmával bélelt gödrökben szállásolta el magát a honvédsereg, az itt-ott fehérlő majorházakban csak a tiszteknek jut szállás. Szerte völgyöndombon ezer és ezer tábortűz ég. A piros tábortüzek körül, a gulába rakott puskák közelében morajlik a hegyek új népének élete: állandó lárma, kiáltás, edénycsörgés, szekérsörgés, asszonyi sivalkodás, valahol cigánybanda muzsikája, másutt egy szál

tilinkó siránkozása olvad össze ezerféle más zajjal, s amikor az ágyúk halálos kórusa elhallgat, ez a vidám életzene egyszerre hallhatóvá válik.

A tábor egész vándorló város. Szerül rengeteg szekér: hosszú létrás szekér, rövid kasos szekér, lapos társzekér, tüzérségi szerkocsi, s félelmetes, vaslemezekkel betakart, nehéz láncokkal átfont jármű, a most még némán kuksoló ágyúgolyók lakása. Az egyik valóságos ház, a másik olyan, mint egy aszott kukoricagóré. A fák között kifeszített kötélén frissen mosott ing, gatyá, kapca szárad. A fűben a század markotányosnőjével cicázik valamelyik őrmester, s a Gellérthegy alól fölmerészkedett kifestett, kövér, savanyúcukor-mosolyú lányok szanaszét settenkednek a dülledőszemű bakák közt. A tüzek körül sokan már főzik a vacsorát: bográcsban rotyog a csipetkés leves, serpenyőben a pecsenye, az elterített köpenyen tésztát gyúrnak az ügyesek túrógaluskának. Az ételmezési tisztek szekere körül tömegek ácsorognak, hogy megkapják aznapi borukat, prófuntjukat; akik megkapták, égnek tartott orral kortyintgatják a gyenge csigert. Utána megsaporodik a danolászók száma; egyik csoportban ez a nóta hangsabb: „hajtogassuk a kancsókat...“ és a másokban ez: „und a Trinkerl, und a Trinkerl, und a Trinkerl musz zájnl!“

A Svábhegy frisslombú hársai alatt két lovas léptet az úton, a pocsolyák közt, melyekben rezegve tükröződik a lovak meghajló, karcsú lába. Az ágyúk most hallgatnak, a táborzaj is tompán szűrődik csak idáig, mintha a nedves föld alól törne föl morajlása. A két lovas csöndesen is megértené egymás szavát, de Eduárd, az egyik poroszkáló, megszokta a táborban a hangos kiáltozást, s most sem tudja halkítani hangját, amelytől riadtan futnak meg a fűben hallgatódzó apró gyíkok.

— Tudod-e, mit tettek a zshiványok? — bömböli Cézár felé, aki a másik lovon zötyögteti testét. — Elevenen sütöttek meg embereket, a papot a templomban

leszúrták s megnégyelték, az oltárhoz menekvő terhes asszonyok hasát fölmetszették s magzatukat nyársra húzták, fiatal lányokat bectelenítették meg, aztán lábuknál fogva fölakasztották őket . . .

Eduárd nemrégén került az erdélyi seregektől, — némi debreceni időzés után, — a budai ostromló sereghez, s kedvvel mesélget regényes harctéri kalandjairól, amelyek Bem apó regényes hadjáratában mindennaposak voltak. De még nagyobb élvezettel borzasztja a szíveket a fölbujtott oláh parasztok pusztításainak és kegyetlenkedéseinek ecsetelésével, — bár a győzelmes tavaszi hadjárat véres áldozatai kissé fásulttá tették Cézárnak s bajtársainak szívét a halál és iszonyat mindenfajta megjelenésével szemben. Cézár, aki vérfoltos, meggörcbült ezüstkeresztjével résztvett minden ütközetben, — kivéve, mikor Görgey maga mellett tartotta a harctértől távoleső főhadiszálláson, — nagyon is sok fölhasított hasú férfit látott, semhogy a fölhasított hasú nők elképzelése különösebben megrázná s nagyon is sok rabláson kapott vagy gyávaságáért bűnhődő fiatal fiút kísért az akasztófa alá, semhogy a megbecstelenített s lábtól fölakasztott fiatal lányok sorsa akkora fölháborodást keltene benne, mint talán olyanvalakiben, akinek a halállal, a hősi halállal és a bectelen halállal egyaránt, kevesebb találkozása volt . . .

Így hát a mesterségbeliek mérsékelt érdeklődésével hallgatja bátyja hatásos, — s éppen nem túlzott, — leírásait s szárazon csak ennyit szúr közbe:

— Remélem, ti sem maradtatok adósok . . .

— De nem ám! — kiált élénken Eduárd, de valami íróniafélét érezve a megjegyzésben, gyors pillantást vet Cézárra s igyekszik elbeszélése vágányában maradni: — Mikor Nagy-Enyedet följuytották, a lakosok félig meztelenül menekültek tizenöt fokos hidegben: sokan meg is fagytak . . . Nyolcszáz csonka hullát találtak a romok alatt, nyolcszázat, barátom!

— Nono, — oltja Cézár bátyja tüzét, — a képzelet hamar megnöveli a számokat... Mi is szívesen mondogatjuk, hogy a császáriak ezer embert veszítettek, mikor ők csak háromszázat ismernek el és megfordítva...

— Ej, — kiált Eduárd nekivörösödve s hadban növesztett torzonborz szakállának és bajuszának minden szála külön remeg, — te is mindent az ellenség szemével nézel, mint Görgey, a te kisistened...

— Az igazságot keresem... — válaszol Cézár kissé sértődötten, nem maga miatt, hanem Görgeyért, — és ezt teszi Görgey is...

— Eredj a te Görgeydel... nem tetszik nekem... — harsogja a bátyja, aki gyenge fél a vitatkozásban, s már csak azért is használja szívesen legerősebb hangját, hogy elnyomja az ellentmondást és főképen a tulajdon tamás lelkéből hangzó ellentmondásokat.

De Cézár nem hagyja abba: szinte akarata ellenére, a maga fülét is kellemetlenül megütő, kötekedő hangon szólal meg:

— Ahá... persze te is átutaztál Debrecenen, a tábla-bírák fővárosán... És két zsíros falat vagy két bugyogó korty között halottad, hogy így meg úgy...

— Mit így meg úgy! — harsan föl Eduárd olyan hévvel, hogy lova ijedtében prüsszentve szökik egy lépést előre. — Görgey Vácott napiparancsban adta, hogy küzdeni fog a belső ellenségek ellen, akik idétlen republikánus izgatásokkal az alkotmányos királyságot felforgatni megkísérelnék...

— De jól megtanultad, — vág közbe az öccse még mindig azon a kellemetlenül kötekedő hangon, mely szinte karcolja a torkát. — Biztosan sokat emlegetik azt a parancsot a fiskálisok...

— Ne zavarj, elfelejtem, amit mondani akarok! Tehát: április tizennemtudomhányadikán az alkotmányos királyság megszűnt... Az idétlen republikánusok kormányt alakítottak... És Görgey minisztere ennek a kormánynak...

— Hja, kedvesem, ez a politika...

Eduárd nagyot rúg lova lágyékába:

— Igen, igen, épp ez az! De akinek kard van a kezében, az ne politizáljon. Mit akar Görgey evvel az örökös önfejűséggel, evvel az örökös számítgatással? Megmondom: diktátor akar lenni! Azt akarja, hogy ne legyen kormány, ne legyen parlament, csak hadsereg...

— Hja, kedvesem, ez a háború...

Eduárd hangos horkanásokkal keresi a szavakat.

— Milyen cinikus vagy! Ezt is tőle tanultad! Megjósolom neked, hogy Görgey szerencsétlenségbe viszi az országot, ha csakugyan diktátor lesz valaha...

Cézár már csak kedvetlenül felelget: ki tudja, hátha igaza van a bátyjának? Tompán motyogja:

— Napoleon is diktátor volt.

— Csakhogy Napoleonok nem teremnek ám minden bokorban, — vágja rá Eduárd s kacag, mintha a nagy név isteni magasságából nézne le az apró kis féregre.

Cézár bosszusan vállat von, mint akinek a hitét, az istenét bántják, s inkább hallgat, semhogy tovább tűrje a káromlást. Összehúzott szemmel néz mereven előre: az alkonyati homály sűrűsödik, a dombokon erősödik a tábortüzek fénye, s a fűben megszólal az a tompa zsongás, amivel a föld a közeledő estet köszönti.

Eduárd lopva oldalt néz s ő is hallgatásba merül. Van min merengenie, hiszen délután odaát volt Pesten, Szirmayéknál, beszélt Mary-Anne-nal, s most azon iparkodik, hogy minden szavát és minden mozdulatát újra idézze lelkében, — s a magáéit is, mérlegelve, vajjon hogyan hathattak Mary-Annera? És aztán aggódnia is van min: Hentzi, Budavár parancsnoka, már kétízben lövette Pestet, az egész Dunapart egy rom, — az ablakok mind betörve, a falakon hatalmas, égettszélű lyukak, a tetők csupasz gerendáikat mutogatják... Aki tehette, elköltözött a part közeléből a pályaudvarra, üres vagonokba, vagy a városligetbe, sátrak alá, vagy távollakó ismerősökhöz... De az öreg Szirmay az istennek se hagyja ott a házát, holott közel laknak a Lipót-templomhoz, amelyet már ért egynéhány bomba... Ha becsapna hozzájuk

is! Isten őrizz! Ám Eduárd lelke fenekén majdnem kívánja is a szerencsétlenséget: a gyújtó bombák lángborítanak a tetőt, a cserepek pattogva röpködnének szerte, forró pernye hullana az udvarra, az utcára, a szobák megtelnének füsttel s ő a füstön-lángon át rohanna föl a lépcsőkön, karjába kapná Mary-Annet, s magához szorítva ájult testét, — keble kerek halmának érintését szinte érzi a mellén, — menekülne vele az égő városon keresztül . . .

A két lovas némán poroszkál előre s a táborzaj egyre élénkebb lesz. Előörsök szólongatják meg őket, egy szekér vad csörömpölése hallatszik, amint egy meredek úton lefelé rohan s a cigánybanda zenéje, amely még mindig nyivákol valamerre . . . Az esti égen zöldes fénnel búcsúzik a napvilág, de a távoli hegyek közül már sűrű feketeség tolakszik fölfelé és itt-ott sápadtan remeg egy-egy kora csillag . . .

Tűz köré gyűlt huszárok közt léptetnek a testvérek. Valahol rezgőhangú öreg huszár dudorász kényelmes elbeszélő hangon, mintha mesét mondana:

Ezernyolszáz-negyvennyolcba
El kell menni háborúba,
Ha úgy vagyon cédulázva,
Hogy elveszek a csatába

Cézár megállítja lovát és gyönyörűséggel figyel az ismerős hangra, amely monoton rezgéssel, egykedvű fájdalommal nótáz tovább:

Azt is tudom, nem én kezdem,
Tudom, nem is én végezem,
Most is hálnak és születnek,
Nem lesz vége az életnek.

Szép meghalni a hazáért,
Virtust tenni a nemzetért,
Szép meghalni a hazáért,
Virtust tenni a nemzetért . . .

S mint valami szívbevésendő bölcseséget, a félstrófát utánazümmögik a hallgató pajtások is:

Szép meghalni a hazáért,
Virtust tenni a nemzetért...

— Ülünk le egy kicsit, — mondja Cézár elfogódot-tan, mintha szégyellené ezt a kívánságot, — ez Mózsi bácsi!

Leszállanak a lóról s kantárszáron vezetik az állato-kat az éneklő huszárcsapat felé. Azok elhallgatnak az úri vendégek közeledtére.

— Dícsértessék az Úr Jézus, — köszönti őket az öreg huszár, de pipáját csak addig ereszti markába, amíg a köszöntés elhangzott. — Telepedjék le főtisztelendő uram, ha nem rühelli.

A huszárok gödröt ástak a földbe, középen tüzet rak-tak s köröskörül elhelyezkedve lógatják a melegre lábuk-at. Csúszkálva szorítanak helyet a két vendégnek s vala-mennyien rájuk emelik tekintetüket, de egyik se szól, vár-ják, hogy a pap kezdje a beszédet. A közelben térdre-borulva, elnyújtózkodva pihennek a lovak, egyik-másik bele-beletép a harmatos fűbe, szusszan egyet, s az idegen-szagra valamennyi megmozdul. Egy fekete paripa hirte-len dobogva fölugrik, — csillogó szemmel körülnéz s látva a feketedő eget, a csendesen lobogó tüzeket, s érezve a zsi-baj fölött lebegő nagy nyugalmat, újra lerogy.

— A kapitány úr a testvérem, — tesz eleget Cézár az illemnek, bátyja felé intve, aki idegenkedve mocorog a helyén, egy bagószagú, hosszúhajú legény mellett s nem érti, mi célból fraternizál Cézár az emberekkel.

Mózsi bácsi ráveti kutató, apró szemét Eduárdra, s pipáját szortyogtatva elismeréssel bólogat.

— Ma megint nem volt semmi mozgalom, — mondja végül csendesen, s fontosan, — nem tom, minek jöttünk ide Budavár alá, ha csak kucorgunk egyre, mint Komolló mellett a mennykő.

Eduárd szeme fölcsillan s gúnyosan mosolyog Cé-

zárta. Most már nem bánja, hogy leültek s kezdi tüzelni az öreget:

— Azt a vezérek tudják csak. Van, aki azt mondja, egy nap alatt be lehetne venni a várat, ha Görgey akarná. Az öreg csóválja a fejét.

— De ő szemibe beszél az osztráknak, mint Csákány Pál a macskának.

Cézár elmosolyodik s nem bánja, ha Görgey rovására sül is el a tréfa, megkérdi Mózsai bácsit:

— Hát az hogy volt?

— Az úgy volt, hogy Csákány Pált megkarmolta a macska, ő meg nem verte meg, hanem összefogta a négy lábát s imígy beszélt neki: te macska! azt mondom én neked, úgy körmölj meg többet engem, hogy a tüzes istenynila hord el...

A legények csöndesen röhögnek s mind megérti a példázatot, — legkésőbb Eduárd.

A hosszúhajú legény egy pillanatnyi szünet után megtoldja a bölcseséget:

— Hirtelen harag soha jót nem farag.

Erre aztán már hangosan föl kacagnak, mert az Áron nevű legény versezeteiben mindig van valami hiba. De Áron nincs megsértve, ő is kacag, s büszkén néz a tábori papra, aki örül, hogy a kényes témáról elfordult a beszéd.

A legény most már azt hiszi, övé a szó s jobb tenyérével elkap egy bolhát a bal kezefején.

— Hopp, bolhát fogtam! — rikolt, — levelet kapok!

— Kitől kapnál, te emberizink? — csöndesíti Mózsai bácsi s maga is vakarózni kezd. — Nem kellesz te a lányoknak, még ezeknek se...

A homályban piros szoknya széle lebben el. A legények mind fölnéznek, aztán elrévedve visszafordítják szemüket a tűzbe. Cézár igyekszik szigorúra vonni szemöldökét s komoran mormolja:

— Még éjszaka is itt kószálnak ezek a...

— Éjszaka a szerelem ideje, — mondja nyugalommal Mózsai bácsi.

Egy feketeszemű legény lázadozva fortyog:

— A tiszt urak kedveseit se űzik el, mikor lemegy a nap.

— Az ám, — mondja a bolondos Áron, s keserves pofával megvakarja a combját. — Zsiborog a lábam, szél lesz.

— Ne prófétálj már, — inti rendre Mózsai bácsi s hogy az új vendég se érezze magát mellőzöttnek, tisztesség-tudón megkérdi Eduárdot: — Hát a kapitány úrnak van-e babája?

Eduárd elvörösödik s morog valami érthetlent.

— Ha meg nem sértem kérdésemmel, — teszi hozzá az öreg huszár, bölcsen látva, hogy érzékeny pontra tapintott.

Cézár nem fojthatja el mosolyát s tapintatosan másra tereli a beszédet:

— Meséljen valamit Mózsai bácsi. Hosszú ne legyen, mert soká nem maradhatunk.

A huszárok felcsillanó szemmel húzódnak összebb.

— Meséljen Mózsai bá' — kérlelik mind.

Az öreg elgondolkozva kiveszi a pipát szájából, s parazsát beleveri a tűzbe, amelynek észrevétlenül apad a lángja. Köröskörül megnőtt a sötétség s az égen megsokasodtak a csillagok. A tábortüzek itt is, ott is kezdenek kialudni, fel-fellángolva még egy pillanatra, amint a borzongató, hűvöskés esti szél végigszalad a dombokon. Az emberek nyugovóra dőlnek, fejük alá téve a bornyút vagy a montlízszakot s fülükig húzva a köpönyeget. Messzebb hosszú, fényes ágyúcsöveken csillog a holdsugár s az ágyúk körül árnyak mozognak, az éjszakára kiállított tüzérlegénység. A növekvő osöndben idáig hallatszik az előörsök kurta kiáltása, amint az őrzőjáratokat szólítják.

— Miről meséljek hát? — kérdi nagysokára Mózsai bácsi.

— A Hamvas Gyurkáról! — kiáltja egy vékonypéznű legényke, akinek nemrég talán még az édesanyja mondta az altató mesét.

— Arról nem, hanem a két bors-ökröcskéről, —

mondja az öregember, mert nem is azért kérdezett, hogy neki parancsoljanak, mint a cigánynak, hogy mit húzzon.

Megint nagy csönd következik: Cézár fölhúzza fél lábát a gödör szélére s átfogja térdét, türelmesen várakozva. Eduárd orrlyukai kissé kitágulnak, szája megkeskenyedik s a szakáll megmozdul kifeszülő állkapcsán: titkos ásítást nyom el. Szeretné, ha indulnának már: éhes is, nem is kíváncsi a mesére, s jobb szeretne Mary-Anneról álmodozni a puha ágyban.

— Hát . . . — kezdi az öreg halkán, mert úgy jobban figyelnek, — egyszer volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl, volt egy nagy tenger, annak a közepén egy nagy sziget, a szigetnek közepében egy nagy hegy, s a hegy tetején egy ezeregyesztendős fa. Ennek volt kilencvenkilenc ága, a kilencvenkilencediken fityegett egy kilencvenkilenc rejtekes tarisznya; ennek a kilencvenkilencedik rejtekében volt a szent Laci bátyám kilencvenkilenclevelű bibliája, s ennek a kilencvenkilencedik levelén voltak megírva a következő igék . . .

Fölsóhajt a hosszúlélekzetű bevezetés végeztével s pihenőt tart. Eduárd figyelmetlenül jártatja szemét köröskörül s észreveszi, hogy az ágyúk mellett meggyújtják a kanócot. Kiugrik a gödörből s valamit mond, de Mózsi bácsi nem szereti, ha zavarják s fölemelve hangját, mesél tovább:

— . . . Aki ezeket meg nem hallgassa, soha meg ne lássa a mennyeknek országát, aki pedig meghallgassa, horgadjon meg az orra, mint a kapu kulcsa . . .

Halk nevetés támad s ugyanekkor megvilágosodik az ég: világító rakéta röppen föl s a jeladásra dördülve megszólalnak az ostromló ágyúk.

— Ma már megint nem alhatunk az ugatás miatt, — mondja fejét csóválva a vén huszár s társai is csalódottan hagyják el helyüket. A lovak nagy fekete árnyként tápázkodnak térdre, aztán lábra s remegve szagolják a puskapor szélhordta, savanykás illatát. Kisvártatva a vár felől is vörös fények lobbannak fel, aztán távoli pukkanás

hangzik és sivítva közelednek a tűzcsíkot vonó golyók, hogy valahol, jó messzire, huppanva fúródjanak a földbe.

— Ha alagutat fúrnának a várfalakig, többet érne, mint ez a parádés lövöldözés, — szól fanyar elégedetlenséggel Eduárd. — Persze, a fővezérnek nem sürgős a dolog...

— Ugyan ne okoskodj... — kiált Cézár türelmetlenül, mert most már olyan siketítő a dörgés, hogy kiáltozni kell. — Odanézz a! Pestet lövik az osztrákok megint!

A dombról jól látni, amint a feketén csillogó folyam túlpartján, a sötét város fölött hirtelen kigyúl a vörös kakas taraja. A növekvő szélben percek alatt csapódik szét a tűzmadár karmazsin szárnya, s vörösen csapkodva, fehér füst lengő udvarával röppen házról házra, tetőről tetőre.

— Fölgyujtották a várost! — ordít Eduárd s félhába már a kengyelvasban van. Lová prüszkölve igyekszik elfordítani fejét a rettentő világosság elöl, amely sötétvörösen terjed szét az éjszakai égen, mintha az ég is lángot fogott volna, s a tűz az egész égmezőn elharapózna.

— A szentséges szent... — káromkodik a bogárszemű huszár, de elharapja a káromlást a pap előtt s szelidebb formát keres, hogy kikiáltsa indulatát. — A kakas csípje meg... — mondja szeliden s hangja elvész az iszonyú dörgésben. Csakhogy ez a szelid sóhaj nem vezeti le haragját, s nagyot sercint a pislákoló zsarátokba.

Az egész tábor talpon van és a katonák sápadtan, nyugtalanul néznek egymásra a vöröslő félhomályban. Az égen hol megnyúlik, hol összébbhúzódik a kísérteties világosság, mintha alaktalan szellemek hadonásznának, a lázadókat fenyegetve. A sötét Duna is véresen fénylik föl odalenn s nyugtalan hullámai közt lobogva játszik az égő házak visszképe. S egyszerre fönn a várbán is fölcsap a láng, — a magyar ágyúak bosszújaként, — s rémült tekergéssel fúródik föl a magasba.

— Lám, megmondtam, hogy szél lesz, -- mondja

Aron elégedetten s szemében vad gyönyörűség lobog. Nyitott szájában fehér, nedves fogak csillognak s nehézkes léptekkel elindul a szekerek irányában, amerre a tarka szoknyák lebbentek el.

— Gyerünk Eduárd, — szól fojtott hangon Cézár, akit egy időre megnémített a tűzvész borzalmasan szép látványa.

De Eduárd már nincs ott: lova röpködő bombák közt vágat a Csepel-sziget felé, ahol az új hajó-hídon át lehet kelni Pestre.

*

... Idegtépő, hosszan kitartott női sikoltás szúrja át az éjszakát, mint egy roppant fekete gombolyagon átszúrt villogó kötőtű. A tébolyult sikoly nem akar véget érni: néha kimerülten aláhanyatlik, de aztán még magasabbra s velőthasítóbbra lendül. Az udvar tele van füsttel s az utcáról is vizeshordókkal rohanó kocsik, menteni rendelt szaladgáló katonák s kétségbeesetten menekvő lakosok zürzavaros zsibaja hangzik a dühödt ágyúdörgésen át. A vörösen lobogó égbolt bevilágít a másodemeleti szobába, ahol Szirmay Boldizsár ül mozdulatlanul, egy arab betűkkel teleírt könyv fölé hajolva.

— Papa, az isten szerelmére, hát mit akarsz? Minden pillanatban becsaphat az ablakon egy bomba és itt öl mindkettőnket. Kati megőrült, kinn futkos a folyosón, jaj, nem bírom hallani...

S Mary-Anne, aki lefekvésre készülvén, kibontott derekú háziruhában, szétzilált hajjal áll apja előtt, két kezét hirtelen fülére tapasztja s iszonyodva vicsorítja ki apró fogait. Sápadt arcán a mályvaszín kis folt egészen szétáradt, vörhenyes pirosra gyujtva képét, mintegy a vöröslő ég visszfényeként.

De Szirmay Boldizsár nem akarja hallani az ágyú-zengést, az égő házak összeroskadó tetőzetének robaját, az utcai lármát az örült szolgáló iszonyú sikolyát, lánya riadt könyörgését, a félrevert harangok kongását...

— Ha megráncosodik a nap, — betűzi a Korán verseit, — ha szétporlanak a csillagok, — ha megindulnak a hegyek, — ha senki sem törődik a vemhes tevével, — ha összegyülekeznek a vadállatok, — ha' kiszikkadnak a tengerek, — ha egyesülnek a lelkek, — ha megkérdetnek az elevenen eltemetettek, — milyen bűnért ölték meg őket, — ha fölcsapódnak a könyvek, — ha leomlik az ég, — ha lobogva ég a tűz . . .

— Tűz van! tűz van! — sivít a háborodott nő az udvaron, s a nyitott ajtókon át füst és égett bűz árad a szobába, amely tömve van nagy bútorokkal, török pamlagokkal, sötéten villogó, jelekkel teleírt réztányérokkel, keleti szőnyegekkel és kitömött madarakkal, amelyek mind gazdájukra meresztik fényes üvegszemüket.

— Papa, papa . . . — ordít Mary-Anne ernyedten apja lábához s reményevesztetten, hogy szavaival meg tudja győzni őt, átfogja térdét, mintha azt akarná megindulásra bírni.

— Isten fögyúlt tüze . . . — motyogja az öregember s deres szakállát finomujjú kezével lesöpri a könyvlapokról, — a szívek fölé hajlik . . . föléjük boltozódik . . . égre nyúló oszlopokban . . .

S átható, üvegsnézésű szemét, mely a kitömött madarak üvegszemére emlékeztet, lányára emeli:

— Félsz a haláltól? Odaát jobb, mint itt . . . Hallgasd, mit mond a Korán a paradicsomról . . .

— Nem, nem akarom hallgatni, — kiált föl Mary-Anne kétségbeesetten, s arcán végigcsorognak a könnyek, melyeket a füst mart vagy a keserűség csalt szemébe, — nem bírok itt maradni . . .

— El akarsz hagyni? — kérdi keserűn az apja s alsóajka ernyedten leereszkedik, mint a nagybetegeké. Aztán köhögni kezd, mert a füst egyre sűrűbb a szobában; az égő házak lángja remegve tükröződik egy nagy acél-tükrőben.

— Nem, nem akarlak elhagyni, — suttogja Mary-Anne erőtlenül s ő is köhög. Eleresztí apja kezét, föláll és kimegy a szobából, hogy becsukjon minden ajtót, ablakot.

— Hová mész? Elmész? — kiáltja az öregember utána s maga is föláll a nagy karosszékéből. S mintha csak most venne tudomást az iszonyú ágyúzengésről, nagy, szőrös füléhez szorítja kezét s gyermekes riadalommal bámul ki az ablakon. A szembelevő ház tetejére lát, amelyen sötét alakok mozognak, vizes ponyvákat teregetve szét.

Mary-Anne futva tér vissza a szobába.

— Papa, a Kapeller-házba bomba esett: elvitte az ügyvéd két lábát... — s hirtelen átfogja az apja nyakát.

— Papa, nem akarok meghalni... Megörülök itt!

Az apa kezehátát Mary-Anne állá alá tolja s kissé fölemeli fejét, hogy szemük egybetalálkozzék:

— Félsz a haláltól? Van valakid, akiért élni akarsz? — kérdi suttogva.

Mary-Anne arca lángban ég s küzködve, hogy ki tudja mondani, amit akar, lehelve feleli:

— Van...

Szirmay Boldizsár szótlánul lefejtí magáról lánya karját, körülnéz a szobában, könyvei közt, a kitömött állatok, cédulával ellátott ásványok, falnak támasztott föliratos kövek közt, és sokáig időz tekintete egy régi órán, amely évek óta egynegyed kettőt mutat.

— Csomagolj, — mondja végül szárazon.

S mereven túri, hogy lánya vállára vesse köpönyegét, fejére tegye a cilindert, s földreszegzett tekintettel, némán indul meg vele lefelé a lépcsőn.

— Papa, — suttogja a legalsó lépcsőfokokon Mary-Anne, egyik kezében nehezen cipelve egy nagy bőröndöt, a másikkal apja karját szorongatva. Lába remeg és szája is remeg, a fölszabadulás sírós örömében, amint halkan dadogja: — papa, papa...

De az apa semmit se felel: néhány könyv van a hóna alatt és félig lehunytt szemében olyan konok és eszelős fájdalom, mintha egy pillanat alatt mindenét elvesztette volna...

... Az égő város lángjai egyre magasabbra csapnak s Eduárd egyre sebesebb iramra sarkantyúzza lovát. De

mindenütt csak akadályozzák. A csepeli hídnál mindenféle írásokat kérnek, míg végre ismerősre akad, aki megadja az engedélyt az átkelésre.

— Mi az ördögöt keresel te most Pesten? — kérdi a kíváncsi utászfőhadnagy. — Van ott elég ember, aki oltson...

— A menyasszonyomat akarom kimenteni, — mondja hirtelen Eduárd, s elpirul a hazugságra: hiszen Mary-Anne nem menyasszonya. De hát most álljon ide magyarázkodni, lírai vallomásokat tenni? Inkább füllent egy picikét.

— Ahá, hát vőlegény vagy? Nem is tudtam... — mondja az utász, s gyanakvó mosollyal ereszti tovább az izgatott fiatalembert.

De odaát sem könnyű boldogulni. A Dunapartot katonai kordonnal zárták el s csak hosszú perlekedés után, — lova nélkül, — juthat a bombázott utcákba. Futva igyekszik előre az égő házak közt, az iszonyú vörös fényben, a pokoli hőségben, a lecsapódó keserű füstben... A csákóján lyukat égetett a pernye, a szétrobbanó kartácsok sziszegve esőző szilánkjai előtt kénytelen egy-egy kapu alá ugorni s szinte maga is csodálkozik, hogy élve el tudott jutni a Szirmay-házig. Ez a házsor szerencsére még nem gyúlt ki, csak az ablakok pattognak a roppant melegben s a vörös füst nyaldossa a falakat.

— Élnek-e még? Hiszen itt meg lehet fulladni! Az öreg tisztára megbolondult! — cikáznak Eduárd agyán keresztül-kasul a gondolatok, miközben az elhagyott ház lépcsőin fölfelé szalad. — Énmiattam benn is éghet a bolond! De Mary-Annet megmentem! Erőszakkal is elcipelem!... Ölembe kapom, kilépek vele az ajtón és mögöttem dörögve roskadnak le az izzó gerendák...

Izzó gerendáknak azonban nyoma sincs. A lakásban minden a helyén van, — csak ez a rettenetes füst ne volna, — s íme, az egyik kereveten ott gubbaszt Mary-Anne szürke kis macskája, rémülten borzolódnó szőrrel, sárgán világító szemmel, amely minden ágyúdörrenésre riadtan összehúzódik.

— Mary-Anne! — kiált Eduárd szorongva s tétován áll a szobában, ahová a nyitva maradt ajtókon át belépett.

Felelet sehonnan sem érkezik.

— Hogyan? Hát hova lettek? — tünődik a fiatal-ember füsttől könnyes szemmel, köhögve s hirtelen agyábacsapó sejtelemmel. — Csak nem menekültek el?

Eszeveszetten rohan ide-oda a tűzvész világította szobákban, amelyek mindegyike fantasztikus holmival van teletömve, mint egy múzeum, — belöki Mary-Anne hálószobájának ajtaját is: az ágy meg van vetve, csipkés, fehér hálóköntös nyujtja egyik ujját a padlóra, mintha egy meggyilkolt nő heverne halottféhéren az ágyon... De Mary-Anne nincs ott... Kifut a konyhába, ahol rettenetes bűz fogadja: a tűzre tett tej, amelyet a szakácsnő nyilván holnapra forralt, kifutott és szerteáradva barnán odaégett a tűzhely vaslapjához... De Mary-Anne itt sincsen... A cselédszobák üresek: az egyik festetlen asztalon félbehagyott levél hever mocskos lúdtoll szomszédságában s a levél közepén óriási fekete pacni... Mary-Anne nincs sehol...

— Más mentette meg... Bizonyosan más... És amikor Mary-Anne kinyitja szemét, nem az én karomban lesz, hanem isten tudja kiében? Ó, micsoda szerencsétlenség!

És Eduárd csaknem sírva botorkál le a lépcsőkön, füsttől kábultan és vakon, s keserves csalódástól mérgezeten.

*

— Valami papocska járt ma itt... pénz hozott zacskóban: hogy ezt, mondja, hogyishívják? valami Tóth Gáspár nevezetű pesti schneidermeister küldi annak a honvédnek, aki elsőül tűzi ki Budavár falára a magyar zászlót... Mennyi is volt a zacskóban, Kempelen? Te adtál nyugtát...

— Nyolcvan arany, — somolyog a segédtsízt, nagy karvalyorra alá vonva bajuszát s ritkás fogairól felhúzódo

felsőajkát. Ő már tudja a feleletet is és előre készül a ki-csattanó nevetésre.

A többiek, akik a fővezér asztalánál ülnek a tágas ambituson, várakozó arccal néznek Görgeyre s egy-egy gúnyosan hangsúlyozott szavára: „papocska“, „pesti schneidermeister“ egyik-másikuk csendes vihogással meg-rázkódik. Az asztalon az éji szélben csendesen lobogó gyertyák állnak, udvarukban apró, zümmögő bogarak kerge csordájával és sárga világosságot vetnek Görgey hideg, síma arcára, a keskeny szájból kivillanó fogakra s az ezüstkeretes pápaszemen át a nyugtalanítóan kék szemekbe. A tábornok félkezét ökölbe szorítva pihenteti az asztalon, pohara mellett, a másikat hanyagul combjára ejti, a pecsétes nadrágra, ahol a térden fölül nyúló csizmaszár véget ér.

— Persze, a bugrisok úgy képzelik, — folytatja el-beszélését, — hogy a honvédek nagy kényelmesen föl-másznak a létrákon, diadalmasan kitűzik az első zászlót, a védők meg hanyatt-homlok elrohannak a bástyafok-ról... Denique, azt felelem: főtisztelendő uram, az a hon-véd, aki elsőnek ér Budavár falára, már csak Szent Péter-nek fizethet kapupénzt a kegyed nyolcvan aranyából...

Harsány kacagás felel mindenfelől: a papocska rová-sára nevetnek-e a tiszték, vagy talán a véres fővel lebukó honvédére? tudni nem lehet.

— Bizony, emberi tetemekből kell gulát rakni a vár-falak alá, hogy az első eleven honvéd a mellvéden átugor-hasson, — mondja Cézár borusan és véres tapasztalatok-kal gazdagon.

— No itt van, a másik pap már fujja a circumdederumot, — recsent rá kellemetlen orrhangján Molnár ezredes, a főhadsegéd, aki a langyos májusi éjjelen is fá-zik, bő kék csurapéjába húzza sovány nyakát, s az arany-zsinórok közül csak néha-néha dugja ki sápadt arcát, hogy körülfürkésszen apró bors-szemeivel.

— Mondtam, hogy menj aludni, rád csak az ostrom után lesz szükség: a temetésnél, — mondja kelletlenül Görgey is és fejét a sötét völgyek, dombok felé fordítja,

ahol csak sejteni lehet a nesztelenül haladó rohamoszlopok áramlását a vár felé.

Éjfél utáni két óra van s a vár körül rendezett hangos lövöldözés, csetepaté csak nemrég csöndesült el: nem is volt más célja a lármának, csak az, hogy elcsöndesüljön s az ellenség azt higgye, most már a következő estélig békében maradhat. De a csapatoknak már délután fölolvasták a fővezér parancsát, hogy Budavár megrohanásához pitymallatkor hozzáfognak, s a rohamokat mindaddig ismétlik, amíg a vár bevétele, — bármi áron, — nem sikerül. Az egyes csapatrészek számára kijelölték a támadási pontokat s azok most az éj sötéttségében, hosszú létrákkal a vállukon, lassan közelítenek a fekete falakhoz. Görgey egész táborkarával ébren várja az általános roham megkezdését, amelyre az összes útegek pontosan három órakor megdördülő sortüze ad jelt. Addig a főhadiszállás, — Heuterich csokoládégyáros svábhegyi szép kúriája, — oszlopos tornácán töltik az időt; de a kártyát már félretették, a borospoharakat eltolták maguk elől: s egy-egy kéz időnként a zubbonyba csúszik, hogy idegesen előhúzza az órát.

— Persze, — kezdi újra Görgey szinte bosszúsán, hogy táborig papja fülébe ültette a bogarat, s kénytelen az ostrom áldozataival foglalkozni, — ez nem megy vér nélkül. Amíg a csapatok közvetlenül a falakhoz nem érnek, ki vannak téve az ágyútűznek, ha meg a létrákat már a falnak állították, könnyű lepuskázni a kapaszkodókat. Még ha föl is ér valaki: először a feje ér föl, — s elég egy jó ütés a puskatussal, a töltőrúddal, hogy fejjel lefelé siessen vissza. Aztán aki leesik, egy pár másat is ránt magával. Azok meg az alattuk jövők szuronyába cseppenhetnek . . . Csakugyan: véres emberi tetemekből kell gulát rakni, hogy az első eleven ember a várfalig juthasson . . . Aztán, ki tudja, nem görgetnek-e a védők kődarabokat, nem öntenek-e forró szurkot a nyakunkba, nem is volt az olyan rossz divat valamikor . . . haha!

Néhányan visszhangozzák a vezér ideges, kurta nevetését, de az most fanyar, kellemetlen arccal s jeges

szemmel néz végig a nevetőkön, akik dermedten hallgatnak el.

— Mi van ezen nevetni való? — kérdi metszőn, szinte kiáltva. — Önök mind itt ülnek biztonságban, lőtávolon kívül s messzelátón fogják nézni, amint bajtársaik holtan hemperegnek le a falakról s koponyájuk szétloccsan a sziklákön... S majd ha a vár be lesz véve, a védők és támadók hullái fölött diadalmasan lovagolnak be a szétrombolt, fölégetett várba, ahol minden ház falán véres kéznyomok, s szétfreccsent agyvelődarabok tapadnak... De önök közül senki se jelentkezett, hogy első akar lenni, aki kitűzi a magyar zászlót... Holott nyolcvan arany ütheti a markát, Tóth Gáspár szabómester nagylelkűségéből... No, ki vesztett ma legtöbbet a kártyán? Kinek kell a nyolcvan arany?

Dermedt csönd a felelet: a hízelkedők szívében patognak a gyűlölet szikrái s a rajongókban idegenkedéssé hűl a lobogás. De Görgey nem is vár feleletet, föl pattan helyéről, fölragad egy gyertyát, s a lelkek hűvösségében szinte borzongva, nagy léptekkel vonul vissza szobájába. A sötét szalonon kell keresztülmennie, ahol kénytelen óvatosabbra fogni lépteit, mert gyertyája szűkös világossága csak lába elé vet némi fényt. A csöndesebb léptekkel indulata is elcsöndesedik s kíváncsian, arcára visszatérő fanyar mosollyal világít a sarokba, ahonnan mély horkolás hallatszik. Egy kényelmetlen díványra kuporodva Bayer ezredes alszik ott, nagy, fekete orrlikakkal, s nyitott szájjal. Az ostrom tervét megcsinálta, a többi már nem érdekli: talán a három órai ágyúdörgés sem fogja fölébreszteni.

— És miért az egész? — gondolja magában Görgey, benyitva a halkán megcsikorduló ajtón. — A rengeteg vér, a sok fiatal élet? És a rengeteg vér, ami még ömleni fog, s a sok fiatal élet, ami még elveszik? A mi nemzedékünk elpusztul a szabadságért, a következő generáció már nem érdemli, s a harmadik megérezt rá, hogy elvegyék tőle...

Odakinn egy ideig még tart a nyomott hangulat, egyikét öregebb tiszt méltatlankodva morgolódik, aztán csob-

ban egy pohárban a bor, s a többiek is az üveg után nyúlnak.

— No jó . . . — szól végre vállig lógó hófehér bajusza alól Molnár ezredes, tintás ujjával dobolva az asztalon, — hát mi holttetemenekén át lovagolunk be a várba . . . De a dzsuvernőr előtt csak tisztára mossák az utat?

— Természetesen! Hiszen Prinz Lajcsi irtózik a vértől! — gúnyolódik egy szélesképű, szőke tisztcske, Starhemberg Pista gróf, elfeledkezve róla, hogy Görgey a komáromi akasztófa alól mentette át a főhadiszállás irodájába, — s Guyon nem is egészen méltatlanul ijesztgette a nyitrai jószágán elfogott ifjú grófot akasztófával, mert neki is része volt Lipótvár feladásában, bár csak annyi, hogy a földadás mellett szavazott.

— És hol fog lakni Frau Kossuth? — fúzi tovább az ízetlen évődést egy másik tiszt, aki a zsoldfizetés veszélytelen műveletével van megbízva. — A királyi vár leégett, a dzsuvernőrné ágya leszakadt . . .

S már megint vidáman kacagnak mindannyian és Cézár is velük együtt.

A sötét dombokon itt is, ott is apró fénypontok gyúlnak föl: a tűzerek meggyújtották a kanócot. A szakállas gyertyák olvadt viaszában döglött, szürke pillék fetrengek, s valaki álmosan karjára fekteti boros fejét az asztalon.

— Egy perc mulva három, — mondja Cézár tenyerén tartott órával s vállát felvonja kissé ültében, mintegy készülve az ágyúk közeli csattanására.

Egy perc mulva nyolcvan ágyú dördül meg földrengető dördüléssel, s egy-egy elkésett pukkanás s az elhangzott lövések hörgő morajlása hosszúra nyújtja a szörnyű percet.

Azután ott, ahol a réstörő ágyúk napokig tartó előmunkája már meggyöngítette és átfúrta a falakat, iszonyú rivalgással megindul az éj sötétjében a harc; pirosan lobbannak a rohamoszlopok mögött fejlődött csatárláncok puska lövései s gyors villanással hasítanak a feketeségbe a

várfalokról aláhajigált kézigránátok. Most még olyan az egész ostrom, mintha valami nagyúr rendelte volna meg éjszakai unalma üzésére a pompás tűzijátékot.

*

Ragyogó májusi reggel volt: Budavár ormain magyar zászló lengett. A hullákat — magyar, osztrák, olasz, horvát testeket vegyest, hiszen már mind testvérek voltak a halálban, — szaporán dobálták a szekerekre s egy-egy elfehéredett, lecsüngő kéz végigsöpörte az utat, amerre a nyikorgó szekér haladt. A halódó Hentzi tábornokot egy kiemelt ajtószárnyra fektetve vitték körül az utcákon, cigánybanda kíséretével. A királyi pincékben folyt a bor a beütött oldalú hordókból, s Pestről és a budai külvárosokból már lopakodtak föl a hullaszagú, vértől gőzölgő várba a kufárok, hogy megvásárolják a honvédektől a sarcolt holmit. A megtépett foglyokat a Bécsi-kapu melletti kaszárnyába terelték, de a magánházakat is sorra járták az őrjáratok, hogy a rejtőzködő osztrákokat ágy alól, szekrényből kiugrasszák. A katonai rezesbandák megállapodtak a tereken, a fölfordult szekerek között, a törtkerekű ágyúk mellett, a föltépett utcakövek torlaszainál s lelkesen recsegették a Rákóczi-indulót. A papirossal beragasztott ablakok félénken nyiladoztak s elgyötrött, sápadt, tágszemű arcok jelentek meg a vékony nyílásban.

Budavár a miénk volt, az ország szíve szabadon dobogott. S ugyanekkor az északi határszéleken fölbukkantak az első kozák szotnyák, s a kétszázezer főnyi orosz hadsereg, amelyet az egyik despota személyesen vezetett a másik megsegítésére, bozontos ősállatként lopakodott Magyarország lábbadozó teste felé, hogy roppant talpát egy halálos ütéssel rácsapja a szorongásából alig ocsudó, lükteive éledő szívre.

X. FEJEZET.

— Erre tessék, erre, — dirigál a vén porkoláb, síró-rívó kulcsait zengetve vörös kezében, s az összeverődő nagy vaskulcsok kínos csilingelése, a porkoláb öreg lábainak fülsértő csoszogása, sőt még a maga könnyű, félénk lépteinek nesze is borzalommal tölti el Mária szívét, amint a pozsonyi katonai fogház hűvös folyosóján halad a vénember nyomában. Ujjai idegesen gyúrik a kis papírszeletet, a látogatási engedélyt, amit magas ajánlólevelek segítségével kapott odalenn, a fogházirodában, s bokája időnként mintha megbicsaklana, habozván, hogy merjen-e tovább menni, vagy pedig ellenkezőleg, még jobban siessen, hiszen minden perc drága!

— Itt vagyunk, — mormolja a porkoláb a folyosó egyik ajtajánál s miközben oldalt fordulva beilleszti az óriás karika egyik kulcsát a lakatba, sok emberi nyomorúságot látott s gyanakvó pillantásoktól kicsire szűkült szeme kutatva végigszalad a látogatón.

A nehéz, vaspléhvel borított ajtó, melyre krétával, otromba betűkkel van fölírva Mednyánszky László neve, csikorogva fordul meg sarkában s fojtó, bűzös levegő csap a gyors léptekkel előresiető nő arcába. Mária megtorpan a küszöbön: a homályos zárkában egy-két pillanatig semmit se, senkit se lát, s kezét ösztönszerűen orra elé emeli, úgyhogy az ő arcát se lehet látni.

— Ki az? — kérdi bentről egy mély hang, melynek egykor nyilván meleg tüzét a magányosság és szenvedés keserű hamuja rekedtre fojtotta. S alighogy László kimondta e kurta kérdést, fölsivítva és fölzokogva, már mellére csapódik felesége feje, s a félrecsúszó kalap alól Mária hajának ismerős illatát érzi.

Egy hosszú perc az értelmetlen gügyögése, a visszatarthatatlan könnyeké, egymás rég nem érintett testének ideges kézzel való tapogatásáé.

Aztán visszalépnek az ölelésből, hogy megnézzék egymást. Most már Mária szeme is hozzáedződött a fél-

homályhoz, amelyet nem is az ablaknyílás kicsinysége, hanem a külső és belső ablak közé illesztett, sűrű vasrács és még sűrűbb sodronyháló, meg az ablaküveg hihetetlen piszkossága okoz.

László külseje bizony alaposan megváltozott. Szép, hullámos haja, mely kétoldalt halmos fürtökbe volt szedve, s melyben oly vigyázva kellett a női ujjaknak bujkálniok, hogy össze ne borzolja nagyon, most rövidre van nyírva, — gondosan ápolt, franciás szakálla viszont megereszkedett s kócosan lepi be a megsoványodott, megfakult arcot. Nagy, kék szeme megnőtt a beesett arcban, a barnás szemhéjak között, és tele van sárga-piros erekkel, melyeket a szüntelen pipázás, a félhomály, az álmatlanság mart szemefehérjébe. Ajka is sárgás a rossz dohány üledékétől s finomalakú keze, melynek mosására nem kap melegvizet, már nem olyan puha és fehér, mint valaha.

Máriát sem tették szebbé az elmúlt hónapok. A szülés után kissé megtelt termete újra csontosra fogyott, csak keble maradt duzzadt a hosszú szoptatástól, — mert anyja és nőrokonai kétségbeesésére Árpádkát maga szoptatta. Vértelen arca egészen kicsi lett a sok sírástól, mint valami madaré, s halántékán májfoltok kezdenek előtünedezni, amelyekre haját nem lehet eléggé ráfésülni. A tavasszal sokáig náthás is volt, ami leromlott állapotában a baj jelentéktelenségéhez képest eléggé megviselte, s pirosas orrcimpái tövében még őrzi a kisebesedés nyomait.

De a sok szenvedés után, amelyen mindketten átmentek, elvesztették érzéküket a külsőségek iránt s alig veszik észre egymás testi fogyatékoságait. Most, abban a csöndben, mely a viszontlátás első kitörését követi, megszólal bennük a lélek, akinek csak a legszomorúbb pillanatok csöndjében halljuk meg halk beszédét. S a nő lelke félénken és kíváncsian átszáll a férfi megromlott testébe s a férj részvétől és megbánástól szorongó lelke helyet cserél a nőével. Ők maguk szótlanok: mert arra hallgatnak, amit az elcserélt lélek suttog bennük s aminek nem kell a szó s az értelem formáját öltenie, hogy mindketten megértsék.

Végül is Mária az, aki előbb szabadul föl ebből a révületből, s házias gondoskodással körülnéz a börtönben. A sarokban ágy áll, amelynek szalmával szögletesre tömött vánkosa harsanva ropog meg a tapogató kéz alatt. Odébb pad s azon edények, vizeskanna, dohányszita; a szoba közepén kecskelábú asztal és nyikorgó szék; a legsötétebb sarokban „leibstuhl“, melynek bűze megfertőzi az amúgy is áporodott levegőt. Az asztalon faggyúgyertya, koppantó, gyújtószerszám.

— Takarítanak itt, édes? — kérdi Mária megrettenve, mintha csak most venné észre, hol van, s ujját végighúzza az asztal peremén, hogy vajjon nagyon poros-e?

— Ne aggódj: minden reggel bejön az ordonánc, föllocsol, kiséper, friss vizet önt a kannába, kiüríti a moslékot abból az izéből...

— Hát enni adnak-e? — faggatja tovább az urát Mária elpityeredve.

— Persze, hogy adnak: hiszen éhen halnék, ha nem adnának... ebbe a bögrébe levest adnak, egy kis hússal, ebbe meg főzeléket...

— És jó?

— Mint a csiriz.

— De hát mi küldtünk pénzt, hogy kívülről kosztolj!

— Az új főparancsnok megtiltotta, hogy kívülről hozassunk ételt.

— Ki az? Én elmegyek hozzá! Apa is elmegy!

— Eddig is hiába jártatok, szívem, Windischgrätz-hez. Ehhez pedig pláne hiába mennétek. Kegyetlen embernek mondják: Haynau a neve.

— Ah! Ót mutatták odalenn az utcán! Hogy ez az, aki most jött Olaszországból... s ott akasztatott, asszonyokat korbácsoltatott... S most hozza az oroszokat...

— Oroszokat?

— Azt mondják, a császár Varsóban találkozott a cárral és megbeszélték, hogy a forradalmat közösen verik le.

— Ugyan! Ne hidd! Mesebeszéd!

Mária elhallgat. Ha László azt mondja, hogy ne

higye, hát nem hiszi. Pedig pozsonyi mágnások mondták, akik jól tudják, mi készül: már plakátot is ragasztattak ki, hogy szabadcsapatokat szervezzenek az osztrák-orosz hadsereg segítésére. De hát mit bánja ő az oroszokat! Mit bánja a császárt, meg a cárt! Mit bánja a forradalmat! Csak Lászlónak baja ne legyen! Annak a Haynaunak olyan kegyeilen, szúrós szeme volt, olyan ijesztő keselyű orra, olyan félelmetesen lobogó fehér bajusza!

— Ülünk ide, az ágyra, — vonja maga mellé László Máriát, eligazítva a pokrócot, — pedig csak a lócára volna szabad... No, itt sem sokkal puhább... Beszéljünk magunkról, beszélj Árpádkáról! Az idő rövid.

Mária kezdettől fogva Árpádkáról szeretett volna beszélni, aki, mióta az apja nem látta, egészen megváltozott, — s most nem tudja, hol is kezdje Árpádka dicséretét.

— Árpádka már egyedül jár... És mindent beszél... Olyan nagy, mint... mint az a sajtár ott... nem, mint... mint az a... mi az a vaskarika a padlóban?

László kedvetlenül mormolja:

— Ahhoz láncolják néhanap a rabot, ha külön fegyelmi büntetést kap...

Mária közelebb vonul Lászlóhoz és átfogja testét:

— Árpádka mindenre tud mondani valamit... A ló: paci... a kocsi: gyihaha... a csokoládé: dádé...

És egyszerre nem tudja folytatni tovább... nem, Árpádka sincs, csak László! és szájaszéle reszketni kezd és sírva kiáltja:

— De téged nem láncoltak oda, úgy-e, nem?

— Nem, bogaram, nem, — szorítja magához László feleségét s hazudik inkább, hogy megnyugtassa a rázkódó asszonyt.

— És neked nem lesz semmi bajod? Kieresztenek a börtönből?

— Valamikor tán kieresztenek, — leheli a férfi bizonytalanul, s feje lankadtan bukik Mária keblére, mely duzzadt a hosszú szoptatástól és kábít, mintha édes tejszag lebegne föl belőle.

— Meg akarnak ölni! — sivít fel a nő s lelkén át-
viharzik minden perc szomorúsága és gyötrődő szerelme,
amit átélt és át fog élni, s testén minden édes perc em-
léke. — Meg akarnak ölni a gazok!

— Nem, nem, az nem lehet... — lihegi László sá-
padtan, — azt nem tehetik... Élni fogok... és másként
fogok élni, mint eddig... Teérted fogok élni...

— Laci, Laci, — nyögi Mária betegen és boldogan,
s keze a katonazubbony gombjait tépdesi.

— Én nagy bűnös vagyok, — suttogja a férfi, erősen
magához szorítva az engedékeny testet, — de csak elle-
ned vétkeztem... és te megbocsátasz... és ha életben
maradok, minden másként lesz...

Mária már mosolyog és boldogan megnyíló szájjal
fogadja László csókjait s teste lassan hátradől férje kar-
jában, a kemény, ropogó derékaljon...

... Kinn közelednek a csoszogó léptek, a kulcsesomó
zengése egyre hangosabb lesz... A kulcs fordul a lakat
zárjában, a vaspántot leemelik az ajtóról, s a megnyíló
résen a vén porkoláb dugja be kopasz homlokát:

— Az óra eltelt... Tessék a cellát elhagyni...

Gyors ölelkezés, csók, bizakodó mosolygás.

— Fogja, bácsi, — suttogja Mária s nagy bankjegyet
nyom a porkoláb titkon megnyíló markába, — és vigyáz-
zon, hogy jobban takarítsanak... csupa por minden...
és a leibstuhlt jól forrázzák ki... és ha lehet, hozzon a
vendéglőből ételt... A báró úr nemsokára kiszabadul és
nekünk jó összeköttetéseink vannak: majd gondolunk
magára...

*

-- A terhére írt cselekményeket tehát beismeri, —
szól a szemét-száját fürgén mozgató, aprócska hadbíró
olyan édeskés-éneklő hangon, mint ahogy a nénik-bácsik
szokták ismerőseik kisgyermekait elragadtatásukkal ostro-
molni, miközben ezt gondolják: soha ilyen undok kis-
gyereket nem láttam még...

S a tollat udvariasan átnyújtja Mednyánszky Lászlónak.

— Ez esetben méltóztassék a jegyzőkönyvet szépen aláírni... úgy... nagyon helyes... hálás köszönet!... méltóztassék a szomszéd szobában helyet foglalni... a többi úrral hamarosan végzünk... — s int a porkolábnak, hogy kísérje ki a vádlottat s maga is szíves mosollyal meghajol előtte.

Egy pillanatig a távolodó után néz s arca hirtelen megváltozik: szemöldökét fölrántja, ajkát keservesen összecücsöríti s aztán vállat von, leül és rekedtes hangon kiált az ajtó felé:

— Következő vádlott: Gruber Fülöp...

A két fogoly egy pillanatra találkozik az ajtóban s önkéntelenül megtorpan mindkettő: de csak annyi idejük van, hogy fáradt szemük egy föllobbanással összevillanjon, — mögöttük szuronyos őr jár, s a késlekedő lábának sietve tovább kell folytatniok az elakadt lépést.

László összeroskadva ül egy sarokban, szinte fázva, pedig az ablakon, melyen nincs vasrács, nincs drótháló, melegen árad be a koranyári napsugár. A kaszárnyaudvar veterán fáin madarak fütyögének-csevetelnek, mint az obsitos fejében a szép emlékek. László kénytelen ezekre a vidám hangokra figyelni, pedig szívében balsejtelmek komor kopácsolása dobog: vajjon halálra ítélik-e? vagy csak várfogságra? Ha csak fogságra, szenvedni fog, de előbb-utóbb kiszabadul, a rokonok közbenjárnak, a háborúnak vége lesz, a viszonyok megváltoznak... Ordódyt két évi fogságra ítélték a napokban, vasbilincsen! És katonai rangja bectelen módon való elvesztésére! Ennyit szívesen elszenved. S többet is, ha kell. Mert többet kell kapnia: ő ellenezte a föladást, lázította a legénységet, a jegyzőkönyvbe bevették azt is, hogy a vár körüli falvak felgyújtását indítványozta... Ordódy ellene vallott: a bectelen! De amit tett, állja: ha öt évre szakítják is el Máriától! Ha nyolc-tíz évre is! De hátha örökre?

A meleg sugarak körülözönlik meghajtott fejét s homlokán könnyű izzadság üt ki. Valahol kezdő trombitás

próbálgatja a kürtjeleket s ügyetlen nyikorgásával hangosabb csárogásra ingerli az udvar madarait. A szomszéd szobából pergő beszéd zaja hallatszik: úgy látszik, a kihallgatás véget ért, az auditor a jegyzőkönyvet olvassa s nemsokára Gruber is alákanyaríthatja nevét...

Hátha örökre? Lehetséges ez? Starhemberg Pistát szabadon engedték, egy pár más tisztet Olaszországba vittek közlegényként... Azok élnek és élni fognak: Milánóban szépek a lányok... Valamikor járt ott... Kócsagtollas süvegben, párduckacagányban, piros testőrruhában... Amikor a félkerekű Ferdinándot koronázták... És ő Ferdinánd zászlajára tett esküt, nem Ferenc Józseféra, aki alkotmányellenesen lépett a magyar trónra... Ez enyhítő körülmény... De enyhít-e ez valamit Ferenc József vésztörvényszéke előtt? Tulajdonképen ő nem egyéb, mint hadifogoly... A magyarok foglyai szabadon járnak-kelnek, illő zsoldot kapnak, fürdőhelyeken üdülnek... Őt pedig jogtalanul börtönben tartják! Ez vérlázító! És odakinn madarak dalolnak, trombita szól, süt a nap... Emberek élnek, esznek-isznak-szeretnek! Ha a szívére teszi kezét, érzi, hogy lüktet benne az iramló vér. És ha behúnyja szemét és egészen elengedi magát, érzi, hogy lassan, végtelen lassúsággal forog a világ! És ezt mindenki tudja, az auditor is, a törvényszék tagjai is, Haynau is, az ifjú császár is! Nem, nem ítélik halálra, nem gyilkolhatják meg az ő testét, nem vehetik el az ő életét, amelyet Isten adott!

Gruber már jön is ki az auditortól, leül egy másik sarokba s fejét lehorgasztja. Bizonyosan ugyanolyan gondolatokkal foglalkozik, mint ő, — szólniok nem szabad most egymáshoz, — lám, kissé megemeli fejét s szomorúság barna szeme kitekint az ablakon; a madárcsiripelést, a hamis trombitahangokat hallgatja, s mindazt, amit csak képzelete ér el a falakon túl!

Bentről a hadbíró nyúlós hangja hallatszik:

— Következő vádlott: Schubert Sándor!

A kis Schubert siet át a szobán, riadtan, lesütött szemmel. Ruhájának doh-szaga van, mintha koporsóból kelt

volna föl, s László kedvetlenül fordítja el fejét. Túlságosan is szerette ezt a tacsskót, mert csinos volt és kedves és ragaszkodott hozzá, — de a döntő pillanatban ő is csak gyáva volt . . . S lassan mégis utána fordítja tekintetét: szegény gyerek, — gyávaság, bátorság, ki tudja, mennyit tesz belőle a lélek gyöngesége s mennyit a pillanat ereje, s különben is az egész mindegy most már!

Egy negyedóra mulva a hadbíró megjelenik az ajtóban:

— Ítélet, uraim!

Mindhármukat egy nagyobb terembe kísérik. A hadbíroság tagjai félkörben, föltett csákovával, kivont karddal fogadják őket: egy öreg őrnagy áll a középben, dühös szemmel, mintha a vádlottak ellene vétettek volna valamit, s mellette tiszték, altiszték, minden rangfokozatból kettő-kettő s két ijedtképű invalidus közlegény.

A kis hadbíró méltósággal emeli föl asztaláról az első ív papirost, s kínos lassúsággal és jól megnyomva az ítélet szavait, olvasni kezdi:

— Mednyánszky László báró, beckói, trencsénmegyei születésű, 30 éves, római katolikus, nős, egy gyermek atyja, volt magyar nemes testőr-hadnagy, a tényállás törvényszerű megállapítása után bevallotta, hogy megszegve a császári és királyi hadseregbe való belépésekor tett esküjét, mely szerint a legmagasabb császári ház ellen sohasem emel fegyvert, a császári hatalom ellen Magyarországon kitört lázadáshoz csatlakozott, s a fegyveres lázadásban mint őrnagy és Lipótvár erődítményi igazgatója harcolt a császári és királyi seregek ellen. Valamennyi felderítő kirohanásban résztvett és valamennyi haditanácskozásnál a vár feladása ellen szavazott. Ezért a haditörvényszék (az auditor itt lehetőségig felemeli hangját) *felségárulásban* mondotta ki bűnösnek és a Mária Terézia-féle katonai büntetőtörvénykönyv 61. paragrafusára, valamint (most a hadbíró értelmetlen hadarásba kezd és végül nagy lélekzettel fejezi be) . . . manifesztumok értelmében (ismét emelt hangon) *kötél általi* halálra s bárhol található ingó és ingatlan vagyonának elkobzására ítélte . . .

S lesütött szemmel már a másik ív papiros után nyúl:
 — Gruber Fülöp, pesti születésű, 29 éves, római katolikus, nőtlen, volt őrmester az 5. számú tüzérezrednél, a tényállás törvényszerű megállapítása után . . .

László fülében zúg a vér, semmit se hall többé s a törvényszék feszesen álló tagjai, színes egyenruhájukban, tarka szivárványívvé futnak össze szemében. Nagy távolról néhány szó ér el hozzá:

— . . . kötél általi halálra . . .

S ocsudva pillant bajtársára, aki keményre feszülő állkapoccsal, mereven néz szembe a mérges őrnaggyal, — s látja, amint Schubert ujjait tördelve, halásápadtan, megizzadt homlokkal várja az őt illető ítélet felolvasását.

Aztán ismét visszaesik bódulatába, elgyöngülten, mintha sok vért vesztett volna, s mikor nagysokára a hadbíró szavait hallja:

— . . . nyolcévi vashilincsben töltendő várfogságra... öntudatlanul elmosolyodik. Mosolyog boldogságában, s nem tudja, hogy ő-e vagy más az, aki megmenekült az iszonyatos haláltól, ő-e vagy más az, aki megváltja nyolc nehezen múltó, s mégis csak elmúló esztendő kínjai árán a jóvátehetetlen elmúlást, a végleges megsemmisülést, a test porráomlását, a lélek semmivéfoszlását, az örök elszakadást mindattól, ami az életben szép volt s mindenkitől, akit e földön szeretett.

*

A várost már elhagyta a halkán zsibongó menet, s most a Szamárhegy oldalán kezd lassan s még egyre szaporodva fölkapaszkodni. Hajnali három óra van, a nap még csak pislog az ég alján, de kibújni késlekedik halványpiros takarója alól. Hűvöses szél szaladgál a hegyen, mintha ő is a kíváncsiak közé akarna furakodni. akik nem restelték otthagyni meleg ágyukat az éjszakai órán. Csipásszemű inasok és kaftános, pájesztes zsidó-

gyerekek lökdösik egymást, templomozó öregasszonyok csoszognak olvasóval kezükben, kócos, didergő cseléd-lányok csattogó papucsának nyomában. Kiszolgált, öreg katonák emlékeiket melengetik sárgafehér bajuszuk alatt, s kíváncsi házaspárok kulacsban hozzák a kávét és kis csomagban a vajaskiflit, mint valami kirándulásra. Távolabb a tömegtől néhány fátyolos úrinő sutog, zsebkendőjét szorongatva szeméhez: eljöttek borzongani s látni az egykori híres gavallért utolsó óráján.

A tömeg rendetlen árja közt fehérfrakkos katonák haladnak, s azoknak kettős sorfalától körülvéve a kis hadbíró, néhány tiszt, a porkolábok, az öreg főporkoláb zöldtollas csákóban, mint valami tábournok, s a hóhér, aranypaszomántos piros kabátban, legényeivel.

Mögöttük lépdél fekete ruhában Mednyánszky László, erőszakosan föltartott fõvel, egyenes derékkal s avval a kényelmetlen érzéssel, mintha valami hozzátartozója koporsója mögött ballagna, s mindenki õt lesné, hogy arcán a gyász micsoda kifejezése tükrözõdik. Csuklóját hidegen szorítja a vasperec, amely kényszeríti, hogy kezét ünnepélyesen összekulcsolja, s a papra, aki kereszttel kezében, bánatosan leejtett tar fejjel baktat mellette, úgy tekint néha-néha, mint valami ismeretlenre, aki hozzácsatlakozott, s most várja, mi mondani-valója van számára.

A másik halálraftélt, Gruber Fülöp ugyancsak feketébe öltözött az ünnepélyes aktus tiszteletére, s fekete cilindert tett föl, amely alól halvány derüvel csillog hűséges ebszeme. Az õ keze is bilincsben van, az õ oldalán is pap jár, különben azt lehetne hinni, hogy kissé elfogódott vőlegény, ki a templomba siet menyegzőre. S csakhamar csakugyan föltűnnek a dombháton az akaratlan vőlegények arái: a testükre váró akasztófák.

Amint fölérnek a vesztõhelyre, a tömeg elnémul s a katonaság csöndes dobogással von sorfalat a két bitófa mögött. Egy percig mély csönd van; nem hallatszik más, csak a gyengédebb szívű nõk szipogása, akiket már a földbõl sötéten fölmeredõ, kampós gerendák

puszta látványa titokzatos borzongással tölt el. A távolabbi fák közt ébredező madarak csippannak meg, s csodálkozva néznek ki fészkükből a szokatlan sokadalomra. Egy fölriadt rigó hosszú, szomorú nótába kezd; s az előkelő hölgyek csoportjában egy előkelő úrfi nem állhatja meg, hogy oda ne sűgja az orrukat fúvó, kivörösödött szemű dámáknak:

— Olyan, mint a Lammermoori Lucia hattyúdala...

Most előlép egy hosszúlábú, peckes őrnagy, s harsányan fölszólítja a hadbíró, hogy olvassa föl újból az ítéletet. Az édeskés hangján, mintegy udvariasságból, teljesíti a parancsot, s felolvasásához hozzáfűzi, hogy Haynau táborszernagy őexcellenciája az ítéletet helybenhagyta s a golyóra való megkegyelmezést elutasította. A főporkolábnak is jut szerep a nagy komédiában, amely a gyilkosságot van hivatva a törvényszerűség és államtekintély misztikus lepleivel fedezni, — alázatosan s háromszor egymásután kegyelmet kér az elítélteknek, a harsány őrnagy azonban mindháromszor fölbökve ujját a borus égre, kijelenti:

— Istennél a kegyelem!

A porkoláb, megnyugodva a változtathatatlanban, erre Gruberhoz lép s fölnyitja csuklóján a lakatot, amely csörömpölve hull a földre.

Az elítélt egy pillanatig a csuklóját övező piros foltot, a bilincs nyomát nézi, aztán tétován fölemeli karját, hogy Lászlóval utoljára kezét szorítson, — de annak keze még nincs feloldva, így hát szégyenlősen átöleli és arcát kétfelől ügyetlenül megcsókolja.

Most már a házasfelek is sírnak, a kávéskulaccsal nyakukban, s az öreg obsitosok is, hangos szortyogással, s a nők kis zsebkendője mögül bugyborékolva tör elő zokogásuk. A pap Gruber ajkához emeli a keresztet, aki ránéz a feszületre s száját könnyedén hozzáérteti.

Aztán gyorsan leoldja nyakkendőjét, gallérját s fölép az akasztófa alá állított kis zsámolyra. A piroskabátos hóhér a következő pillanatban nyakába ejti a kötelet s ráhurkolja a vaskampóra: ő maga az áldozat nyak-

csigolyáját igyekszik eltörni, míg három segéde térdre bukik, mint a szerpapok az oltár lépcsőin, egyik kilöki a zsámolyt a kissé fölemelkedő lábak alól, a másik kettő pedig elkapva a szabadon csüngő lábakat, teljes erőből lefelé húzza. A hóhérok arca vérvörös az erőlködéstől, a fölakasztott képe azonban még mélyebb piros, bíboros színt ölt s lilára vált szája, melyből nyelve duzzadtan buggyan ki, fájdalmasan, csöndes hörgéssel vonódik el. Fejével görcsös nemet int, mintha a rajta esett sérelmet helytelenítene, teste néhányat rándul a nekifeszülő markok közt, aztán mozdulatlanul függve marad: a hóhér hallgatódzik egy kevéssé a szív tájékán, s szalutálva jelenti, hogy elvégezte kötelességét. A dob megperdül, — mintha rögök gördülnének szaporán egy láthatatlan koporsóra.

László nem tudja elfordítani szemét: megbűvölten nézi az eltorzult arcot s érzi, hogy teste lassan reszketni kezd. De ezt nem szabad észrevenni senkinek: még jobban kihúzza magát és szinte odalöki két öklét a porkolábnak, hogy a lakatot fölnyithassa bilincsen. Aztán zsibbadtságtól remegő kezével letekeri nyakáról a fekete selyemkendőt s odadobja a hóhérnak.

— Hát ennyi az emberi élet? — gondolja s arcán még érzi ugyanannak a szájnak meleg nyomát, amely most olyan utálatosan, szederjes lilasággal görbül el. S hirtelen egy más szájat lát maga előtt, lassan imbolyogva és pirosodva a levegőben, s a száj forró lehellete szinte a szemébe csap.

Valaki megérinti karját és odasúgja, hogy lépjen föl a zsámolyra.

— Nem . . . mi ez? — remeg agyában a kérdés, miközben öntudatlanul engedelmeskedik. — A hurok most az én nyakamba . . . s én is . . . egy pillanat . . . — s iszonyú erőfeszítéssel igyekszik Mária és a kisfia képét maga elé idézni ebben az utolsó pillanatban, ahogy azt előre elgondolta. De nem azt látja, amit akar, hanem ezt az imbolygó pirosságot, ezt a forró vörös foltot, mely olyan mint egy száj . . . egy ismerős száj . . . Hedvig

szája... s nyakán hirtelen összeszorul a hurok, ütést érez tarkóján, agyára vér fut, elkábul és homályos öntudattal egy csók ízét sejtí ajkán, amely mögött nyelve duzzadni kezd s lassan előretolakszik...

... A dob megperdül, az őrnagy „imára!“ vezényel s a lábhoz eresztett puskák agya döngve csapódik a kemény földre.

XI. FEJEZET.

Amitől mindenki tartott és amit mégis mindenki lehetetlennek hitt, bekövetkezett: a muszkák egyszerre csak itt voltak a nyakunkon. Szélesvállú, szőke nagyoroszkok, apró krimi tatárok, kaftános, feketeképű cserkeszek, tányérsipkás, vad kozákok, piszkos, falánk litvánok s a jó ég tudja miféle nemzetségek özönlötték el a határszéleket s mint az árvíz, harsogva s egyre hatalmasabb hömpölygéssel áradtak elő mindenfelől.

A kormány külföldi megbizottai riadtan hivatkoztak népjogra, demokráciára, keleti veszedelemre: hiába. Teleki László Párisból Londonba s Londonból Párisba futkosott, remek cikkeket helyezett el másodrendű lapokban, s a szalónokban forgolódva egyéni varázsával bővölte el a politika néhány elsőrendű nagyságát: de a francia köztársaság fanyalogva fordította el vörössipkás fejét a szabadságáért vérző kis magyar nép halálküzdelmétől s az angol külügyminiszter hűvösen begombolta hosszú kabátját a mágyarság néhány nemes barátjának parlamenti tirádái előtt. A politikai babona, hogy Ausztriára szükség van az „európai egyensúly“ szempontjából a szláv túlsúly ellen, erősebb volt, mint a távolról jött kis nép iránti rokonszenv, s erős maradt akkor is, mikor maga a szlávtság indult az ellene állított bástya megmentésére, — bizonyára azért, hogy megvesse lábát a bástyán belül is.

Az országban nagy volt a riadalom. A harangok folytonosan kongtak, búcsújárók zarándokoltak a szent

helyekre, a kultuszminiszter országos böjtöt rendelt, s a kiáltványok kereszteshadjáratot hirdettek az óhitűek ellen. A böjtöt nem volt nehéz megtartani a feldult országban, ahol egy nap a magyarok rekviráltak, másnap az osztrákok, harmadnap az örökösen éhes oroszok szaggatták le a fák éretlen gyümölcsét s tépték ki a földből a kerti veteményeket, — a kereszt alá azonban a kétségbeesett hangulatban annál kevesebben jelentkeztek. Az ujoncozás keserves eredménnyel járt, holott a magyar csapatok véres csatákban egyre fogytak. Az ellátás egyre rosszabb lett, a munició sohasem volt elég, s ami volt, nem egyszer azt is homokkal töltötték meg a tölténygyárakban alkalmazott hadifoglyok löpor helyett. A tavaszi diadalok láza elszállt, a tiszték s a katonák csüggedten néztek a jövő elé s szembe az egyre szaporodó ellenséggel. Soraikat most nemcsak a kard és a golyó irtotta, hanem az oroszok által behurcolt ázsiai kolera is, — maguk az oroszok is hulltak, mint a legyek a rettenetes betegségben, de az ő tömegeiken nem látszott nyoma a ritkulásnak, mint a sűrű hajon se látszik, amit kitép a fésű.

S a nemzet vezéreinek viszálykodása ezekben a végzetes percekben még mérgesebb, még elkeseredettebb, még vicsorgóbb lett. Kossuth ellankadt energiával, fásulni kezdő szívvel küzdött az engedetlen s egymás közt is marakodó vezérekkel, a hepciás, pulykamérgű Perczel-lel, aki a délvidéki hadakat vezette változó szerencsével, az Erdélyben vitézkedő Bemmel, aki éppannyi bosszúságot szerzett önkényével, mint amennyi örömet bravurjaival, és mindenekfölött a nyugati fősereg élén álló Görgeyvel, aki letéve kalandos terveiről, hogy a trónfosztást kimondó országgyűlést fegyveres erővel szétkergebbe, vagy parlamentáris többséget szervezve maga mellé állítsa, egyszerűen megtagadta az engedelmisséget, s ezentúl a maga feje szerint vezette hadmozdulatait. A széthúzó akaratok elernyesztették a harcban álló nemzet energiáit: mikor a lassan összeszedelődző osztrák sereggel új ütközésekre került a sor, Görgey csapatai

egyik véres vereséget a másik után szenvedték. A magyar hadak vonala megingott, megkezdődött a visszavonulás, a főváros helyzete bizonytalanra vált, Debrecen felé orosz seregek közeledtek: a kormány s a kormány emberei új menekülés órái előtt állottak.

Június ötödikén, ugyanazon a napon, amikor Pöstyénben Mednyánszky Lászlót akasztották, a Buda elfoglalása fölött ujjongó nép üdv rivalgása, az ablakokból kinyúló karok kendőlebegtetése, tavaszi virágok esője, kiakasztott szőnyegek tarka pompája s szenzációra éhes, bábász sokaság sorfala között rohogott be Kossuth Lajos a fővárosba. Egyszerű honvédruhában, fáradtan és soványan ült a kormányzó a négylovas hintó párnáin s mellette mindig baljós álmokat látó felesége, aggodalmas méltósággal, mint egy királynő, akit fenségének bódult érzésével tölt el a nép ujjongása s ugyanakkor szorongva várja a bombát, vagy a pisztolygolyót, amely a tömegeből kocsijába röppen. Egy hónappal később, mikor Kossuth a csomagoló, riadt városba jött, gyalog, szemébe húzott kalappal sietett az indóházból lakása felé s csak kíváncsi utcagyerekek és dologtalan suhancok loholtak körülötte, ujjal mutogatva rá. A boltajtókba a zajongásra kilépett egy-egy kíváncsi, aztán közömbösen visszafordult, s tovább pörlekedett az aprópénzhiány s a rohamosan emelkedő árak miatt. Az ünnepnapok izgalma elszállt, mint a kialudt mámor, s most szorongva néztek a fekete köznapok elé a pestiek. A költözködés izgatottan folyt, a pénznyomógépeket, a hadfelszerelést, az irattárat már szállították Szeged felé s a szekerek, hintók, fiákerek, cszák, tilburyk egymásután indultak a menekülőkkel.

Cézár, — akit a Budáról elvonuló Görgey otthagytott a minisztériumban, a lelkészi osztály élén, — fásult szívvel babrált az íróasztalán tornyosuló akták között. Mikor László kivégzéséről értesült, lefutott szívéből a vér, s valami riadt elégtétel mosolya ült arcára, mintha titkos álmokban kívánta volna ezt a halált s ez a titkos kívánság ölte volna meg bátyját, — tette volna el ellenfelét láb alól...

A következő pillanatban már iszonyodva kapott ajkához, hogy öklével törje szét és simítsa el mosolyát, s olyan erővel látta maga előtt László eltorzult, halott arcát, hogy le kellett szemét húnynia. A borzalom, undor, düh és fájdalom apró, elfulladt nyögésekben tört föl melléből, aztán lecsapta fejét az íróasztalra és megkönnyítő zokogásban tört ki, nem bánva, hogy könnyei szétmossák a hadilelkészek illetményeiről szóló kimutatást. Aztán lázasan kezdett számolni, fogalmazni, tárgyalni, késő éjszakáig ült a hivatalában, s gyakran ott bóbiskolt el, az akták hűvös és sima lapjaira hajtva fejét. Majd meg napokig feléje se nézett a minisztériumnak, a várbeli Sándor-palotában, — hosszú barangolásokra indult a budai hegyekben, ahol még látszottak a fűben a tábortűz égette fekete foltok, vagy a Rudas-fürdő meleg vizében üdögélt és a gőzös félhomályában, a víztől csillogó, meleg kőpadlón, valamelyik alatt heverészve a visongva vízbe ugráló gyerekeket, a locsolkodó, úszkáló, meztelen férfiakat-nőket bámulta gondolatlanul.

De László halott feje még sokáig üldözte, mint a gyilkost a lelkiismeretfurdalás: piros pecsétként föltűnt a hivatalos akták betűi közt, bizonytalan remegéssel nézett rá vissza a budai utak tócsáiból saját képe helyett, s a fürdőben, a gőzfátyolon át hirtelen meglátta egy idegennek a vállán. Éjszaka, ha fölriadt álmából, nem merte kinyitni szemét, mert félt, hogy László ott áll az ágya mellett, s amikor reggel a tükör előtt megkötötte nyakkendőjét, ujjai remegni kezdtek.

Ezekben a napokban nagyon szeretett volna anyja mellett lenni, hogy fájdalmát enyhítse, hogy vigasztalja, — titkon talán épp arra vágyott, hogy anyjának keménysége s öntudata erősítse az ő megzavart lelkét, — de a Vág mentén már osztrákok voltak, s Cézár úgy érezte, nagyon soká lesz az, amikor ő ismét hazajuthat. Annyit tudott csak az otthoniakról, hogy szüleit nagyon összetörte, megöregítette legidősebb fiuk tragédiája s a másik kettőért való aggodás. És hogy Mária is, — minthogy birtokukat zár alá vették, -- a beckói kastélyba húzódott

kisfiával, s mindennap órákig térdepel, — kissé háborodott gyásszal, — férje sírhantján: mert konyabajszerű, régi kocsisuk, átszállva a hintó bakjáról egy kasos szekérre, egy éjszaka Pozsonyba hajtott s hazalopta László testét az akasztófa alól.

A főváros kiürítése új izgalmakkal töltötte meg Cézár lelkét s ő kapott a feledtető alkalmon. Az utolsó percig a fölfordult városban maradt, — csak amikor híre járt, hogy az oroszok már Gödöllőn vannak, hagyta el Pestet az öreg Csányi László, a kiürítést végrehajtó miniszter társaságában.

*

Éles, szapora harangozás: a gőzmozdony magas kürtője barna füstgomolyokat okád, a busafejű hajtórúd vonagló mozdulatokkal nekilődul, s a hátsó nagy kerék, amelynek védőburka mögött olajos képpel áll a mozdonyvezető, forogni kezd, maga után rántva a csikorgó, csörömpölő kocsikat. A perronon kendőlobogtató nők, a boszorkányos vonatot szájtátva bámuló gyerkőcök, hangos sírás-rívás, — s az elgördülő kocsikban egyszerre világosabb lesz, amint kijutnak a pályaudvar árnyékos tetőzete alól a napvilágra.

Az első osztály egyik fülkéjében, a fölmelegedett piros bársonyon, fájós lábát kockás skót kendővel letakarva ül a miniszter. Himlőnyomos, sötétgödrű arcában gyermek kék szemek csillognak, amelyeknek elgyötrött pillantása sehogyan sem áll összhangban a harciasra viaszozott, fehér bajusszal. Kis zacskóból valami cukorkát szopogat s útitársait is sorra kínálgatja, mint nagybácsi a jó gyerekeket: de az útitársak maguk is öreg gyerekek már s inkább fanyar szivarjukat szívják, egy-egy fejbőlintással utasítva vissza a szíves kínálást. A miniszter mellett Mészáros Lázár veti keresztbe lábát, — nevét egy sor szerencsétlen ütközet tette népszerűtlenné az országban, de azért válság idején mindig az ő kezébe adják, vagy inkább az ő hátára rakják a fővezéri botot. Most éppen fővezér: az engedetlen Görgey helyébe nevezték ki,

de mindeddig nem tudott seregei közelébe jutni. Külseje után ítélve inkább csapattisztnek látszik, mint vezérnek: előreugró, csontos állán úgy ül lefelé sodorintott, ősz bajusza, mint a bornyún az összesodort köpönyeg, s a bajusz alatt állandó kesernyés mosoly bujkál, — látni a száján, hogy amint megszólal, valami kegyetlenül, öreglegényesen őszintét fog mondani. Mégis, most nem szól, keresztbefont karral nézi a ragyogó eget, s merev katonanyakát csak akkor mozdítja, mikor előrecsücsörített alsóajakkal a mennyezetre fujja a szivarfüstöt. Vele szemben Dembinszky terpeszkedik, aki megint aktív: az új fővezér új vezérkari főnöke; az ő fején is több a fehér, a ránc és az árnyék, mint az üdeség és a mosoly. A három borus öreg közt Cézár úgy húzódik meg, mint a fiatal bokor, amely elől három vén terebély fogja el a napot.

A beszédes Dembinszky mindenekelőtt a vasúti kocsik ellen emel panaszt:

— Úgy ráz ez a kocsi, mint egy rossz szekér... A francia vasutakon már olyan rúgós szerkezetet alkalmaznak, amely átveszi a rázkódást... Nekem is volt egy találmányom... Tulajdonképen így kerültem én Magyarországra...

Csányi sötét arca egy pillanatra még sötétebb lesz: a köszvényes lábába nyilalt, vagy arra gondol, hogy talán jobb lett volna, ha a lengyel tábornok egyáltalában nem kerül Magyarországra... Az oroszok most arra hivatkoznak, hogy lengyel forradalmárok vezetik a magyar forradalmat s készítik elő a lengyelt... És mennyi baj van velük! Mennyi veszekedés, egyenetlenség! Csoda lett volna, ha Lengyelország el nem pusztul... Most pedig Magyarországon a sor... Magyarországon is egymás hájában a keze mindenkinek... Magyarországot is csak csoda mentheti már meg.

— Az úgy volt, — meséli Dembinszky, az emlékezni szerető öregemberek passziójával, — hogy a találmányom révén hat-nyolc évvel ezelőtt megismerkedtem valami angollal, akinek e körül a szolnoki vasút körül is volt része... Az angol itt élt sokáig Magyarországon, Teleki

László grófot is ismerte és most ősszel azzal keres föl, hogy Teleki beszélni akar velem... Jó, mondom, de én Teleki lakására nem megyek, mert azt figyelik az osztrák spiclik, az én lakásomra se jöjjön, mert nem akarok kellemetlenséget... Így az angol lakásán találkoztam először Telekivel... Rue de Provence... Nem: rue... No mindegy...

— Kegyelmes uram tehát ismeri Teleki Lászlót! — kiált föl Cézár lelkesülten, s az öreg katonát, akivel a multban sehogyan se tudott összeleledni, egyszerre közel érzi szívéhez; holott a kápolnai ütközet óta nem sok jót hallott felőle: Görgey táborában a keresztvizet is lestedték róla.

— No persze, hiszen ezután gyakran találkoztunk: s ő vett rá, hogy az önök háborújában szerepet vállaljak. Egészen kitűnő ember, Czartorisky hercegnek, a mi emigrációnk egyik fejének barátja s általában kitűnő összeköttetései vannak...

Cézárt ezek az összeköttetések kevésbé érdeklik: magáról Teleki Lászlóról szeretne hallani. De Dembinszky, úgy látszik, kevés emléket őrzött meg a grófról, s kitérően válaszol:

— Mondom, a lakásán sohasem voltam... Én régóta hallottam róla, de kerültem, mert méltóságommal nem fért volna össze kínálkozni... A sok sürgetésnek azonban engedtem... Különben is az volt a véleményem, hogy a lengyeleknek Magyarország mellett a helye: ha a magyarok legyőzik Ausztriát, Galicia fölszabadítása gyerekjáték lenne... Persze, mások más véleményen vannak... S Teleki gróf sem fogadta túlságos lelkesen a lengyel emigráció demokratapártjának ajánlkozását, minthogy ő az arisztokratapárttal áll összeköttetésben Czartorisky herceg révén...

Hát így állunk, gondolja Csányi keservesen, nektek még az emigrációban is pártjaitok vannak... Akkor soká búsul még a lengyel hona állapotján... És a mi emigrációnk? Hány hét még odáig, hogy mi is futhatunk,

ki merre lát? És hány pártunk lesz minekünk? Ahány ember, annyi párt...

— Dehát hogy van az... Telekit én demokratának ismerem... — csodálkozik Cézár, akinek egyre csak Teleki jár az eszében.

Dembinszky fölényesen legyint:

— Az nálunk nem úgy van, — mondja oktatólag, — minálunk minden szónak más jelentése van, mint egyebütt... Mi nem az arisztokráciát akarjuk megszüntetni, hanem a népet... Az 1791-es alkotmány úgy intézkedik, hogy minden esztendőben bizonyos számú családnak kell a nemesek közé fölvételni: így aztán idővel minden lengyel ember nemes ember, arisztokrata lett volna, ha az alkotmányunk fönmarad... Különben is, az arisztokrata lengyel jobb demokrata, mint nem egy mai ifjú ál-demokrata: a különbség csak az, hogy mi a nemzeti épületet úgy akartuk berendezni, hogy a pince is olyan tiszta legyen, mint az emelet, míg ezek az emelet szobáit is olyan rondákká szeretnék tenni, mint amilyen a pince.

Ezen a hasonlaton a másik két öregember is elmosolyodik, s fejüket rázzák helyeslőleg, mint vének szokása, ha a maguk vén csontjait dicsérik a rugalmasabb ifjúsággal szemben. Mészáros Lázár ki is veszi a szivart szájából s maga is megszólal végre:

— Mert a maiak azt hiszik, hogy ők mindent jobban tudnak... Igaz, mi régi muzsikusok vagyunk, sok nótát elfeledtünk, de egynéhány az eszünkben is maradt. Ezek meg, akik most tanulnak cincogni, a maguk újmódi nótáival olyan macskazenét csinálnak, hogy a mi szavunk, öreg fickóké, meg se hallatszik...

Cézár elpirul kissé, hogy így letaknyosozzák, s ellenkezni próbál:

— Nohát azért... köztünk, fiatalok közt is vannak megfontolt emberek, például Görgey...

— Megfontolt! — kiált ingerülten az öreg tábornok, akinek amúgyis begyében van Cézár, a tejfelesszájú osztályfőnök. — Mi az ő megfontoltsága? Hogy mindig ellenkedik? Hogy mindig okoskodik? Hogy mindent jobban

akar tudni? A hadvezetésben szerencséje volt: azt elismerem. De kegyed nem tudja, mi az a hadvezetés! Az lutril! Ott hiába a haditudomány, hiába a vitéség, akinek a számát kihúzza a szerencse-istennő, az nyer! Én már csak eleget tanultam hosszú életemben, gyávának se mondtak soha, dehát szerencsétlen flótás vagyok, a fene belél! Így hát senki és semmi vagyok, botcsinálta fővezér... A kegyed barátja meg, mert egy darabig szerencséje volt (s oldalvást int kezével, hogy annak is vége már), mint az elkényeztetett, engedetlen gyermek...

— Nono, — vág a heveskedő öregúr szavába Csányi, — nem vagy igazságos. Neked, öregem, no hiába, lyukas a kezed... Görgey meg, no hiába, nagyeszű fiatalember... Ne is bántsd, tudod mit ír Jean Paul: az ember szívesebben lepisálja a palotát, mint a kunyhót... Hogy nyakas, hogy engedetlen? Hát az öreg Bem talán különb? Én eleget bosszankodtam vele... Ez, úgy látszik, a ti mesterségtekkel jár... A kard, amikor győz, jogar akar lenni. A hadvezér, amikor elfoglalja egy ország testét, azt hiszi, most már övé a lélek is. Az ereje mindegyiknek az, hogy nagy akarata van: a győzelmet az szerzi meg a vezérnek, hogy győzni akar. A mi kis országunk számára sok is ennyi erős akarat, kivált, ha mindegyik mást akar. Mert ennek a neve: széthúzás... És mi ebbe bukunk bele: meglátjátok.

Mészáros bosszúsan hajítja ki szivarját az ablakon, az aranyló, hímballódzó búzatáblák s friss, kemény tarlók mentén húzódó mesgye pipacsai közé, — Dembinszky a maga hadvezéri nagyságát akarja menteni a miniszter receptje szerint:

— Nem... Győzni fogunk, mert győzni akarunk.

De ami az egyik szájból igazságnak hangzott, a másiktól csak frázis s ezt mindnyájan érzik s elhallgatnak.

Kis ideig csak a mozdony mellbeteg pöfögése és a kerekek zakatolása hallatszik; a fülkében nehéz, sűrű a levegő, mindennek szaga van a melegben, s a bérsonyon már kínos az ülés. A polcon mocorgó, nagy táskák nyöszörögnek, mintha azt kérnék, hogy vegyék már le őket

kényelmetlen helyükről s vigyék ki a szabad levegőre, a két katona kardja a csomagok fölébe lökve csörömpöl csöndesen. Csányi előhúzza zsebéből a Közlönyt, lassan szétteregeti térdén, aztán pápaszemét kiveszi a tokból, fölére akasztja; egyet-kettőt lapoz a lapban, s ugyanolyan kényelmesen újra összehajtogatja, az okulárét is leveszi s visszahelyezi tokjába.

— A te László bátyád már a másvilágról nézi a mi nyűgeinket; — szól messzekalandozó gondolatokkal Cézárhoz, — nemsokára mi is megyünk utána...

— Én nem... — mordul föl Mészáros, — a csatamezőn szívesen meghalok, de a hóhér kötélére nem vágyakozom...

Cézárt, mintha hirtelen szíven ütnék: talán gyalázat a hóhér kötélén meghalni? Lászlót vértanunak emlegeti mindenki s ez a vén foka... akinek az Úristen még egyszer annyi időt adott, mint Lászlónak, élni azt, amit ő már nem élhet... Csányi is észreveszi a fiatalember fellángoló tekintetét, s engesztelően szól, az öreg tábornok zsörtölődését semmibe se véve:

— Én magam is ismertem őt... Tiszta léleknek látszott: volt a vonásaiban valami túlvilági... Szép fiú volt szegény, olyan szelíden tudott nézni avval a kék szemével, hogy mindjárt megfogta a szívemet... Nős volt, mi?

— Nős, — mormolja Cézár kurtán, még el nem oszolt haraggal Mészáros iránt.

— Szép házaseletet élhettek... — mondja Csányi jóságosan, — kár az ilyen ideális gondolkodású emberért... Büszke lehet az özvegy, hogy férje a hazáért áldozta életét...

— Sovány vigasz az egy özvegynek, — gondolja Mészáros és ajka már mozdul, hogy kimondja a nyelvén lévő szót, de mégse mondja, csak csöndesen bólogat, hozzájárulva a frissen alakult legendához, s mindnyájan tárgyaltalan elgondolkodással bólogatnak egy darabig.

Cézár félszeg zavarral néz ki az elmaradozó tájra, — valami falucska mellett haladnak éppen, amelynek gyermeköcei mind kifutnak az utcára, a vonatot nézni s kutyái

üvöltve kísérik a maguktól futó kerekeket, — s ha nem látná, hogy a többiek milyen buzgón bölintgatnak, maga is megbólintaná fejét: csakugyan, hátha olyan volt tulajdonképpen László, amilyennek ez a jóságos öregúr álmodja, s nem olyan, amilyennek maga ismerte? Ki tudja, melyik az ember igazi arca: az, amelyik tevés-vevésében, szavaiban, szokásaiban, büneiben s botlásaiban megnyilvánul, vagy pedig az, amelyet senkise lát, amelyet az ember maga is szégyenkezve rejteget, s úgy dugdos a világ szeme elől, mint a szülők idétlen gyermeküket a vendégek elől? Ki tudja, talán vannak olyan szemek, amelyek meg tudják látni a léleknek ezt a rejtett, legbelső képét, — és ilyenek az öregúr mélyen ülő, szelíd szemei, — és vannak viszont olyan szemek, amelyek a külső álarc gyorsan változó fintorait lesik szomjas kíváncsisággal, — s ilyenek az övéi... S erre avval a hirtelen szomorúsággal gondol, amivel fölfedezzük egy olyan lelki vagy testi hiányosságunkat, amelyet sohasem lehet pótolni.

*

Cegléden, ahol július első napjaiban a kormányzó s néhány minisztere tartózkodott, a három öregúr kiszállt s Cézár egyedül maradt a meleg fülkében, melyben szivarfüst, olajfesték, szövet és por szaga keveredett. A fojtó, fülledt nyári délutánon le-leragadt szeme, s örült, hogy most nincs senki mellette, kigombolhatja atilláját, zsebkendőjével alaposan körültörölgetheti izzadt nyakát, s néhány percig elereszkedett, pirosra főtt arccal szunyókálhat. De a gondolatok, mint apró, hideg legyintések, újra és újra fölrezzentették a homlokára nehezedő, poshadt és csaknem fájdalmas álomkórságból. Olyasféle kényszert érzett, hogy itt, a ritmikusan zötyögő vonaton, s épp ebben a fullasztó órában, tisztázni kell magában mindent, amin túl jutott s aminek elébe megy, mindent, ami az ő életének körén belül s e kör kerületének érintkező pontjain történt s még történhetik, egyszóval: mindent... Szolnokig van erre idő, ott kiszáll a vonatból

s ismét elmerül abban a forgatagban, amelynek akkortól fogva megint csak teste közvetlen közelében csapkodó hullámaival és fodrait láthatja, de egész folyamát többé sohasem tekintheti át . . .

Hogy is volt hát? Hogyan került a forradalomba, hogyan került erre a menekülteket szállító vonatra, ahelyett, hogy kis falujában misézne, gyóntatna, áldoztatna, keresztelné az újszülötteket s jelölné szentelt olajjal a haldoklók tagjait? Mért is indult el azon a téli hajnalon, zörgő parasztszekéren Görgey tábora felé, aki olyan csodálatos erővel vonzotta magához, mint mesék tengerén tétova bárkát a Mágnes-hegy? S akitől ma is véresen fáj elszakadni, — mert érzi, hogy a Mágnes-hegy feketén és gögösen távolodni kezd s lassan elengedi magától a hozzátapadt kis hajókat, a beléütközött roncsokat, hogy elmerüljön a szörnyű viharzásban, egy nemzet bukásának éjjelében. Mit akar hát? Mi kergette osztozni a küzdelmek és diadalok hősi aranyfényében, s osztozni majd, — ha Csányi jóslása igaz, — az elbukás, a nagyszerű halál tragikus pátozásában? Mi joga volt s lesz erre? Talán egy szenvedő nép sorsa fáj neki? Mit tudott ő még nemrég erről a népről? Hogy emberi méltóságának tudata alig pislákol benne, s mégis sértetten zárkózott s ellenségesen bizalmatlan, mint egy túlságosan sokat ütött-vert állat. Hogy tisztessége ingatag, — ellopták szép gyöngytyúkjait! — hogy ítélete s műveltsége semmi, — Krupecz Mikulás után szívesebben mentek, mint az ő igéi után! — hogy szorgalma állati ösztön s vallásossága vak babona, — mennyi sötétség a lelkekben s mennyi szentkép a falakon! Nohát akkor? Pusztá kalandvágy? Vérének nyugtalan-sága? Két bátyjának, barátainak ragadós példája? Közjogi érzékenység? Politikai eszmék s elképzelések? Szabadság? Mi az a szabadság? Megszabadulni politikai, gazdasági függőségektől? De szabadabb lesz-e evvel a lélek a babonától, a korlátoltságtól, a kicsinyességektől? S ha igen, nem veri-e új rabságba maga a szabadság babonája, s nem terem-e számára az új eszme új és új függőségeket? S végeredményben: igazán a szabadság az a leg-

főbb jó, amiért érdemes annyi vért és erőt áldozni s érdemes talán elbukni is?

Vagy, — s gondolatainak csavargása hirtelen megvilágosodó, egyenes útra térült, — egy más értelmű szabadságvágy sodorta őt együvé a nemzet szabadságharcának porfelhős forgószelével? Ő is szabadulni akart: önmagától, a multjától, régi életétől, mely, — a kerekek csikorgása eszméltette a hasonlatra, — hamis sínre tévedt... A hatalmas folyam kilép medréből, sötétén zúgva gyilkol és rombol útjában, hogy új medret kereszen magának új világok felé: a kis ér pedig boldogan rohan a föltámadt folyamba, hogy az magával vigye őt a megúnt s megútált rétekről... Most érezte csak, hogy külön élete megszűnt, hogy alig gondol már arra, amit alig félesztendeje, hogy elhagyott, még Hedvigre sem, pedig ha rágondol, egész teste végigrándul a haragtól, szégyentől, s a fojtva erősödő vágytól... És arra gondolt, mi történik, ha a tömegek láza elül, ha mindennek vége lesz, s ő megint egyedül marad? Régi házát fölégette: üszkők közé menjen vissza, vagy görnyedve lásson hozzá új ház építéséhez? Érezte, hogy nincsen messze az a nap, amikor a tömeg szétszóródik, s ki-ki egyessé lesz megint: s csönd lesz az országban, rettenetes csönd, és sötétség lesz, rettenetes sötétség...

Összeborzongott a tikkasztó hőségben, s előrezökent ültében, mert a vonat zötyögve-lökődve ugrálni kezdett a síneken s megállt. Hirtelen zibongás, kiáltozás, jelzőharangok kongása csapott fülébe, kőszénfüst, olaj és izzadt lovak szaga húzódott be a fülke ablakán: megérkeztek Szolnokra.

Világos, kora este van. A fogadó éttermében ülve, állva, az ablakdeszkákra telepedve, vagy a hideg kemence kuckójába húzódva eszik a félnapos utazástól megviselt, kiéhezett tömeg. Aki asztalhoz került, — noha undorral néz a megrepedezett zománcú, sárgafenekű, zsírszagú tányérba s a fekete evőeszközökre, — boldog lehet s aki a

mocskoskötényű pincér kezéből ki tudott kapni egy tál pörköltet vagy galuskát, elérte vágyai netovábbját. Az úri közönséggel zsúfolt szobát egyetlen hatalmas csámcsogás, egyetlen lihegő falás zenéje tölti be, — mi ehhez a frenetikus táplálkozáshoz képest egy szerelmes éjszaka pihegő kéje? — az állkapcsok ropognak, a tányérok csörömpölnek, az asztalterítőre s világos nyári ruhákra paprikáslé vércseppjei hullanak, s a szemtelen legyek útközben szallanak rá a tányértól a szájhoz emelt falatra.

Cézár, — egy kövér kegyelmiszéki bíró s egy sötéttekintetű rendőrhivatalnok közé beszorulva, — már túljutott az egyfogásos vacsorán s vizespohárba öntött, gyanus feketéjét kavargatja: kanál híján a villája nyelével. Előtte, egy tányér ecetesvízben, döglött legyek hekatombája, — de azért légyből eleven is van elég, hogy hol az orráról, hol a füléről kelljen elhessentenie.

— Phü, — mondja a kövér bíró, aki eddig szótlánul törölgette tányérját egy rakás kenyérrel, s előrehajolva dobálta szájába a zsíros kenyérdarabokat, — eddig vonaton csak istenes volt, de most jön a kocsit... kocsikázott már kegyed az Alföldön?

— Nem én, — feleli Cézár kurtán s kelletlenül, mert másik szomszédja, aki folyvást a fogadóst, a pincért, az ételt, az italt szídjá, fekete epéjével megkeserítette szájízét.

— No, majd meglátja... Ha szép idő van, akkora port vernek föl a kerekek, hogy a lélekzete eláll, ha meg esik, küllőig sárba süllyed a szekér s örülhet, ha egy nap egy mérföldet halad... Aztán errefelé az ördög mérte ki a mérföldeket: némelyik két-három hosszú-mérföldnek is beillik... Ha meg éppen kiöntéses, mocsaras helyre ér, Isten legyen irgalmas az utazónak! Töltés van ugyan, hanem azon haladni annyi, mint vénasszony helyett öregasszonyt venni feleségül: az is csupa sárból készült, mert keményebb anyagot itt messze vidéken hiába keresne az ember... Nem hiába mondja rólunk a történetíró: ponunt lutum super lutum et vocant töltés...

A kövér úr édes nevetése még hallatszik, amikor a rendőr harsányan fölördít:

— Pincér, az istenfáját magának! A kávéskanál hol marad?

A távolból gyenge „azonnal“-kiáltás hallatszik s azután többé senki sem jelentkezik. Az igényes vendég végre is követi Cézár példáját: undorodva belemártja a villanyelet a feketéjébe.

— Igazán, uram, — panaszkodik Cézárhoz fordulva, — nem az a baj itt, vidéken, hogy az utak rosszak, hanem, hogy a művelődésnek nyoma sincs. A pesti kávéházak még hagyján, jóllehet a bécsiekhez távolról sem foghatók, de tessék kérem, egy tízezer lakosú városban nem adnak a feketéhez kanalat... És nincs más vacsora, mint pörkölt s az is milyen! Nem érezte, hogy kicsit égett?

— Nekem ízlett, — feleli fanyarul Cézár, akinek volt már alkalmá silányabb vacsorával is lefeküdni, s föláll az asztaltól, hogy szállás után nézzen. Amint utat könyököl kifelé, még hallja, hogy a sunyiképű hivatalnok, áthajolva üresen maradt székén, odaszól a kenyeret majszoló bírónak:

— Ezt a tisztecskét is biztosan sült krumplin nevelték... Manapság kérem, minden zupás őrmesterből, irnokocskából tisztet csinálnak, akiknek a magasabb műveltségről fogalmuk sincs...

S keservesen kavarja tovább kávéját a villanyéllal.

Cézár ügyet sem vet rá, más gondja van: a fogadó különszobái iránt tudakozódna, ha volna kitől. De a fogadós nincs sehhol, a pincérek igenis-t kiáltva, válasz nélkül rohannak tova a gőzölgő tálakkal s a mezítlábas kis szolgáló, aki a folyosón piszkos tányérok tornyával igyekszik a konyha felé, riadtan bök állával bizonytalan irányba, hogy ott tessék kérdezni.

— Az áldóját, legegyszerűbb lesz, ha beszállásolom magam, — gondolja Cézár s erélyesen lenyomja s meg rázza az egyik barna ajtó vaskilincset.

— Ki az? — kiált ki egy mérges, elfojtott hang, — foglalva...

— Pardon, — kapja el kezét Cézár a kilincsről s habozás nélkül benyit a következő ajtón.

A szobában már gyertyák égnek s az ajtó hirtelen nyílására sercegeve felnyúlik a két gyertyaláng. Riadt sikoltás hangzik: a légyköpéses tükör előtt két magasra emelt, kerek, fehér, meztelen kar csillan meg, barna pihék füstjével a hón alatt s az ujjak közt dermedten megáll a fésű, amely a kibontott, sötét haját fésülte. Cézár egy másodpercig késik behúzni az ajtót s még látja maga felé fordulni a riadt női arcot, amely kis állával, s kiszélesedő homlokával olyan, mint egy sápadt szív. Aztán valamit dadogva, becsapja az ajtószárnyat, s gyámoltalan, meglepett mosollyal néz a becsukott ajtóra. Az előbb próbált ajtó egy csöppet megnyílik s egy kandi szem, amely alatt tömzsi női orr látszik, csillan ki a hasadékon, majd gyorsan visszahúzódik a homályba.

Cézár illendőnek látja elvonulni az amúgy is elfoglalt szobák közeléből. Az udvaron tetőig sáros fiákert próbál tisztára mosni a kocsis. Egy percig habozik s mégis megszólítja:

— Maga kit hozott?

— Görgey tábornoknét, szolgálatára... — felel a pesti kocsis fölemelkedve guggolásából s izzadt homlokán kezefejével hátralöki a zöld cilindert.

— Egyedül?

— Molnár ezredes úr nejével és kedves lányával...
— adja meg a fölvilágosítást a fiákeros.

— Aha... és...

— És itt a hotelben szíveskedtek kvártélyt fogadni,
— folytatja a kocsis finoman.

— Úgy... és... különben: Isten áldja...

Cézár tűnődve s mosolyogva indul el az utcán, s úgy tesz, mintha legyet hessentene el az arca elől: de a legyek már aludni tértek a szobák meleg mennyezetén, inkább csak valami furcsa gondolat az, amit elkerget. De mindjárt el is szégyeli magát s a mosoly elfoszlik keskenyre húzódó szájáról. A kapukból borzas kuvaszok vicsorítják

feléje fogukat, valamelyik csaholva esik bokájának: ám ő akkorát rúg belé, hogy a dög hemperegve fürdik meg az út porában . . .

Éjszaka zápor kerekedett s másnap a menekülők szekerei bárkaként úsztak a feneketlen sárban Szeged felé. A rosszkedvű utasok kedve egyre rosszabb lett: érezték, hogy Szegeden se lesz soká pihenésük, hamarosan futhatnak tovább, s ki tudja, hová?

A fővezéri bot kézből-kézbe szállt, mint a stafétafutók kendője: Mészáros Lázár reszketeg ujjai közül Dembinszky bizonytalan szorítású tenyerébe, onnan Bem görcsös markába, s végre visszakerült a legkeményebb ökölbe, a Görgeyébe. A végső percben vonult vissza seregével Görgey: egy utolsó hadvezéri remekléssel átmentette hadait az ellenséges hadfalak között, hogy ő, a tragédia legmélyebb bukásra szánt hőse, színre léphessen, mielőtt a függöny összecsapódik.

Hadserege rettenetes állapotban volt. Emberei fölöttört talppal, sajtó gyomorral, hőségtől tikkadtan, s fáradtságtól lihegve taposták az út porát. A betegek, az elmaradók száma rohamosan nőtt, az erejefogyott katonák százanként dőltek ki a sorból, s ha holmi pocsolyára akadtak, nekihasaltak s mohón fölitták. S erre még betegebbe lettek, megfertőzött bélel, iszonyú kínok közt, üresen, kiszáradva, egy korty vízért epedve hullongtak szerte: pusztított a kolera. A vezér maga is beteg volt. Utolsó csatájában sebet kapott s a seb nehezen gyógyult s gyakori lázt okozott: a meghitteknek titkos utasításuk volt Görgeytől, hogy halála esetén teljes tábornoki díszben ültessék kocsijába, kötözzék az üléshez, s úgy vigyék katonái közt, amíg át nem kelnek a Tiszán.

Átkeltek: de a déli sereggel való egyesülésük egyre késett. Már akkor Szegedről is menekültek a kormányhivatalok Arad felé, velük a front mögött bujkáló, korzózó tisztiek, a politika hölgyei s az elmaradhatatlan pénzjegysajtó, — s ment a hadsereg is rongyos gúnyában,

földből kikapart krumplival s száraról tört nyers kukoricával csillapítva éhét s a savanykás puskaport nyaldosva szomjúsága ellen, — akinek ugyan még volt puskapora. Az ütközetet, melynek, — mindenki tudta, — utolsónak kell lennie, kerülték-halogatták. Végül mégis ütközni kellett: Temesvárnál vívta meg a döntő csatát a Haynau elől retiráló honvédség. De csak félerővel s félkedvvel vívta, — az ágyúk mellől kifogyott a golyó s ott kellett hagyni az ütegeket, az éhségtől kábult gyalogság töltényszámbájában nem volt több töltény s az emberek megfordultak és bomlott sorokban szerteszéledtek. Mire a csatátér sűrű, fojtó lőporfüstje tisztulni kezdett, csak a dűsbánsági mezők kigyúlt kazlainak lobogása látszott s a tarlókon fetrengő sebesültek kínos hörgése, a vérükbe csukló lovak panaszos sírása hallatszott. A magyar hadsereg szertefutott, szétzüllött, elbujdosott az erdőkhöz, az egyik csapat fegyverét elhányva, megindult rég nem látott tűzhelye felé, a másik rabolni kezdett s fosztogatta a föld népét... A magyar haderő egyik fele megsemmisült.

A végső óra itt volt.

Ezt érezte mindenki s ezt érezte Görgey is, aki meggyengült, de még fegyelmezett seregével ekkortájt ért Aradra. Idegen, fagyos mosollyal hallgatta a tervet, hogy Erdély bércei közé vonulva folytassák a háborút: gyermeteg álom! Neki sohasem voltak álmái, s az álmatlanok bizalmasságával nézett az éjszaka elé, amely sebes szárnyalással közeledett. Ő megszokta a gondolatot, — talán kezdettől fogva, — hogy bukni kell, s e rideg, keserű, kiábrándult perc, annyi szép álom elfoszlásának perce, lett az ő történelmi pillanata: amelyben egy nép sorsának hangulata teljességgel kifejeződik egy emberi egyéniség sajátos színében. Az utolsó aradi minisztertanácson Görgey diktátorságot kért és kapott, hogy az oroszokkal alkuba bocsátkozzék a fegyverletétel feltételeiről, s ő, a csodák tagadója, most először hitte azt, hogy még csoda történhetik. S ugyanekkor Kossuth délibáblátó szemében megtört az optimizmus utolsó, csalfa sugara is és elfojtódott szívvel szólt: „Menjen, meneküljön, ki merre lát!”

XII. FEJEZET.

A trombita hosszan rivalgva röpíti érchangját a magasságba s aztán egyszerre sután lecsuklik s elhallgat. Dob pereg ijesztő riadással s hirtelen megpattan a hang s egy pillanatnyi sivár némaság következik. Vagy inkább csak a fül csalódása ez a csönd: mert közben szapora lövések durrognak, puffognak, — a katonák parancs szerint kilődözik fegyvereiket, s keserűségükben, vagy viaszt lelve a képzelt csatazajban, parancs ellenére újra és újra megtöltik a fegyvert, s újra és újra földurrogatnak a tiszta égboltról langyos közönnyel lefelé haladó napra. Itt-ott ökölbe szorul egy kéz s cifra káromkodással megtagadja az Istent, akiben gyermekkorában hinni tanult, másutt dermedt, csüggedt némaság fojtja el a torkokat: mért kellett ennek így fordulnia? De vannak, akik örülnek, hogy véget ért a sok szenvedés, hazatérhetnek szántani vagy csizmát foldani s a megúnt komédiának vége.

Vége. Világos síkján áll Görgey serege. Már tudja mindenki, hogy másnap leteszik a fegyvert az orosz előtt. A rojtos-bojtos orosz tábornok, aki fényes tisztjei s kancsukás kozákjai kíséretében érkezett, odafenn a kastélyban tárgyal a vezérrel.

A kastélyban csillogó tábornokok és kopott hadnagykok, tekintélyes miniszterek és keszeg írkokok, előkelő dámák és táborigazgatók zsibonganak. Itt most mindenki testvér a szerencsétlenségben és egyenlő a jövőért való aggodalomban. A földrengések és árvizek demokráciája köti össze ezeket az embereket, akik érzéseikben még csak félig-meddig tudták magukévá tenni azt a demokráciát, melyért százszor kockára tették életüket s melyért kötél és golyó, vagy hosszú évekig csörgő, keserves bilincs vár mindnyájukra.

— Kérlek, — kérdi a biliárdszoba sarkában valakitől Starhemberg gróf, aki az utóbbi időben meglehetősen lefogyott s átszabatosan egyenruhájában szomorúan lóg tes-

tén, — igaz, hogy az orosz hadseregbe rangja megtartásával mindenki átléphet? Ez esetben jó lenne megkérni Artúrt, hogy léptessen elő...

A kérdezett, Schmidegg Kálmán gróf, idegesen legyint baljával, — jobbkeze nyakába kötött, fekete selyemkendőben pihen, fehér fásliban, — s türelmetlenül elfordítja fejét.

— Kérlek, ostoba fecsegések után mentek. Semmi sem igaz, semmi sem nem igaz, minden bizonytalan. Anynyit mondhatok, hogy ne ábrándozzatok valami...

— Node kérlek, — vág szavába a másik, maga is idegessé téve, — épp azért kérdezlek téged: te voltál Rüdiger-nél, láttad a hangulatot az oroszoknál...

— A hangulat barátságos. Tíz csésze teát ittam az oroszoknál. Valódi orosz teát, valódi angol rummal.

— Node kérlek... Furcsa vagy...

Starhemberg gróf sértődötten elvonul s karját hamar egy kékfrakkos, apró fiatalember vállára teszi, aki úgy látszik, házbeli:

— Kérlek, mikor lesz a vacsora, olyan éhes vagyok, hogy na...

Vitatkozó csoportok lármájában, siránkozó női panaszhangokban vész el a válasz.

Mednyánszky Cézár e percben lép be a teraszról a hűvös biliárdterembe, s egyenest előre tart, — de megérzi, hogy a sarokból nézi valaki, visszafordul s tétován megáll.

— No nézd csak... Kálmán! — kiált föl meglepetten s bocsánatot kérve egy hölgytől, akinek a zsúfolt teremben cipőjére lépett, messziről nyujtja felé kezét. Kálmán mosoly nélkül adja balját.

— Így kell hát találkozoznunk... — mormolja Cézár, arra magyarázva a komor fogadtatást, hogy barátjában a bukás természetfeletti tragikus hangulata nyomja el a viszontlátás természetes örömét. Ő maga ugyan még nem adta át magát a kétségbeesésnek: annyi mindenfélét hallani most, minden csoport más lehetőségekről beszél, — s különben is, a bajhoz is szokni kell. A baj alattomos:

nem érezteti mindjárt hatalmát, hanem lassan-lassan lep el, mint a növekvő áradás, s egyszerre szájunkba-orrunkba csap, hogy fuldokolva érezzük halálos nagyságát.

Cézár pillantása most a felkötött karra esik, s megérintve barátja könyökét, részvétellel néz arcába. Talán a sebesülés a rosszkedv oka?

— Lőtt seb, — mormolja Kálmán, a kötésre sütve szemét. — Van vágott, szúrt, lőtt és srapnelliszilánktól származó. Összesen tizenegy.

— Szörnyűség! És hogyan? Hol?

— Mindegy, hogy hol... Annyi biztos, hogy sohasem lesz belőlem többé egész ember. Invalidus vagyok.

— Nem kell csüggedni... Az orvostudomány ma már... Itt van, kérlek, például Görgey mellett egy ügyes orvos...

— Jó, jó...

— Mindenesetre az oroszokhoz nem léphetsz így át. Node, hiszen te gazdag vagy. Azt mondják, rangja megtartásával...

— Te is ezt az ostobaságot szajkózod?

— Mi? Mért? Azt hiszed? Hallom, te vitted Rüdiger tábornoknak Görgey ajánlatát... A válasz?

— Unbedingte Unterwerfung. Feltétlen megadás.

— Mi? Semmi feltétel? Hogy rangja megtartásával...

— Semmi. Az, hogy osztrákok a fegyverletételnél nem lesznek jelen.

— Legalább ígéret?

— Hogy bízunk a cár nagylelkűségében.

— Nohát, a cár bizonyára közben fog járni...

— Mért járna közben? Miklós cár odahaza tüzzel-vassal irt mindenkit, aki a szabadság szót csak ajkára is meri venni. Európa legfélelmetesebb s legeltökéltebb zsarnoka. Mért indulna meg a szíve éppen a mi szabadságharcunkon?

Cézár mereven nézi Kálmán rövidsörtés fejét, melyen egy hajjal be nem nőtt hegedés fut homlokától fejközépig. S hirtelen elsápad: naiv reményei mind meginognak, mint a kuglibábok, ha egy erős kéz golyót csap középük.

— Azt hiszed, mindennek vége? Minden hiába volt?
Kálmán kurtán biccent.

— S kiszolgáltatnak bennünket Haynaunak?

— Valószínű.

— Aki a bátyámat...

— Most rajtunk a sor.

Cézár szétnyitott mutató- és hüvelykujját önkéntelenül nyakához emeli. Aztán lekapja kezét és undorodó grimasz fut végig arcán.

— Tehát?

Kálmán olyan közel hajol Cézárhoz, hogy meleg lehellete arcába csap:

— Menekülj...

Mindkétten sokáig hallgatnak. A terem zsibongása hirtelen megcsapja őket, mintha eddig betapasztották volna fülüket. Most minden szó hangosabban s közelebből hallatszik.

Valamelyik csoportban dühtől piros arccal, harsogva vitatkoznak a törzstisztek egymással:

— Mi az osztrák császár ellen vétettünk, tehát az ő csapatai előtt kell letennünk a fegyvert, — üvölti egy cigányképű, alacsony ezredes, apró tenyerével verve a biliárdasztal porzó posztóját.

— Azt nem, — hadonászik valaki hátulról, éles hangon lökve ki szavait, — én inkább keresztültöröm magam az üteggel Törökországba!

— Gazember, aki megy, — szól száraz eréllyel egy másik ezredes, s szemüvege mögül fölényesen körülnéz társain, — elhatároztuk, hogy az oroszoknak megadjuk magunkat, ehhez ragaszkodni becsületbeli kötelesség.

— Nem tudnak az urak egy százforintost váltani? — siránkozik egy ferdevállú kis hivatalnok, s tollforgatástól bütykös ujjával félénken megérinti a cigányképű ezredes karját.

— Menjen a pokolba! — rivall rá a tiszt s újra elismétli érveit, melyek az osztrákok előtt való fegyverletételt támogatják. Mindenki izgatottan újrátámasztja, amit már

tízszer is elmondott: nem akarják egymást megérteni s a hang erejével próbál az egyik fölébe kerülni a másiknak.

— Menekülni? — mormolja Cézár maga elé, mert Kálmánt közben elsodorták mellőle. — Megadni magam az oroszoknak? Megadni magam az osztrákoknak? Tehát mi a helyes? ... Ragaszkodni a határozathoz becsületbeli kötelesség ... viszont, mivel az osztrák császár ellen vétkeztünk ... — s arcán érzi a lehellő szót: menekülj!

Nem, lehetetlen ebben a zsvajban gondolkodni: legjobb lesz kimenni a nagy parkba, — igaz, ott meg a hozzá hasonló, magányos töprengők futkosnak tömegesen, mint egy túlszűfölt elmeagyógyintézet lakói. A gyepet sárgafogú lovak harapdálják hangosan, s bepiszkolják az ápolott utakat. A bokrok közt búcsúcsókók cuppanásai ... Egy ifjú hadnagy, félig gyermek, bicskájával valamelyik fa kérgebe vágja nevét, hogy itt volt 1849 augusztus 12-én, — hirdesse e fa, amíg él, amíg öregedő kérge szét nem rothasztja a betűket ...

— Menekülni? — töpreng még mindig Cézár, amikor a park gondozott útjait elhagyva, a hirtelen hűvösödni kezdő alkonyatban nekivág a domboldalnak, amelyre a kert vadabb része fölkapaszkodik. Frissen kaszált s frissen gyűjtött szénakupacok közt botorkál föl felé, nehéz lábbal, tenyerét coñbjának feszítve: a kastélybeliek zszibongása mindinkább távolodik. A dombon régi vár romja, kövein vadszőlő ága fut s a dőlt falak tetejét fű növi be: itt közelebb van az elmúláshoz, mint az élethez, amely odalenn még forr, hamis reményekkel hevítve önmagát. Cézár lehever egy szénakupacra s a sűrűsödő homályban hosszan elnézi a rónán terjengő, morajló tábort. Tábortüzek szürke füstje kanyarog ég felé s az égen halványan és bátortalanul nyílnak ki az első csillagok: Vajjon milyen lesz odalenn annak az ezer és ezer embernek éjszakája? Tudnak-e ma aludni, nem veri-e el álukat a tudat, hogy amiért küzdöttek, szenvedtek: elveszett, — s elveszett emberek ők maguk is? Hányan menekülnek el az éjszaka sötétjében s hányan maradnak ott a gyepen?

— Menekülni ... — zizeg fülébe az illatos szóna,

amelyre ráejti nehéz fejét. Fekete, kis bogár fut ki a sárguló szálak alól, s ő szórakozottan, lassan kinyújtja kezét, hogy elfogja. Aztán hirtelen meggondolja magát és hagyja futni. A bogár érezte maga fölött a kéz árnyékát s még jobban igyekszik elfele, groteszk, billegő, soklábú mozgással...

— S miért ne? Kálmán mindig okosabb volt mindnyájunknál s gyorsgondolkozású. Bámultuk: mert amit mondott, mindig félrevont valami függőnyt olyasmi elől, amit magunktól csak sokkal később láttunk volna meg. Akkor ismerte föl a dolgokat, amikor közeledtek, — mi csak akkor, amikor már itt voltak az orrunk előtt. Dehát ő mért nem menekül, ha úgy látja, hogy itt az óra a menekülésre? A sebeiben bízik? Vagy mindegy már neki? És nekem?

Odalenn a nagy gyepen még mindig durrognak a fegyverek s egymás szavába vágva zúgnak az ezredtrombiták: az esti szél ronggyá tépve hozza föl idáig a hangokat. Cézár nyughatatlanul tápáskodik föl a földről s végigtapogatja nedves ruháját.

— Legjobb volna talán, ha felkötnének az első fára. Mi keresni valóm van még nekem ezen a földön? Szerelem?

Keserűen elvonja száját s langyos haraggal Hedvigre gondol.

— Isten?

Belecsap az üres levegőbe. Egy pillanatra a falujabeli Mária-szobor zörgővé aszott koszorúi villannak meg előtte.

— Család? Apám-anyám?

De most úgy érzi, mintha mindketten rég meghaltak volna, vagy nagyon-nagyon öregek lennének, akik közönyös, vizes szemmel néznek a világba s lélekben már nincsenek is itt, az élők között.

— Haza?

Haza nincs többé. Idegenek járnak a magyar rögön s temetői csöndet parancsolnak. A fekete földből akasztófák sarjadnak ki s azok, akiket szeretett, bekötött szem-

mel állnak majd a kaszányafalakhoz, a sortüzet várva. Ő maga is...

Nem, inkább menekülni! Mindegy hová? mindegy miért? Most, rögtön. Itt most följebb kapaszkodik a vár-hegy oldalában s a másik oldalon leereszkedik. Nem-sokára éjszaka lesz, — s reggelre messze jár. Ha el nem fogják az oroszok. Vagy az osztrákok. S akkor mi lesz? Izzadságcsöppek ütköznek ki homlokán s ruhája alatt. Nem, nem vághat neki az útnak egyedül. Jobb lesz lemenni a táborba s ott csatlakozni valami csoporthoz. Megkeresi Mózsi bácsit, Áront... Azok elviszik Erdélybe. Onnan könnyű átjutni Törökországba...

Sietve indul. A kastélyban vacsorára terítenek. Egy világos ablakban Kálmánt látja, amint kibámul a sötét kertbe. Intene neki, de az úgyse láthatja őt. A gyomrában sajduló éhséget érez, — be kellene menni: enni egy falatot, kezet szorítani Kálmánnal. De mintha üldözők volnának a sarkában, nem tud megállani, kifordul a kapun, s a falu sötét sikátorain át tévelyegve keresi az utat, mely a nagy mezőre visz. Most már igazi üldözők követik: csaholó, fekete kutyák, melyek minden kapuból előrohannak, s porfelleget verve, lábába ütve orrukat ug-rálják körül. A viskókban sötétség: az oláh parasztok már alusznak, s azt álmodják, hogy a muszka rokonok szétosztják közöttük az urak földjét... s azután ők lesznek az urak s nyomban deresre húzzák a régi urakat. Suhog a pálca: egy-kettő-három... huszonöt.

Végül kiér Cézár az országútra. Kialvó tüzek parazsa pislákol mindenfelé, a végeláthatatlan fekete tömegek között. Vajjon megtalálja-e Mózsi bácsit? A lovasok itt vannak szérül... Kicsit kérdezősködik a rosszkedvű huszároktól, botorkál erre-arra, s egyszerre danolászás üti meg fülét. Öreg, reszkető hang, de ismerős hang és ismerős nóta:

Ezernyolcszáznegyvennyolcba
El kell menni háborúba,
Ha úgy vagyon cédulázva,
Hogy elveszek a csatába.

Keljetek fel Rákócziak,
Tü valátok magyar fiak,
Lássátok meg nagy romlását,
Magyar hazánk pusztulását...

Cézár néhány lépést tesz s a hunyákoló parázs mellett meglátja Mózsi bácsi fehér fejét. A régi Mózsi bácsi az, csak a ruhája kopott meg tavasz óta, a csizmája szakadt ki s az éhezés aszalta össze őt is, a lovát is. A hangja mintha most vékonyabb volna, s még reszketősebb és a hanglejtés fájdalmas monotonijába valami idegen, ijesztő keserűség vegyül. Körülötte a régi huszárok: de azok is rongyosak, fáradtak, soványak s nem dúdolnak együtt az öreggel: a keserűség száraz torkukba fojtja a dalt.

— Dicsértessék az Úr Jézus, — fogadja az öreg Cézárt s nincs is meglepve, hogy az egyszerűen megint csak közöttük termett; a baj összesodorja az embereket, mint a szél a lehullt leveleket.

A többiek morogva köszönnek s helyet adnak a papnak.

Sokáig hallgatnak. Cézár is hallgat.

— Hát az igaz-e, főtisztelendő úr, — kérdi végre Mózsi, — hogy most már muszka herceg lesz a magyar király?

— Miféle muszka herceg? — kérdi Cézár tompán.

— Hát Konstantyin herceg, a cár gyermeke.

— Sok mindent mondanak... — felel Cézár kitérően.

— Ha István herceg, a palatinus el nem szökik, most ő a király és fönn ül a fényes palotában, Budán, — elmélkedik az öreg huszár. — Most pedig, azt mondják, csak úgy bujdokol, mert az Ausztria is megvetette.

— Elsőkből lesznek az utolsók és utolsókból az első, — mondja rá Cézár paposan, csakhogy valamit mondjon. S aztán körülnéz: — Hát Áron hol van?

— Az már a jó Istennel beszélget...

— Micsoda?

— Elvitte a golyó a fejit Ácsnál.

— Hm.

A huszárok nyugtalanul fészkelődnek s üres pipájuk szopókáját rágják keservesen. Hosszú hallgatás után megint Mózsi bácsi szólal meg.

— Hát mi ma éjjel megindulunk...

— Hová? — riad föl Cézár álmos révedezéséből.

— Haza, Csikbe...

Cézár szíve iszonyút dobban.

— Szöktök?

— Hazamegyünk, — vonja meg vállát Mózsi bácsi, — itt már ránk nincsen szükség...

S rám? — gondolja Cézár. S mielőtt a dolgon gondolkodni tudna, az indulat hirtelen lökésére, megragadja a vén huszár karját s odahajol ráncos, gyúrt füléhez:

— Veletek megyek... — súgja, s hangja megcsuklik az izgalomtól.

*

Másnap a magyar hadsereg letette a fegyvert. Elhangzottak az utolsó parancsszavak, elhullottak az utolsó könnyek, elcsikordultak az utolsó káromkodások, — az ágyúkat szoros sorba állították, a löfegyvereket gúlába rakták, a kardokat halomba hányták s a zászlórudakat a fegyvergúláak közepébe szúrták. De a rudak többnyire csupaszon meredtek föl: a zászló szövetét a szimbólumok iránt fogékony tiszték letépték s darabjait egymás közt szétoztották.

Estefelé, amikor a fegyverlerakás szomorú aktusa véget ért, Görgey Artúr végiglovagolt a fegyvertelen hadsorok előtt. Mellette egy pofaszakállas, bajusztalan, idegenarcú lovas, Rüdiger orosz altábornagy s mögötte a magyar és orosz főtisztek színes csapata. Görgey arca sápadt és merev volt s egyetlen szót sem váltott senkivel. Katonái is sápadtan, szótlánul néztek vezérükre, akinek sebes fejét kékszínű kendő borította, — a kendő nyakába csüngő csücske lebegett a könnyű szélben.

Vajjon mire gondolt ekkor? Egy nép s egy ország

elbukott ügyére? Azon töprengett, hogy vajjon min kellett elbuknunk: a délibáblátó, egyivü pátoszon vagy a sötétszemüveges, kákán csomót kereső szkepszisen? Hogy vajjon lehet-e magas ideálokért küzdeni az ideálokba vetett hit nélkül, s vajjon nem öli-e meg az ideálokat a kritikátlan, rajongó vakhit is? Hogy vajjon felelős-e ő, vagy más, vagy maga a nemzet a bukásért, avagy a felelősséget egy népek s nemzetek sorsát láthatatlanul intéző, magasabb értelem viseli? Vagy már túljutott azon, hogy az események geneziséét kutassa, s távolabbi hatásukat mérlegelje? S magára gondolt, a maga életére, a maga rövid multjának képei rohanták meg, mint a haldoklót? Hiszen tudta, hogy meg kell halnia, s ha megajándékozzák életével, az minden halálnál halálosabb lesz ránézve. Fölmerültek-e lelkében a toporci nagy kert hársai, melyek alatt boldogtalan gyermekéveit töltötte, látta-e a bécsi testőrpalotát, melynek márványfalai közt csillogó ruhában s korgó gyomorral járt-kelt s falta a katonai tudományokat, látta-e magát a poros, unalmas garnizonban, ahol ostoba parancsnokok dölyfét szenvedte s zabolátlan huszárokat ekszerciroztatott, érezte-e a kémlőcsövek savanykás szagát a prágai egyetem laboratóriumában s megemlékezett-e Redtenbacher professzor szakálláról, a professzorné bibircsókos válláról, Angela hófehér arcáról s a hideg szavakról, melyeket utoljára hallott tőle: „nem érzek semmit ön iránt...“?

Ó, igen, akkor élete legmélyebb pontján érezte magát, annyira mélyen, hogy mint a leszorított rúgó, zendülve pattant föl s szállt, csillogva a napban s fenyegetően sivítva a magasságban, egyre följebb, hogy aztán feketén s némultan visszahulljon a mélybe... Micsoda utat járt be, úristen! S milyen fényeket s retteneteket látott útjában! Borús arccal tért meg onnan, mint a pokoljárók, s tekintete távoli volt, mint akinek semmi se érhet többé közel szívéhez, ami emberi s ideigvaló...

És mégis, mikor a szemle véget ért s már nem volt mit tennie, terveznie, rendelkeznie, — Görgey Artúr egyszerre leborult lova nyakára... Azt hitték sír, — de

mikor újra fölemelkedett, arca merev volt s szeme be-
esett s könnytelen . . .

. . . Késő este mégegyszer végiglovagolt a sorok előtt,
de most csak három tiszt kíserte. Egy karcsú orosz
kapitány, a testvéröccse, és Kempelen, a szárnysegéde.
Az orosz főhadiszállásra mentek. Mindenki utánaézett a
vezérnek, noha a sötétben csak sejteni lehetett testének
körvonalait. Mindenki érezte, hogy nem jön többé vissza.
A kis csoport lassan ügetett az országúton, szóltanul, me-
rev tartással. Lovuk dobogása hallatszott még, alakjuk
azonban gyorsan eltűnt a sötétségben. Ám sokan mégis
látni vélték Görgeyt, megnőtt testtel, feketén, amint távo-
lodván lassan összeolvad az éjszakával.

*

Cézár menekült.

Világosról könnyű volt a szökés. A kozákok csak
tessék-lássék nyargaltak egy darabon a menekvők nyo-
mában, aztán hagyták őket futni Isten hírével. Az éjsza-
kában mindenütt menekülő lova dobogott, gyalogok
vánszorogtak a sötét utakon, s szekerek zörögtek a világ
négy tája felé. Cézár egy darabig a huszárokkal tartott.
Apró oláh falvakon át ügettek; a zsuptetőkől görbe ág,
kopasz seprőnyél meredt ki s azon fehér rongy lebegett;
ennivaló sehol sem akadt, ha csak erőszakkal nem kotor-
tak ki a fülleedt szalmazsák alól egy darab kukorica-
lepényt; inni még ennyi sem volt, mert a lakosok leszed-
ték a vedret a kutakról s ahol fenn volt a kútostor, ott leg-
föllebb iszapot lehetett merni.

Végre is Cézár nem bírta tovább étlen-szomjan a
lovaglást: fölkapaszkodott egy szekérre, amely az ellen-
kező irányban haladt, s a szalmán elheveredve, félig ájul-
tan tűrte, hogy vigye a szekér akárhová. Az egyenest
Aradra vitte, ahová az osztrákok éppen akkor hajtották
be csordában az oroszoktól átvett fogoly tiszteket, hogy
besorozzák őket közembernek. A városban nyüzsögtek a
spiclik, de meg se fordultak a honvédatillás tiszt után; azt
hitték: ezt a Kossuth-kutyát máris kiszuperálták.

Valahol a „Fehér Kereszt“ fogadó előtt, amely tele volt fogoly tisztekkel, Cézár megint csak Schmidegg Kálmánba botlott. Az riadtan nézett rá:

— Hát te?

— Menekülőben vagyok.

— Szerencsétlen, fuss innen . . . A proskribáltak közt vagy. Fölkötnek.

— És te?

Kálmán megmozdította beteg karját.

— Untauglich. Mehetek haza, passzirsejnnel.

— És a többiek?

— A volt császári tiszteket főbelövik, vagy fölkötik, a többieket besorozzák cserepárnak.

— Gyalázat! Akkor hát becsaptak az oroszok . . .

— No, ezen késő sopánkodni. Most mentsd a magad bőrét. Isten veled.

— Isten veled, Kálmán . . .

Megfogta a barátja ép kezét és sokáig szorongatta. Aztán egy osztrák tiszt jött ki a fogadóból, merőn rájuk nézett, mire elengedték egymás hideg ujjait s lesunyt fővel, szótlánul elváltak, mintha sohasem ismerték volna egymást.

Cézár ténfergett egy ideig az ostromviselt városban, aztán hirtelen befordult a minoriták kapuján. Estére nagykarimájú oláh kalapban, tüzővel a derekán, szennyes, hosszú ingben, rongyos bocskorban lépett ki ugyanezen a kapun. Fehér arcához, finom kezéhez, testtartásához sehoggy sem illett a maskara, — első pillantásra látnivaló volt, hogy álruhás. De akkoriban többen jártak álruhában, mint a maguk gunyájában, — s a szomorú álarcosbál sodrában nem tűnt föl a rosszul sikerült figura. Mégsem gondolta tanácsosnak, hogy az útilevelét kikérje: éjszaka lopakodott ki a városból, holdfényben vándorolt, s a másnapot holmi kukoricagóréban töltötte. S aztán még sok napot töltött paraszti szénapadlásokon, s nagyúri kastélyok titkosajtájú szobáiban, liszteszsákok közt kuporogva döngőléptű, hosszas kutatások órái alatt, s betett spaléták mögött iddogálva hajnalig kesergő magyarokkal.

Késő őszt lett, mire rejtekről-rejtekre osonva s egyre közeledve a szülői házhoz, végre Beckóra ért. Álruháját addig sokszor megcserélte, utoljára bajúszát, szakállát lenyiratta, kopott reverendát szerzett, — s mikor dobogó szívvel átlépett a címeres kertajtón, olyan volt, mintha a falujából jött volna haza vizitbe, a szegény kis parókiáról, melyet csak tegnapi hagyott tán el.

— Szent Isten, hogy megsoványodtál!

Az anyja evvel fogadta s hivatta Julit, aki az elmúlt idő alatt még kövérebbre s pirosabbra fuvódott, hogy süssön-főzzön mindent, amit az úrfi valaha szeretett, — aztán fehér lett, mint a papiros, s megparancsolta, hogy nem szabad semmit se sütni, nem szabad senkinek se tudni, hogy Cézár megjött, s fiát magával hurcolta egy kis szobába a donjonban, amely valami levéltárféle volt. Itt nem bírta tovább tartóztatni magát, ráborult fiára s rázkódva zokogott, hogy gyöngye szeme egészen kipirosodott, s arca tele lett vörös foltokkal, — s folyvást ezt hajtogatta:

— Megölnek! Megölnek! Megölnek téged is!

Cézár megtudta, hogy október első felében egy sereg tábornokot végeztek ki, hogy Batthyány Lajost agyonlőtték, hogy az öreg Csányit fölkötötték, s hogy a hóhér még mindig lóbálja kötelét, a sortüzek még mindig ropognak, s a katonai törvényszékek elől százakat hurcolnak börtönbe. Haynau, a császári alteregó, gyökerestül akar végezni a rebellesekkel, hogy „száz évig ne lehessen újra Magyarországon forradalom“. Kossuth török földön, Vidinben kormányozza, koldus fejedelemként, a menekültek kolóniáját, Mészáros Lázár és Dembinszky is itt whistezik egy fölfordított láda tetején, Bem — azt mondják — muzulmán hitre tért, Szemere Bertalan útban van Franciaország felé, Görgey rendőri felügyelet alatt él Klagenfurtban... Jeruzsálem népe lett a magyar nép, melyről mondá az Úr: „harmadrészed mirigyhalállal hal meg és éhséggel emésztetik meg tebened; és harmadrészed fegyver alatt hull el körülötted; harmadrészedet pedig szétszórom minden szélre és kardot rántok utánuk“.

Az öreg Mednyánszky báró idézgette Ezekiel apostolus, fáradt mosollyal s köszvényes ujjai közül egyenkint ejtette földre az Ostdeutsche Post utolsó számának átolvasott íveit. Különben most főként azzal foglalkozott, hogy reszkető kézzel szárítgatta a dohányleveleket, s merengve sodorta a szivart fia számára, akit nappal becsukva tartottak a donjon szobájában, s csak éjszaka gyűltek be hozzá a családtagok. Ott volt körülötte mindenki: az anyja, szabályos időközökben fáradt mozdulattal simítva végig haja fehér sávjait, az apja, védelmező füstöt fujva megtört feje köré, Mária, eszelős mosollyal ölbekulcsolva sovány s májfoltos kezét s Eduárd, aki a komáromi vár kapitulánsai közt volt, certifikátummal tért haza, s mostanában kalandos meséket terjesztett a „gutgesinnt“ szomszédok közt Cézár eltűnéséről, ami azokban csak megerősítette a gyanut, hogy a veszedelmes lázító, az eltévedett fiú itthon rejtőzik. És ott volt Nanette is, hihetetlenül öregén, aszottan, s olyan nesztelenül jöve-menve, mintha nagy beteg volna a háznál. Hogy László nincs közöttük, arról sohasem esett szó, de mégis valami félelmetes hiány-érzés szorongatta mindnyájukat.

Néhány házkutatás után, amelyet csak nagynehezen lehetett eredménytelenné tenni, megérlelődött a családban az elhatározás, hogy Cézárt ki kell szöktetni az országból biztonságos területre. A báróné hosszú leveleket fogalmazott rokonainak Colmarba, s Bécsbe is írt befolyásos ismerősöknek, hogy járjanak közbe útlevelért a francia követségen; aztán egy szép őszi napon befogatott és maga is elindult Bécs felé.

*

A báróné nehéz gyászruhájában, mely csupa tragikus redő és ünnepélyes bőség, egy pillanatra még megáll az ajtóban, melyet az inas sarkig tár előtte. Még más kifejezés kell az arcára, nem ez az ellenséges, keserű merevség, még más érzés kell a szívébe, nem ez a megvető gőg, ez a sértett idegenkedés. Megtört alázat, rokoni nyájasság; ez tük-

rözdjék arcán s lázongó szívében legyen béke, — vagy legalább fegyverszünet.

A szoba félhomályos, az ablakokat aranycímerrel hímzett, aranybojtoktól roskadó bársonyfüggönyök fedezik félig el, s a mértéktelenül nagy bútorok, karosszékek és pamlagok mintha óriások használatára készültek volna. A báróné egy pillanat alatt végigszemléli a berendezést s nem tetszik neki. Az egész szoba levegője idegen számára, s idegen Hedvig is, aki túlságosan bő s rövid szoknyákban, nagy borostyánkővekből fűzött lánccal a nyakán, gyors léptekkel, — talán csak a szomszéd szobában kezdett sietni, — megjelenik a szemközti ajtó küszöbén.

— Ma chère, — rebegi Mednyánszky báróné mosolytalanul, de nem barátságatlanul s kitarja két fekete karját.

— Nénikém, — feleli Hedvig s megölelik egymást gyöngéden.

Néhány kérdés az utazás részleteiről, a családtagokról, — de Hedvig tudja, hogy a látogatásnak célja van s a báróné tudja, hogy Hedviget nem érdeklik az ő utazásának részletei.

Sokáig hallgatnak. A szobában hideg van. Amint leülnek, Hedvig szoknyái alól előtűnik mintás selyemharisnyája.

— Erkölcstelen viselet, — állapítja meg magában a báróné, s szemében gyűlölködő sugár villan föl, amely a következő pillanatban már kialszik az elnyomott könnyek párájában.

— Kérni jöttem hozzád, — buggyan ki végre a szó keskeny száján, amely alatt az áll már kezd kiélesedni, előrenyúlva a lefogyott, kissé táskás arcból, — ... annak ellenére, hogy az utóbbi időben meglehetősen eltávolodtunk egymástól, hogy a te férjed meg az én fiaim ... (hangja remegni kezd e szónál, melybe Lászlót is beleérti) ... szembenállottak egymással a háborúban ...

— De néni ... — mondja csöndesen Hedvig s fehér, ápoltságával megérinti a gyászruhás hölgy karját.

— Egy fiamat megölték ... A másik menlevelet kapott ... A harmadik ...

Hedvig riadt kíváncsisággal néz a nénjére, aki hirtelen egészen közel hajol füléhez s a papirosban bodorított loknik alá suttogja:

— Cézár otthon van... Kompromittálta magát... Menekülnie kell...

— És én mit tehetek? — kérdi Hedvig elszorult hangon, félve, hogy olyat kérnek tőle, amit nehezebbre fog esni megtennie.

— Móricnak kell Cézárt megszoiktetnie... Rá nem mernek gyanakodni...

Hedvig szeretné mérlegelni az eshetőségeket, de a hirtelen támadt riadt kavargás nem akar elcsendesedni fejében. Megnyílt szája többször is próbál valamit mondani, de nem talál feleletet s a báróné fojtott gyűlölettel s könyörgő várákozással ráfüggesztett szeme még jobban megzavarja.

— De nem... Hogyan? — dadogja végül. — Ez lehetetlen...

A nénje arcán vigyorgó fintort lát. Mindjárt sírni fog, — rettenetes lesz. Csakugyan néhány vinnnyogó hangot hall s nyomban utána rekedt, dermesztő sikoltást:

— Ne öld meg a fiamat! Megölik a fiamat!

— Mit beszél? Nyugodjon meg! Néni!

— Mentsd meg őt! Ő már annyit szenvedett miattad! Te már annyi szenvedést okoztál neki!

— De miket beszél néni! És csöndesebben...

— Én tudom, én tudom! Te csak kárt okoztál neki! Megzavartad: miattad vesztette el az eszét! És most meg akarod ölni! Te... te...

— De ne beszéljen így... És hogy jövök én... — csitítja Hedvig, s hangja sértődött és fagyos.

A báróné eltorzult arccal mered rá: Hedvig szinte hátrahőköl, úgy érzi, egy perc s a nénje megüti. De az ehelyett összekulcsolja kezét s hirtelen összeroppanva, sírva előrecsuklik. Mintha térdre akarna borulni előtte.

Nem, ez nagyon is drámai lenne. Ezt nem lehetne elviselni.

— Majd meglátom . . . — mondja Hedvig sietve, — majd megbeszélem Móriccal . . . Majd este . . .

De már nem tudja megakadályozni, hogy a báróné rá ne boruljon vállára s össze ne csókolja arcát, nyakát, vállát, mint egy boldoggá tett szerelmes.

— Oh, tudtam . . . — leheli nyakába, — te jó vagy . . . s neked ez kötelességed . . .

Hedvig már fáradt rá, hogy kényelmetlenül érezze magát, — de most, hogy a nénivel végzett, ráér Cézárra gondolni. Vajjon mit ártott ő Cézárnak? Az a gyermekkori szerelem? Azok a gyerekes fogadalmak? Mit tudtak ők akkor az életről? ő is? Cézár is? Lám, most ketten menekülhetnének . . . Két szerencsétlen egy helyett! Nem, úgy jó minden, ahogy van. Ő nem tett semmi rosszat: sem Cézárnak, sem magának . . . Ő egyszer szeretett valakit: de az egy más életben volt . . . Lacit föltámasztani nem lehet és Cézár? Istenem! Talán sohase látja többé.

Kis zsebkendővel futtában megtörli szemét, orrot fuj; s a néni azt hiszi, hogy a meghatottság teszi ezt . . .

— Te jó vagy, Hedvig, — mondja kimerülten, — most már tudom . . .

Nevetni szeretne, de még nincs túl a részleteken s újra erőt vesz rajta az az izgatott aggodalom, amely idefelé egész úton kínozza.

Hedvig is érzi, hogy még visszaeshetnek a tragikus hangba s szeretné elrontani a drámai hangulat lehetőségét.

— A néni bizonyára éhes, — szól élénken, fölhúzott szemöldökkel, — csináltatok egy kis kávé . . .

— Nem szívem, dehogy, — tiltakozik a báróné, holott gyötrelmesen éhes, de inkább az éhséget szenved, sem hogy kaláccsal a szájában kelljen sírnia: az komikus lenne . . .

Hedvig azonban most erősebb. Megrázza az asztalon álló kis ezüstcsengőt, s amíg a szobalány jelentkezik, mosolyogva, könnyű társasági hangon mondja:

— Egy kis kávé jót fog tenni. Frissen pörköltük ma

reggel. . . Közben majd megbeszéljük, hogy hogyan is képzeli a néni ezt a dolgot . . .

— Nem, szívem, ez lehetetlen, — mondja Lederer báró is aznap este, miután befejezték a vacsorát s meglepetésében nem gyújt rá a szivarra, amit kivett a tárcájából.

Hedvig vállat von.

— Kérlek, megígértem, meg fogod tenni.

— A rangomba kerülhet, — mormolja a tábornok s rosszkedvűen dobol az asztalon.

— Azt hiszed, muszáj mindent olyan ügyetlenül csinálni? . . . És kérek, ne dobolj az asztalon, tudod, hogy idegesít.

A férj abba hagyja a dobolást és arca még jobban elborul. Egy évvel ezelőtt nem így gondolta az új házasságát. S mindig ezek a Mednyánszky-fiúk . . . Izgága betyárok. Mi lehetett a papocska és Hedvig között? S még mindig él ez az érzés? Kopaszodó homlokához érteti kezét. Igen: ő már nem fiatal s az a fiú talán Hedvignél is fiatalabb egy-két évvel.

— Tehát? Mikor mész Beckóra? — hallja a felesége hideg s parancsoló hangját.

— Kérlek . . . talán holnap . . . ha neked ez fontos . . . — feleli csöndesen.

S homlokán csókot érez, futó csókot, s gyérülő haján egy finom kéz símogatását. Arcán már derül a boldogság, a kéz pedig végigcsúszik képén, szájaügyébe, hogy alázattal s megadással megcsókolhassa.

*

Havazott. Az árkokban csillogott a reggeli hó, az erdőkön mintha fehér penész ült volna. Az országút szélén valaki türelmetlenül topogott a növekvő hóban. Vastag vadászkapát volt rajta, de a nadrágja zöld csíkjáról látszott, hogy szolga, — kalapját fülére húzta, de oldalt azért engedte kibugyanni fekete fürtjeit. A férfi arca barna

volt, de nem naptól cserzett, inkább mintha dióolajjal kenték volna be; s ha kezéről lehúzza valaki vastag kesztyűjét, kevés nyomát találja rajta a durvábbfajta munkának.

Távrolról szapora csilingelés hallatszott, — szánkócsengetyűk vidám, össze-vissza, bolondos csilingelése. A magányos férfi nyugtalanul rezzent össze s visszafordította fejét a hóbatakarózott falu felé, ám a sűrű havazásban semmit sem látott többé a sárgafalú kastélyból, a park ősi fáiból, a fehér kémények füstjéből. S talán ez a havazás most már örökké tart, hogy elfedje előle a házat, melyben született, a fákat, melyek közt gyermekként futkosott s melyek alatt első szerelme ébredt. A hó magasra nő, betemeti a multat, betemeti az emlékeket, elsüllyeszt egy egész világot, mindazokkal együtt, akik hozzá e sülyedő világban közel álltak, — s neki nem szabad leborulni a hóban, hogy őt is eltemessék a fehér pelyhek. Holott az országút puha hava úgy vonzotta, hogy belévesse magát, mint a halászt a folyam, mint a hegymászót a szakadék.

A csilingelés most már egészen közélről hangzott, s az útkanyarulatnál hirtelen fölbukkant négy fekete ló, s egy nagykerékű, halványzöldre festett hintó.

— Hóha, — mondta fenn a magasban a kocsis s visszafogta a gyeplőt, hogy a lovak megálljanak. A nyakukba fűzött csengetyűk lassan elhallgattak.

A hintóból valaki kihajolt és körülnézett. Az országúton álló férfi olyan mozdulatot tett, mintha el akarna futni, aztán mégis közelebb lépett.

— Nocsak, egy-kettő, föl a bakra, — kiáltott Lederer tábornok, aki a hintóban ült s nyomban elfordította s visszahúzta fejét.

A férfi nehézkesen fölkapaszkodott s a kocsi csengvebongva újra elindult.

— De cigány képe van ennek az új vadásznak, — gondolta a kocsis, miután bizalmatlanul belepislogott a jövevény arcába.

— Lederer Móric hintaján ülök... micsoda rossz

tréfái vannak a sorsnak, — gondolta a jövevény keserve-
sen s belebámult a párába, melyet a lovak fujtak a hi-
degben.

Szomorúan és szótlantul gubbaszkodott a magas ba-
kon, — a kerekek puhán forogtak, a lovak dobogását
alig lehetett hallani. Az apró falvak egyenként maradoz-
tak el, — estére elérik a határt, elhagyják az országot. S a
meg nem álló havazás betemeti Magyarországot is, el-
süllyesztí az életből, fölötte csönd és köd fog ülni, mint
az embernemjárta sarkok fölött.

— Sohasem látom többé ezt a földet... — sóhaj-
totta a szomorú ember fenn a bakon, s az a szégyenkező
érzés facsarta össze szívét, amit kedves halottja fölött
érez az, aki tovább folytatja az életet.

Sírni szeretett volna, de nem volt szabad sírnia, hogy
a meleg könnyek le ne mossák a festéket arcáról.

Vége a második kötetnek.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HUNGÁRIA R. T.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

